

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GELENEKSEL VE YENİ KALKINMA KURAMLARININ
ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Sena PALABIYIK

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehtap Tunç

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Sena Palabıyık

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Sena PALABIYIK
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Genel İktisat
Tez Konusu : Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ****
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği

Sena PALABIYIK

**Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
Genel İktisat Programı**

Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan az gelişmiş olarak adlandırılan düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik ve sosyal sorunları kalkınma iktisadıyla gelişme sosyolojisinin çalışma konusunu oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bu ülkeler için uygulanan politikalarda belirleyici olan geleneksel kalkınma anlayışı, 1970'li yıllardan itibaren neo liberal politikalarla birlikte gözden düşmüştür. Bu ülkelerin sorunlarının derinleşerek devam ettiği günümüzde, ekonomik ilerleme yanında insanı ve çevreyi de merkez alan yeni kalkınma anlayışı ile birlikte kalkınma konusunda yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır.

Çalışmada az gelişmişlik iktisat bilimi yanında sosyoloji bilimi ile birlikte açıklanmış ve değişen paradigmlar ekseninde geleneksel ve yeni kalkınma kuramları tartışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde az gelişmişlik ve kalkınma kavramları tarihsel süreç içinde tanımlanmış ve AGÜ'lerin özellikleri incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca ülkelerin gelişmişlik göstergeleri tablolar halinde gösterilmiş ve karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

İkinci bölümde az gelişmişliği açıklayan geleneksel iktisat anlayışına dayalı kalkınma kuramları ve değişen dünya ile birlikte biçimlenen yeni kalkınma kuramları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı'nın son döneminden itibaren başlayan modernleşme, batılılaşma, kalkınma çabaları ile Türkiye'nin tarihsel olarak kalkınma politikaları incelenmiş ve son olarak Türkiye ekonomisinde yeni kalkınma kuramlarının önemli belirleyicilerinden insan sermayesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Az gelişmişlik, AGÜ'ler, Kalkınma, Modernleşme, Bağımlılık Kuramları

ABSTRACT

Graduate Thesis

Analysis of Traditional and New Development Theories: Evidence From Turkey

Sena Palabiyik

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Economics
General Economics Program**

The economical and social problems of low and median income countries which constituent the big part of the population as known underdeveloped is the workspace of development economy and improvement sociology. From II. World War, for this countries the characteristic policy is traditional development but after 1970's this concept came down by neo-liberal politics. The problems are becoming deep nowadays but besides economical development and new development concepts that centered the human beings and environment are increasing.

In this study, the underdevelopment was explained by economy, sociology and traditional and new development theories were discussed by variable paradigms.

In the first chapter of this study, underdevelopment and development concepts are described in a historical period and examined the features of underdevelopment countries. Also the development signs are shown with graphics and comment with comparative in this chapter.

In the second chapter, development theories which explains the underdevelopment and based on traditional economy, and new development theories which formed by changing world are examined.

In the third chapter, rationalization, westernization, development concepts which began in the last period of Ottoman, also the development policy of Turkey are examined. And last a causality analyze was made with human capital and economical growth that the characteristics of new development theories.

Keywords: Underdevelopment, Underdeveloped countries, Development, Modernization, Dependency Theories

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	..II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....III
ÖZET.....IV
ABSTRACT.....VI
İÇİNDEKİLER.....VIII
KISALTMALAR.....XII
TABLolar LİSTESİ.....XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....XV
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMININ TANIMLANMASI VE KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

I. KALKINMA KAVRAMININ TANIMLANMASI.....	4
A. Büyüme, Kalkınma, Sanayileşme, Modernleşme ve Gelişme	4
B. Az Gelişmişliğin Tanımlanması	10
II. KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ.....	12
A. Sanayi Devrimi Sonrası	12

B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası.....	15
-------------------------------------	----

III. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	21
--	-----------

İKİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL VE YENİ KALKINMA KURAMLARI

I. 19.YÜZYIL PARADİGMASI VE EVRİMCİ KURAMLARI.....	33
---	-----------

A. Auguste Comte	35
------------------------	----

B. Emile Durkheim	36
-------------------------	----

C. Herbert Spencer	37
--------------------------	----

D. Max Weber	38
--------------------	----

E. Evrimci Kuram Özellikleri.....	40
-----------------------------------	----

II. GELENEKSEL KALKINMA KURAMLARI.....	41
---	-----------

A. Yapısalcı Paradigma Ve Kalkınma İktisadı	41
--	-----------

1. Walt W. Rostow (Gelişme Aşamaları)	42
---	----

2. Dengeli Kalkınma	46
---------------------------	----

a) Büyük İtiş Kuramı	46
----------------------------	----

b) Kısır Döngü Yaklaşımı	47
--------------------------------	----

c) Sınırsız Emek Arzı İle Kalkınma Yaklaşımı	48
--	----

3. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı	50
--------------------------------------	----

4. Geleneksel İktisada Dayalı Kalkınma Kuramlarının Özellikleri.....	51
--	----

B. Modernleşme Kuramları	52
---------------------------------------	-----------

1. Talcott Parsons.....	52
-------------------------	----

2. Marion Joseph Levy	53
-----------------------------	----

3. David Clarence McClelland	55
------------------------------------	----

4. Daniel Lerner	57
------------------------	----

5. Neil J. Smelser	58
--------------------------	----

6. J.H. Boeke.....	59
--------------------	----

7. Modernleşme Kuramlarının Eleştirisi.....	61
---	----

C. Bağımlılık Okulu	62
----------------------------------	-----------

1. Marksist Gelişme Yazını	63
----------------------------------	----

2. Prebisch ve ECLA	64
---------------------------	----

3. Paul Baran.....	66
--------------------	----

4. Andre Grund Frank.....	68
---------------------------	----

5. Dos Santos	70
---------------------	----

6. Samir Amin.....	70
7. Immanuel Maurice Wallerstein	72
8. Bağımlılık Kuramının Eleştirisi.....	74
III. YENİ KALKINMA KURAMLARI	75
A. Neo-Klasik Kalkınma Paradigması Ve Washington Uzlaşması	77
B. Post Washington Uzlaşması	81
C. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı.....	83
D. İnsani Kalkınma	84
E. Sürdürülebilir Kalkınma.....	87
F. Değişen Bölgesel Kalkınma Anlayışı	89
IV. KALKINMA POLİTİKALARI.....	91
A. İçer Dönük Kalkınma Politikaları.....	92
B. Dışa Dönük Kalkınma Politikaları	94
C. Ulusal Kalkınmadan Yerel Kalkınmaya Geçiş	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL VE YENİ KALKINMA KURAMLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN ANALİZİ

I. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İZLENEN KALKINMA STRATEJİLERİ	99
A. Osmanlı İmparatorluğu ve Modernleşme.....	99
B. Cumhuriyetten Günümüze Kalkınma Stratejileri.....	105
1. 1923–1950 Tek Partili Dönem ve Kalkınma	107
2. 1950–1980 Dönemi	112
3. 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi.....	117
II. KÜRESELLEŞME İLE BİRLİKTE DEĞİŞEN KALKINMA ANLAYIŞI: TÜRKİYE EKONOMİSİNE YANSIMALARI	123
A. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş-İnsani Kalkınma	123
B. Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye Ekonomisi.....	126

C. Bölgesel Kalkınma ve Türkiye	127
III. TÜRKİYE’DE İNSAN SERMAYESİ VE EKONOMİK BÜYÜME NEDENSELLİK ANALİZİ (1969–2005)	129
A. İçsel Büyüme Teorisi ve İnsan Sermayesi.....	129
B. İnsani Kalkınma İndeksi	133
C. Uygulama	136
1. Ekonometrik Yöntem.....	136
a) Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi	136
b) Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Analizi	139
c) Granger Nedensellik Analizi	141
2. Sonuçlar	142
SONUÇ	155

KISALTMALAR

AGÜ: Azgelişmiş Ülke

AB: Avrupa Birliği

BKA: Bölgesel Kalkınma Ajansı

BKA: Bölgesel Kalkınma Ajansları

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DB: Dünya Bankası

DOKAP: Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Planı

DOP: Doğu Anadolu Projesi Ana Planı

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DVF: Doğrudan Verimli Faaliyetler

ECLA: Latin Amerika Ekonomik Komisyonu

GAP: Güney Doğu Anadolu Projesi

GEGP: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi yurt İçi Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

İGR: İnsani Gelişme Raporu

İKE: İnsani Kalkınma Endeksi

KÖB: Kalkınmada Öncelikli Bölge

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OEEC: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü

RNR: Kurumsallaşmış Devrim Partisi

SGP: Satın Alma Gücü Paritesi

SSS: Sosyal Sabit Sermaye

TSKB: Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası

UÇEP: Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNOPS: Birleşmiş Milletler Proje Hazırlama Ofisi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Marshall Planı Yoluyla Verilen Yardımlar (Milyon Dolar)	20
Tablo 2: Ülkeler İtibariyle Ekonomik Göstergeler	26
Tablo 3: Ülkeler İtibariyle Sosyal Göstergeler	31
Tablo 4: Gelişmiş Ülkelerin Kalkış Aşaması	44
Tablo 5: Olgunluk Dönemi Endüstri Oranları	45
Tablo 6: Levy'nin Görelî Olarak Modern Ve Modern Olmayan Toplumlara İlişkin Ayrımları	55
Tablo 7: Boeke'nin Sosyolojik İkilik Ayrımı	60
Tablo 8: Bağımlılık Ve Dünya Sistemi Farlı Noktalar	74
Tablo 9: Washington ve Post- Washington Uzlaşması	82
Tablo 10: Temel İhtiyaçlar ve Kriterleri	84
Tablo 11: Geleneksel Tavandan Tabana Yaklaşımına Karşı Yeni Tabandan Tavana Yaklaşım	91
Tablo 12: Geleneksel ve Yerel Ekonomik Kalkınma	97
Tablo 13: Yerel Kalkınma Politikaları	98
Tablo 14: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1889-1948)	112
Tablo 15: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1950-1976)	113
Tablo 16: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1980-2007)	122
Tablo 17: Karşılaştırılabilir Teknoloji Kullanımı ve Eğitim Harcamaları	125
Tablo 18: Serilerin ADF ve Philips Peron Test Sonuçları	146
Tablo 19: Grenger Nedensellik Test Sonuçları	151
Tablo 20: Türkiye'nin Yıllar İtibariyle İnsani Kalkınma Endeksi	153

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Merkez ve Uydu.....	69
Şekil 2: Çevre Merkez İlişkisi.....	71
Şekil 3: İnsani Kalkınma İndeksi	134
Şekil 4: Serileri Grafiği	143

GİRİŞ

İkinci Dünya savaşı sonrasında, ABD ve SSCB'nin hakimiyetindeki iki kutuplu dünyada yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerin kalkınma sorunu gittikçe önem kazanmaya başlamış ve kalkınma iktisadı bir bilim dalı olarak inceleme konusu olmuştur. Günümüzde dünya nüfusunun çok büyük bir kısmını oluşturan az gelişmiş ülke (AGÜ)'lerin sorunları, ulus devlet kavramının önemini kaybettiği, neo liberal politikaların ağırlık kazandığı bir ortamda tartışılmakta ve gittikçe önemini yitirmektedir. Öte yandan dünyada gelir dağılımı dengesizliğinin giderek AGÜ'lerin aleyhine artması, sanayileşmiş ülkelerin sorunlarından tamamen farklı olan AGÜ'lerin sorunlarını tüm boyutları ile ele alan bir bilim dalı olarak kalkınma iktisadının güncelliğini sürdürmesine yol açmaktadır.

Az gelişmişliğin ortaya çıkışı ise kalkınma iktisadı ile aynı döneme rast gelmemektedir. Az gelişmişlik tarihsel olarak merkantilizm ile başlayan bir süreç olup, bugünün gelişmiş ülkeleri, bu dönemde diğer AGÜ'lerden getirilen zenginliklerle sermaye birikimini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Getirilen bu zenginlikle birlikte rönesans, reform gibi birçok düşünsel değişimle kendi gelişimlerini tamamlayan Batı dünyası, kendilerinden farklı olan toplumları ötekileştirerek bu ülkelerin neden gelişmediğini ise evrimci görüşün etkisindeki modernleşme kuramları ile açıklamışlardır. Modernleşme kuramlarının iktisadi alandaki karşılığını ise kalkınma kuramları oluşturmuştur.

Bu kuramlara en büyük eleştiri az gelişmişliğin nedeninin dışsal faktörlerde arayan Marksist yazından etkilenen bağımlılık kuramlarından ve neo liberal iktisat kuramından gelmiştir. Oysa bağımlılık kuramları da kalkınmayı, milli gelirdeki artış, fert başına düşen milli gelirdeki artış, gibi niceliksel kavramlarla ölçen kalkınma teorileri ile aynı mantığı paylaşmışlardır.

Küreselleşme ile birlikte değişen paradigma ulus devletin temel alındığı geleneksel kalkınma politikalarını geride bırakmıştır. Değişen anlayış ile birlikte insan ve çevre gibi kavramlar kalkınmanın hedefleri içinde yer almıştır.

Günümüzde kalkınma niceliksel boyutu olduğu gibi içine bütün toplumsal boyutları da alan çok faktörlü bir kavram olarak algılanmaktadır. İnsanın özgürleşmesini, temel hak ve özgürlüklerini içinde barındıran kavram, bunun yanında içinde yaşadığımız dünyayı tahrip etmeden sürdürülebilir bir kalkınma anlayışını da temel almaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de az gelişmişlik genellikle milli gelirdeki artışla ölçülmüştür. Ancak bugün toplumsal olarak yaşadığımız birçok sorun az gelişmişlik sorunu ile iç içedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik yanında, eğitim, sağlık, kültürel olanaklardan eşit bir şekilde yararlanılamaması, dışa bağımlı bir sanayileşme, teknoloji üretmemesi, doğal kaynakların giderek yok olması, istikrarsız bir politik yapı, bölgesel gelişmişlik farkları gibi daha birçok yapısal dengesizliğin altında az gelişmişlik sorunları yatmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde gücünü yitirmesi ile askeri alanda başlayan Batılılaşma serüveni, Cumhuriyet yönetimi ile birlikte ulusal bir politika haline gelerek modernleşme hareketine dönüşmüştür. Türkiye’nin bu dönemde başlayan teknolojik gelişmeyi amaçlayan modernleşme hareketi geleneksel ve yeni arasında olduğu gibi sosyal, siyasal ve kültürel alanda da günümüze kadar gelen bir çatışmayı beraberinde getirmiştir. Her ülkenin tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel koşullarının heterojen bir özellik göstermesi nedeniyle Türkiye’nin kendi kalkınma dinamiklerini belirlemesi, bu doğrultuda kendi gelişim çizgisini belirleyip özgün politikalar oluşturması büyük önem içermektedir.

Geleneksel ve yeni kalkınma kuramlarını açıklayarak, gelişmekte olan Türkiye’nin kalkınma politikasının geleneksel kalkınma kuramları yanında, yeni kalkınma kuramları çerçevesinde analiz edilmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışma üç bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde az gelişmişlik olgusu tanımlanmakta ve kalkınma iktisadının tarihsel olarak gelişimi ele alınmaktadır. Kalkınma kavramı; büyüme, gelişme, modernleşme, sanayileşme kavramları ile birlikte tanımlanmış; bu

kavramların aralarındaki farklılıklar belirlenmiştir. Daha sonra, az gelişmişlik kavramı açıklanmakta ve kalkınma iktisadının gelişimi sanayi devrimi ve İkinci Dünya savaşı başlıkları altında incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kalkınma kuramları incelenmiştir. İlk kısımda 19.yy paradigması ve evrimci kuram özellikleri açıklanmış ve modernleşme kuramlarının habercisi, Comte, Weber, Spencer ve Durkheim'ın toplumsal gelişme ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. İkinci kısımda geleneksel kalkınma kuramları başlığı altında kalkınma, modernleşme ve bağımlılık kuramları incelenmiştir. Küreselleşme ile birlikte değişen paradigma paralelinde yeni kalkınma kuramları üçüncü kısımda açıklanmıştır. Bu bölümde tartışılan son konu ise kalkınma kuramları paralelinde az gelişmiş ülkelerce uygulanan kalkınma politikalarıdır.

Üçüncü bölüm “Türkiye ve Modernleşme” başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde Osmanlının son döneminden Cumhuriyetin ilanına kadar olan modernleşme çabaları ve Cumhuriyetle birlikte başlayan ulusal kalkınma projesi incelenmiştir. Cumhuriyetten günümüze izlenen kalkınma politikaları tarihsel olarak anlatılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise küreselleşme ile birlikte Türkiye’de yeni kalkınma kuramları incelenmiş ve uygulama bölümünde yeni kalkınma kuramlarının en önemli belirleyicilerinden biri olan insan sermayesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMININ TANIMLANMASI VE KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

Gelişmekte olan bir ekonomi olarak Türkiye ekonomisinin kalkınma kuramları çerçevesinde analiz edilmesi, kalkınma olgusunun tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu bölümde kalkınma, az gelişmişliğin tanımlanması ve AGÜ'lerin özellikleri birlikte açıklanmakta; daha sonra ise tarihsel olarak kalkınma kavramının içeriğindeki değişimler ele alınmaktadır.

I. KALKINMA KAVRAMININ TANIMLANMASI

Bu bölümde ilk olarak kalkınma kavramı ile beraber yakın anlamlarda kullanılan büyüme, sanayileşme, modernleşme ve gelişme kavramlarının tanımlanması yapılmış, bu kavramlar arasındaki farklar belirtilmiştir. Diğer kısımda az gelişmişlik tanımlanarak AGÜ 'lerin ortak özellikleri açıklanmıştır.

A. Büyüme, Kalkınma, Sanayileşme, Modernleşme ve Gelişme

Toplumların değişim sürecine bakıldığında kalkınma kavramının farklı dönemlerde ya da aynı dönemde farklı içerik kazandığını görmekteyiz. En çok da büyüme, sanayileşme, gelişme ve modernleşme gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmış aralarındaki farklılıklar üzerinde yeterince durulmamıştır.

1940'lardan 1970'lerin ortalarına kadar kalkınma kavramı ekonomik büyümeyle eş anlamlı düşünülmemekte, bu konudaki değerlendirmelerde bu tanımlama çerçevesinde yapılmaktadır. Ancak kalkınma kavramı iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçler olarak tanımlanır. Yani iktisadi kalkınma sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreçtir (Mıhçı,1996:72).

Diğer bir ayırmada ise büyüme ve kalkınma arasındaki farklılık başka bir şekilde ele alınmıştır. Büyüme, ekonomik ve sosyal yapıda niceliksel bir artışı ifade etmektedir. Genellikle nüfus, istihdam, gelir gibi belirli bir ölçek ya da seviyede meydana gelen değişimleri yansıtmak için kullanılmaktadır. Kalkınma kavramı ise sistemin yapısındaki bir dönüşümü ifade etmektedir. Büyüme niceliksel bir kavram kalkınma ise toplumsal ve psikolojik etkenleri de içeren niteliksel bir kavramdır (Edgar, Dunn,1971:3). Kalkınma kavramı ayrıca bütün ekonomik ve sosyal sistemin tekrar yönlendirilmesini ve düzenlenmesini içeren çok boyutlu bir süreç olarak algılanmaktadır. Ek olarak gelir ve üretimdeki gelişim, özellikle kurumsal, sosyal, yönetsel yapıdaki hatta geleneklerde ve inançlardaki radikal değişiklikleri bu kavramın içine dahil edilmektedir (Todaro,1981:56). Kavram bu yönüyle sosyoloji, tarih ve politikayla birlikte ele alınması gereken öneme sahiptir.

Kalkınma olgusunun tanımlanmasına yönelik olarak açıklanması gereken diğer bir kavram modernleşmedir. Kalkınmanın ortaya çıkışı sanayi devrimine dek uzanmaktadır. Batılılaşma ise insanlık tarihinin önemli gelişmelerinin ilk kez Batıda yaşanması ve bu gelişmelerin tüm dünya tarafından ilerleme olarak görülmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Batı dışında kalan ülkeler için ise kalkınma, batılılaşma ve modernleşmeye özdeş olarak algılanmakta ve ülkelerin kalkınma düzeyi batılılaşma, sanayileşme ve modernleşmeyi ne ölçüde gerçekleştirebildikleriyle ölçülmektedir (Mıhçı,1996:66). Modernleşme AGÜ'lerdeki gelişim sürecinin, Batı toplumlarının ve ABD'nin son birkaç yüz yıl içinde yaratmış olduğu değerlerin benimsenmesiyle gerçekleşmesini ifade etmektedir.

Kavram olarak eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişme anlamına gelen modernleşmede, değişimi ayırt eden ölçüt ise teknoloji olmaktadır. Teknolojinin toplumdaki belirtisinin sanayileşme olmasından dolayı modernleşme olgusu geçmişteki sanayileşmemiş toplum tipinden, günümüzdeki ileri düzeyde sanayileşmiş toplum tipine doğru değişimdir (Kongar,1985:227). Teknolojik ilerlemenin ve sanayileşmenin Batıda başlaması nedeniyle modernleşme bu toplumların yaşam tarzını ve kültürünü de ifade etmektedir.

Bir toplum için gelenekselden moderne ve gelişmişliğe doğru değişimi ifade etmesi nedeniyle modernleşme ve kalkınma kavramları birbiri yerine kullanılmaktadırlar. Ancak, modernleşme kavramı eskiye ait olmayan bir anlam içermekteyken kalkınma iyi durumda olana göre kötü durumda olanı ifade etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında iki kavramın da gelişme, ilerleme temalarını içerdiğini ancak sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan bir kavram olan modernleşmenin kalkınma sürecinde daha özel bir alanı oluşturduğu düşünülebilir. Bu tanımlamadan yola çıkılacak olursa farklı dönemlerde ve şartlarda gelişme evreleri yaşamış günümüzün gelişmiş toplumları ile AGÜ'lerin tarihsel olarak benzer yollardan geçtiğini düşünmek yanıltıcı olmaktadır.

Dünya tarihinde toplumların gelişme evrelerinden en önemlilerinden birini oluşturan sanayi devrimi ile birlikte sanayileşme kavramı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir bilim dalı olarak ortaya çıkan Kalkınma İktisadı'nın temel hedeflerinden birisi olmuştur. Sanayileşme kavramı, dar anlamda, mal üretiminde makine kullanma veya milli gelir içinde sanayi kesiminin payının belirli bir orana erişmesi; geniş anlamda ise yeni üretim tekniklerinin üretime uygulanması, üretim kalitesinin yükseltilmesi, üretimin azalan maliyetle gerçekleştirilmesi ile ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal alanlarda uğradığı değişiklikler olarak tanımlanabilir (İlkin,1973:427). Ekonomide sanayi sektörünün milli gelirdeki ve aktif nüfustaki payının artması ile ihracatın önemli bir bölümünün sanayi mallarından oluşumu anlamına gelen sanayileşme, kalkınma kavramı ile özdeş anlamda kullanılmakta ve kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli en önemli koşullardan birini oluşturmaktadır.

Kalkınma kavramı ile birlikte kullanılan diğer bir kavram ise gelişme olup, sosyo-ekonomik gelişme ve kalkınma ekonomide büyüme ile birlikte meydana gelen tüm nitel ve nicel değişimleri ifade etmektedir. Bu iki kavramı ayıran nokta ise kalkınma kavramının çoğunlukla gelişmekte olan ülke (GOÜ) ve bölgeler için kullanılması; gelişme kavramının ise gelişmiş, az gelişmiş her ülke veya bölge için bu ülkelerdeki büyüme ile birlikte nicel ve nitel yapısal değişimleri tanımlamasıdır (Tunç,1997:12–15). Gelişmiş ekonomilerin yapısal-nitel türdeki bir değişim ve

dönüşümü çok daha hızlı ve köklü biçimde gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Oysa büyüme modellerini de içeren teorik yaklaşımlarda yapısal ve nitel değişim inceleme konusu olmamaktadır. Diğer yandan kalkınma kavramı AGÜ'lere özgü olarak kullanılmıştır. Bu nedenle "Sosyo ekonomik gelişme" kavramı hem AGÜ'lerdeki hem de gelişmiş ülkelerdeki "büyüme artı yapısal-nitel" birlikte değişmeyi birlikte kapsayan bir yaklaşım olarak kullanılmaktadır (Erkan,1994:16). Gelişme kavramı ekonomik ve toplumsal yapıdaki tüm değişimleri de içeren bir kavram olarak belirlenmektedir.

Kalkınma kavramı 17. ve 18. yüzyıllarda Latin kökenli Batı dillerinde development, développement, desarrollo vb. kelimelerle ifade edilmiş ancak ekonomik anlamda kullanılması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Kavramın Türkçe de anlam karşılığına bakarsak, "Yenileşme" hareketinin başlangıcından bu yana, Sened-i İttifak'tan 1982 Anayasası'na kadarki dönemin temel metinlerinde, sadece 1961 ve 1982 anayasalarında yer almış ve ilerleme, modernleşme çağdaşlaşmanın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Başkaya,2000:21). Türkiye'de kalkınma süreci modernleşme faaliyetleri ile eş zamanlı başlamıştır.

Toplumsal değişim süreci içinde kalkınma kavramı incelendiğinde ise kalkınma kavramının iki anlamı söz konusu olmaktadır. İlk olarak Frederick Nixon tarafından yapılan kavramı, ahistorik ve apolitik olarak tanımlama biçimidir. Nixon'a göre ekonomik kalkınma kavramı devletlerin korkularından ya da ideal bir dünya düşüncesinden söz etmekte ve böylece hem ahistorik hem de apolitik anlam kazanmaktadır. Kavramı tarihsel olarak kabul etmemesinin nedeni, bu kavramın asla var olmayan bir idealist yapıyı gerçek olarak kabul etmesindedir. Kalkınma Nixon'a göre soyut bir düşüncenin içinde tanımlandığı ve özel herhangi bir politik, ekonomik ve sosyal yapıyla bağlantılı olmadığı için apolitiktir (Nixon,1984:87). Nixon, kalkınmayı idealist bir yapıyı işaret ettiği, bu anlamda kavramın tarihsel ve politik bir anlam içermediği şeklinde tanımlamaktadır.

H. W. Arndt tarafından yapılan tanımlamada ise kalkınma kavramı tarihsel ve anabilimsel analiz yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kalkınma kavramı tarihsel

olarak incelenirken ilk olarak Adam Smith ile başlanmıştır. Adam Smith İngiltere'nin zenginleşmesini ve gelişme sürecini açıklarken ekonomik kalkınma kavramını değil, "maddi ilerleme" kavramını kullanmıştır. Adam Smith'den İkinci Dünya savaşına kadar ekonomistlerin ana eğilimi de bu olmuştur. Colin Clark 1940 yılında karşılaştırmalı ekonomik kalkınma konulu çalışmasını yayınladığı zaman kavram "Ekonomik Kalkınmanın Koşulları" olarak adlandırılmıştır. Kalkınma kavramı Alfred Marshall tarafından kullanıldığı zaman, sosyal kurumların ya da her türlü düşüncenin geliştiği edebi bir anlamda kullanmıştır. İngiliz ve Amerikan literatüründe de 1930'lu yıllara kadar doğru kabul edilmiştir. Bu dönemde diğer bir çalışma Schumpeter tarafından yapılmış olan "İktisadi Kalkınma Teorisi" dir. 1924 yılında bir iktisat tarihçisi olan Lilian Knowks "İngiliz Denizaşırı İmparatorluğunun İktisadi Kalkınması" adlı eserini yayınlamıştır. Daha sonraki yıllarda, Vera Anstey tarafından yazılan "Hindistan'ın Ekonomik Kalkınması" adlı kitap ve R.H. Tawney, tarafından 1931'de Çin'le ilgili yazılan kitapta "kalkınmanın uzun sürecinin" ve "Çin'in iktisadi kalkınmasına neden olan güçlerin" incelenmesi, bu dönemde yapılan diğer önemli çalışmalardır. Ekonomik kalkınma kavramının bu iktisatçılar tarafından aynı anlamda kullanılmamasının nedeni Schumpeter ve Tawney'in Marx'tan etkilenen iktisatçılar olması, Vera Anstey ve Lilian Knowks'un ise İngiliz İmparatorluğu'nun tarihçileri olmalarıdır (Arndt,1981:458).

Marx'ın kalkınma konusuna ilişkin değil, büyümeye ilişkin görüşleri bulunmaktadır. Marx'ın tarihi maddecilik tezi, sosyal sınıflar fikri ve büyümeye ilişkin görüşlerinden yola çıkarak kalkınma sürecinde AGÜ'lerin neden geride kaldığını ileri süren yaklaşımlar Neo- Marksistler tarafından ileri sürülen Bağımlılık Kuramlarıdır. Marx değişen ekonomik sürecin sosyal yapıyı değiştirdiğini ve toplumsal yapıdaki değişimin nedeninin ekonomi olduğunu analitik bir şekilde göstermeye çalışmıştır. Marx'da ve daha sonraları da Schumpeter'de ekonomik büyüme birikim sonucu oluşan bir kavram olarak tanımlanır. İngiliz İmparatorluğu tarihçileri tarafından ise kalkınma kavramı, tabii kaynakları en üst düzeyde kullanmak gibi faaliyetlerden bahsedilerek kullanılmıştır. Kolonyal politikalarla ilgilenen Milner için ise iktisadi kalkınma bir faaliyettir. Marksist anlamda gelişen bir toplum veya ekonomik sistem vardır; Milner'e göre ise gelişmekte olan doğal

kaynaklardan yararlanma biçimidir (Arndt,1981: 460). Sahip olunan ideoloji ile birlikte toplumların değişim süreci farklı anlamlar içermektedir.

Kalkınma kavramının geri kalmış toplumları anlatan içerikteki ilk kullanımına Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) ana sözleşmesinde (28 Haziran 1919) rastlanmaktadır. Bu sözleşmede hem kalkınma hem de kalkınmanın karşıtı olan kalkınmamışlık kavramları kullanılmıştır. Sözleşmede, "bu halkların refahı ve kalkınması uygarlığın kutsal misyonunu oluşturur" denilmiştir. Bu metindeki kalkınma kavramı ise uygarlık ve çağdaşlık teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmış, sosyo- kültürel yapıdaki değişim ön plana çıkartılmıştır. Daha sonraki yıllarda Milletler Cemiyeti tarafından yapılan yayınlarda ve metinlerde başta olmak üzere ekonomik içeriğin netleştiği ve ekonomik kalkınmanın diğer sosyal bilimlerden ayrılarak özerklik kazandığı görülmüştür. Nihayet 1947'de Birleşmiş Milletler (BM), kalkınma planlarına dair incelemelerinde hükümetlerin iktisadi kalkınmada nihai amacının tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek olduğunu duyurmuştur. Bu dönemden itibaren iktisadi kalkınma, AGÜ'lerdeki kişi başına gelir artışıyla neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir (Başkaya, 2000:25).

Kalkınma, büyüme, modernleşme, sanayileşme ve gelişme kavramları zaman içinde birbiri ile aynı anlamda kullanılmıştır. Batıda Rönesans, Reform Hareketleri ve Coğrafi Keşiflerle başlayan süreç daha sonra İngiltere'de sanayi devrimi ile devam etmiştir. Sanayileşme, ekonomideki büyüme ile birlikte eğitimde, kültürde, insani yaşam olanaklarında meydana gelen gelişmeler sonucu Batı ülkeleri günümüzün modern, gelişmiş ülkelerini oluşturmuşlardır. Bu gelişmeler içinde ve daha sonrasında AGÜ'lerin Batılılaşma, modernleşme, büyüme çabaları içinde kalkınma kavramı biçimlenerek günümüzdeki anlamına kavuşmuştur.

Kalkınma günümüzde büyüme, sanayileşme gibi hedeflerin yanında yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımının düzeltilmesi, kişisel refah göstergelerinin iyileştirilmesi bilgi toplumuna uyum gibi insanı merkez alan birçok hedefi içinde barındırmaktadır.

B. Az Gelişmişliğin Tanımlanması

Az gelişmişliğin bir sorun olarak tanımlanması ve sanayileşme ile ilişkilendirilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme özgüdür. Kapitalizmin o dönemde ulaştığı gelişme, sermayenin uluslararasılaştırılması anlamında “az gelişmiş” olarak tanımlanan ülkelerin sermaye birikimi sürecine öncekinden farklı biçimler altında katılmalarını gerektirmiştir. Kalkınma, söz konusu süreç olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 2005:91). Az gelişmişlik olgusu kalkınma kavramının öznesini oluşturmakta, kalkınma ise büyüme ile birlikte az gelişmiş toplumların gelişmesi anlamında sunulan yapısal değişimi ifade etmektedir.

AGÜ’ler “ Fert başına düşen milli geliri ileri sanayi ülkelerinin fert başına milli gelirinden önemli ölçüde düşük olan ekonomiler” diye tarif edilmektedir. Bu tanımlamaya göre AGÜ’lerin çeşitli özellikleri mevcuttur (Savaş,1986:15). AGÜ’leri sadece fert başına düşen milli geliri ölçüt olarak belirlemek bu ülkeleri tanımlamak için yeterli olmamaktadır.

Az gelişmişliğin tanımlamasını yapan diğer bir iktisatçı S.Kuznets’dir. Kuznets az gelişmişliği üç değişkene göre tanımlamıştır (Han ve Kaya,2004:5).

- Uluslararası gelişmişlik farklarına göre; Az gelişmiş ülkeler uluslararası gelişme göstergesinin en altında yer almaktadırlar.
- Ekonomik kaynakların kullanım potansiyeline göre; Ülkede gerçekleşen fiili üretim düzeyi, potansiyel üretim düzeyinin altında ise bu ülke az gelişmiş olarak tanımlanabilmektedir.
- Toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre; Bir ülke, nüfusunun büyük çoğunluğunun toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarını (insanca yaşam için gerekli ihtiyaçlar) karşılayamayacak durumdaysa az gelişmiş olarak tanımlanmaktadır.

Her yerde aynı şekilde ortaya çıkan, homojen bir olgu olmayan az gelişmişlik kapitalist dünyada hakim süreç içerisinde çok çeşitli ülkelerde ve değişik ve tarihi

sosyo ekonomik koşullar altında oluşmuştur (Öztürk,2005:9). Yukarıda Kuznets'in yaptığı az gelişmişlik tanımlaması çerçevesinde bakıldığında farklı koşullarda oluşmuş az gelişmişliğin benzer ve ortak özellikleri aşağıda başlıklar halinde sıralanabilmektedir (Savaş,1986:15-18).

- Kişi başın düşen gelir seviyesinin düşüklüğü,
- Toplam üretim içerisinde tarım sektörünün payının yüksekliği,
- Dışa bağımlı bir dış ticaret yapısı,
- Alt yapı yatırımlarının yetersizliği,
- Teknolojik gerilik,
- Gelir paylaşımının hakça paylaşımdan uzak olması,
- Nüfus artış hızının artması ve kentsel nüfusun azlığı,
- Çarpık kentleşme,
- Kadınların sosyal ve politik yaşamda geri planda olması,
- Okuma-yazma bilmeyenlerin oranının büyüklüğü,
- Mevcut eğitim kurumlarının, nüfus artış hızının yüksekliği karşısında yetersiz kalması,
- Kaynak dağılımının bozuk olması nedeniyle eğitim harcamalarının karşılanamaması,
- Vasıflı iş gücünün az olması,
- Ortalama yaşam beklentinin düşük olması,
- Yapısal, teknolojik, bölgesel ve sosyolojik düzeyde yaşanan geleneksel ve modern kesimin yer aldığı ikili yapı (düalizm),

Yukarıda benzer özelliklerini sıraladığımız AGÜ'ler için kullanılan diğer bir kavram "Gelişmekte Olan Ülkeler"dir. Ülkenin gelişme yolunda olduğunu ifade eden dinamik bir anlam içeren bu kavram aynı zamanda uluslararası politik alanda daha olumlu algılanması nedeniyle de daha çok tercih edilmektedir. "Üçüncü Dünya Ülkeleri" ise, az gelişmiş ülkeleri tanımlamak için kullanılan diğer bir kavramdır. Daha çok kapitalist ve sosyalist dünya dışında kalan ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Birinci dünya ülkeleri Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Pasifik'teki zengin ülkeler, ikinci dünya ülkeleri ise merkezi planlı Doğu Avrupa Ülkeleri için

kullanılmaktadır. Bu ülkelerin dışında kalan ülkeler ise üçüncü dünya ülkelerini oluşturmaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde açıklanan Bağımlılık Kuramları çerçevesinde kullanılan “Çevre Ülkeler” veya “Çevre Ekonomileri”, az gelişmiş ülkeler için kullanılan diğer bir ifadedir. Bu tanımlamaların yanında Dünya Bankası (DB)’nin ilk olarak 2001 yılında yapmış olduğu sınıflandırmada kullandığı “Yüksek Gelirli”, “Üst Orta Gelirli”, “Alt Orta Gelirli” ve “Düşük Gelirli Ülkeler” ayrımı da kullanılmaktadır. Günümüzde birçok gelişmekte olan ekonomi için “Yükselen Ekonomiler” ifadesi kullanılmaktadır.

II. KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

Bu bölümde merkantilist dönemle başlayan ve sanayi devrimine dek uzanan değişim ve gelişmeler daha sonra ise İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında uluslararası alana yaşanan değişimler açıklanarak kalkınma iktisadının doğuşu tarihsel bir süreç içerisinde ele alınmaktadır.

A. Sanayi Devrimi Sonrası

Batı Avrupa’da feodalizmin yıkılışından sanayi devrimine kadar geçen süreç, kapitalist sermaye birikiminin ve güçlü merkezi devletlerin geliştiği çağdır (Kazgan,2002:44). Merkantilizmle birlikte başlayan kapitalist sermaye birikimi süreci ve teknolojik gelişmeler sanayi devriminin oluşumunu hazırlayan en önemli etkenlerdir.

Az gelişmişlik tarihsel süreç içinde merkantilist dönemden beri sürüp gelen bir oluşum olup, bu süreç içinde kapitalist sermaye birikimi ve bu birikim karşısında az gelişmiş denilen ülkelerin işlevleri de sürekli biçim değiştirmiştir. Yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan (1500–1770) merkantilist dönemde bugünkü AGÜ’lerin işlevi, ticaret sermayesinin ya da para sermayesinin Avrupa’nın batısında birikmesine katkıda bulunmak olmuştur (Başkaya,2001:67). Bu noktada Batıda sermaye birikiminin oluşum aşaması AGÜ’lerin açıklanması açısından önem taşımaktadır. Batıdaki sermaye birikiminin oluşumunda ise ticaret yollarının değişimi çok önemli bir faktördür.

Amerika'nın keşfinden önce sadece doğu ticaret yolu bilinmekte ve bu yol üzerinde, doğudan batıya baharat ve bir kısım sanayi ürünleri ithal edilmektedir. XVI. yüzyılda Afrika ve Amerika'nın da dünya ticaretine dahil edilmeleriyle, doğu-batı ticareti için durum birdenbire değişmiştir. Asya'dan ithal edilen malların önemli bir bölümü, Amerika'ya ve Afrika'ya ihraç edilmeye başlanmış, karşılığında mal yüklü gemiler Afrika kıyılarından köleleştirilmiş zenci taşıyıp Amerika'daki zengin altın gümüş madenlerinde ve plantasyonlarda çalıştırılmak üzere yine mal karşılığı satılmışlardır. Gemiler altın, gümüş ve plantasyonlarda üretilen mallarla yüklü olarak Avrupa'nın Batısına dönmüştür. 1760- 1780 yılları arasında sadece Hindistan ve Batı Hint Adalarından elde edilen kâr sanayiye finanse edecek parayı iki katına çıkarmıştır (Başkaya,2001:69). Merkantilizm ve bu dönemi izleyen süreçte başta İngiltere olmak üzere Batıya akan zenginlik, bu ülkelerin sanayileşmesi için ekonomik finans sağlamış, bu zenginliğin kaynağını oluşturan sömürge ülkeler ise büyük çoğunlukla günümüzün AGÜ'lerini oluşturmuşlardır. Ayrıca, Batı ülkelerinde sanayi devriminden önce Rönesans, Reform ve Fransız devrimi gibi birçok değişimin ve gelişimin bir arada yaşanması ve felsefe alanında akılcılığın önemli yer almasıyla birlikte aynı paralelde gelişen bilim ve teknoloji bu devrime uygun ortamı sağlayan süreçleri oluşturmuşlardır. Teknolojik değişim ise sanayinin en önemli değişkenidir. Bunun dışında merkantilist dönemde korumacılık politikası ile Batıya gelen zenginlik daha sonraki liberal söylem altında ise yine devletin kendi sanayisi üzerindeki korumacı politikalarının sonucu gelişebilmiştir.

İngiltere'de başlayan ekonomik alanda teknolojik devrimle, Fransa'da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşen bu dönem, bir ayağı teknolojik-ekonomik temele; diğer ayağı politik-ideolojik temele dayalı çifte devrim sonucunda tüm sosyal ve kültürel yapıyı sararak ve yeniden şekillendirerek gerçekleşmiştir (Erkan,1994:4). Batı ülkelerinden İngiltere'de bu sürecin başlamasının en önemli nedenleri ise mülkiyet hakkına ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına dayanan anayasal bir monarşi düzenin varlığı, rekabetçi bir kapitalist ekonomik yapı, sanayi için en gerekli temel hammaddeler olan kömür ve demir yeraltı kaynaklarına sahip sömürgelerinin varlığı ve de güçlü ticaret filolarının bulunması olarak sayılabilir (Tazegül,2005:39). Sermaye birikimi

sağlayan bu süreç ve teknolojik değişimle birlikte gerçek anlamda kapitalist birikimin yaşandığı dönem İngiltere’de başlayan sanayi devrimi ile olmuş, sermaye ticaretten sanayiye doğru kaymıştır.

Kapitalizmde sanayileşme kendiliğinden gelişen bir süreç olmamakta, sermaye birikimi, hammadde kaynakları, teknoloji, süreci hızlandıran etkenler olarak yer almaktadırlar. Genel olarak Sanayi Devrimi, el tezgahı ve zanaat üretiminin yerine makinelerle donatılmış fabrika üretiminin geçmesi ve organik enerjinin yerini geniş ölçüde buhar gücünün alması olarak tanımlanabilir. Yeni üretim biçimlerinin yerini almasıyla birlikte büyük üretim artışı sağlanmış, üretim sürecinde makineleşme başlamış ve bunlara bağlı olarak işbölümü ve uzmanlaşmada artmıştır (Talas,1977:64).

Sanayi Devrimi ekonomik anlamda bir miladı temsil etmektedir. Sanayi Devrimiyle birlikte dönemin birçok bağımsız ülkesi, devrimi gerçekleştiren İngiltere’ye göre kendi ekonomik yapısını yeniden düzenleme çabası içine girmiş devrim sonrasında eskinin üretim, bölüşüm ve dağıtım biçimleri değişmek durumunda kalmıştır. Bu değişim sadece ekonomik anlamda değil sosyal ve kültürel alanda da yaşanmıştır. Bu nedenle, bugünün gelişmiş ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi geri kalmış ülkelerin bir kısmında da söz konusu alanlardaki değişimin kökenlerini o tarihlere götürmek gerekir (Reynolds,1996:54). Sanayi devriminin başta İngiltere olmak üzere Batı toplumlarında gerçekleştirdiği büyük gelişim, bu ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki uçurumunda derinleşmesine neden olmuştur. Bu dönem ve sonrasında merkezde sermaye ticaretten sanayiye kaymış ve uluslararası işbölümü kapitalist sermaye birikiminin gereksinmelerine uygun bir biçim almıştır. Kapitalist gelişmenin bu aşamasında, eşitsizlik temeli üzerinde bir uluslararası iş bölümü de giderek yerleşmeye başlamıştır. Bu nedenle dünya, sanayi merkezleri ile bu merkezlere hammadde ve tarım ürünleri sağlayan ve daha sonra “az gelişmiş” denilecek olan ülkelere oluşan bir bütün olmaya başlamış insanlık tarihi için önemli bir farklılaşma olan çevre-merkez kutuplaşması tam anlamıyla başlamıştır (Başkaya,2001:75). Sanayi devrimi gelişmiş ve AGÜ’ler arasındaki gelişmişlik farkının ortaya çıkmasında büyük bir etken olmuştur.

B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası

Keynes'in 1936 yılında "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı kitabını yayınlamasıyla Ortodoks iktisada yöneltilen eleştirilerin, kalkınma iktisadının İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Ekonomide istihdam ve çıktı düzeyini belirleyen faktörün arz değil, talep cephesi olmasından dolayı, işsizliğin var olduğu bir durumda, nominal ücret düzeyi düşse dahi istihdam düzeyinin artmayabileceğini savunmuştur. Bu nedenle, gelecekte gerçekleşecek talep hacmine ilişkin beklentilerin yapılacak yatırım miktarını belirleyeceğini ve geleceğe ilişkin olumsuz beklentilerin olması durumunda denge istihdam ve çıktı düzeyinin tam istihdamın altında gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu şekilde her istihdam düzeyinde "her arz kendi talebini yaratır" varsayımını geçersiz kılmıştır (Öğüt,1998;18). Kalkınma iktisadı bilim dalının özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmasının önemli bir nedeni, yarı-sömürge durumunda olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarındır.

Keynes'in analizi aynı zamanda kamusal alan denilen yeni düşünce sistemini de ortaya çıkarmıştır. Bireysel faydanın yerini toplumsal faydanın alması ve toplumsal faydanın temsilciliğini de devletin alması sonucunda ekonomide devlet müdahalesi gündeme gelmiştir (Öğüt,1998:19). Kalkınma iktisadı bu teorik altyapı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazanan ulus devlet kavramının gündemde olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Kalkınma iktisadının bir bilim dalı olarak ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rosenstein-Rodan'ın (1943), Doğu Avrupa ülkelerinin kalkınma sorunlarını incelediği ve buna ilişkin önerilerde bulunduğu makalesini yayınlamasıyla başlamaktadır. Bu makalenin İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmış olması yazarın savaş sonrası ortaya çıkması olası siyasal düzeni öngörerek jeopolitik açıdan hassas bir bölgenin ekonomik geleceğini inceleme kaygısıyla açıklanabilir (Şenses, 2003;104). AGÜ'lerde kalkınmanın bir hedef olarak ele alınışı İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşmektedir. Günümüzdeki AGÜ'lerin çoğu savaş öncesinde sömürge ülke konumunda olup, savaştan sonra

ulusal kurtuluş mücadeleleri vererek siyasal anlamda bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında önce Hindistan ve Pakistan'ın ardından diğer birçok AGÜ'lerin bağımsızlığına kavuşması ve Sovyetler Birliği yanında çok sayıda sosyalist ülkenin de siyasal arenada boy göstermeye başlaması Kalkınma İktisadı'nın özellikle ilk yıllardaki temel zeminini oluşturmuştur. Sovyetler Birliği ve Amerika arasındaki soğuk savaş kızıştıkça, bu bloklar arasında kalan ülkeler artan ölçüde ilgi odağı olmuşlar, bu ülkelerin sorunlarını kurumsal ve ampirik açıdan izlemeye çalışan Kalkınma İktisadı da giderek önem kazanmaya başlamıştır (Şenses,2003:104).

Sömürgeci dönemde önemli bir yanıyla sömürge mekanlar üzerindeki kontrolü ve bu mekanların olanaklarının değerlendirilmesini meşrulaştıran “evrensellik-ilerleme” düşüncesinde gizlenmiş “sömürgeci kalkınma” anlayışı vaadinden, İkinci Dünya Savaşı sonrası ulus devlet ölçeğine dayalı “ulusal kalkınma” anlayışı vaadine bir geçiş vardır (Yılmaz,2006:125). İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürge ülkeler için ulusal kalkınma arayışı kapitalizmin yayılma süreciyle de örtüşmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda dikkatlerini, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın AGÜ'lerine yönelten iktisatçılar bu ülkelerdeki sorunların o kadar da karmaşık olmadığına inanmışlardır. Kişi başına milli gelir yeterince yükseltilebilse sorunları çözülebileceğini düşünmekteydiler. Daha önceleri, 18. yüzyılda “kaba ve barbar”, 19.yüzyılda “geri kalmış” ve 20. yüzyılda “az gelişmiş” olarak nitelenen ülkelere duyulan horgörü, bu ülkelere ekonomik ya da başka açılardan ve sert iklim, yetersiz kaynaklar ya da aşağı ırk gibi değiştirilemez bazı faktörler nedeniyle hep aşağı statü atfı biçimini almıştır (Hirschman, 1981:24).

AGÜ'lerin İkinci Dünya savaşı sonrası performanslarıyla ilgili yapılan ilk kapsamlı değerlendirme 1950–1975 dönemini kapsayan 1978 yılında Morawetz tarafından yapılan çalışmadır. Çalışmada bu dönemde gerçekleştirilen %3,4'lük kişi başına GSYİH artışının sanayileşmiş ülkelerin gelişme sürecinde gösterdikleri ve

dönem başında çeşitli araştırmacıların öngördüğünün çok üstünde olduğunu vurgularken büyüme koşut olarak sağlık, eğitim ve yoksullukla mücadele gibi alanlarda da çok önemli iyileşmeler olduğuna işaret edilmiştir. Morawetz çalışmasını güncellemeyi amaçlayan kimi çalışmalar daha uzun zaman serilerini değerlendirerek genellikle Morawetz'in bulgularını doğrulamışlardır. 1950–1990 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, bu dönemde AGÜ'lerin GSYİH düzeylerini 6,8 misli, kişi başına GSYİH düzeylerini ise 2,9 misli arttırdıklarına işaret edilerek gerçekleştirilen %4,9'luk GSYİH ve %2,7'lik kişi başına yıllık ortalama GSYİH artışının birkaç açıdan tarihsel bir önemi olduğu vurgulanmaktadır. AGÜ'lerde sağlanan bu hızlı büyümenin sanayileşmiş ülkelerin 1870–1986 döneminde gerçekleştirdikleri %2,7 lik GSYİH ve %1,7'lik kişi başına GSYİH büyüme oranının çok üstünde olduğu, Japonya'nın 1850–1936 hızlı büyüme döneminde gerçekleştirdiği yaklaşık %3'lük GSYİH artışını da önemli ölçüde aştığı ileri sürülmektedir. Patel S.J. bu çalışmaya istinaden AGÜ'lerin 1950–1990 döneminde gerçekleştirdiği büyümeyi “tarihin en hızlı ve kayda değer” büyümesi olarak nitelirmektedir (Şenses,2003:95).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler sonrası kalkınma iktisadının çıkış koşulları değerlendirildiğinde; savaş sonrası ABD'nin bir ekonomik güç olarak etki alanlarını yeniden şekillendirme isteği, bir dizi sömürge ülkenin sömürgelelikten kurtularak bağımsız devletler konumuna geçmesi, AGÜ'lerin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak kalkınma ya da kapitalist ilişkileri geliştirme yönündeki eğilim, uluslararası ilişkilerdeki soğuk savaşın taraftarı olan ülkelerin dış politikalarının belirlenimi altına girmesi kalkınma iktisadının bir bilim dalı olmasında etkili olan faktörlerdir (Ercan,2003:83).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, kalkınma sorunu yeni ulus devletlerin tarih sahnesine çıkması ile gündeme gelirken, kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinde bir yandan özellikle ABD sermayesinin uluslararası üretken yatırımlarını arttırması, diğer yandan da alternatif bir sistem olarak SSCB sisteminin varlığının kapitalist sistem için yarattığı tehdit ve yeni oluşan ulus devletlerde sanayileşmeye yönelik talepler, kalkınma sorununun gerek tarihsel gerekse teorik gelişimi üzerinde etkili olmuştur (Yılmaz,2006:141). ABD ve SSCB'nin yarattığı iki kutuplu bir

dünyada tarih boyunca gündeme alınmayan kalkınma sorunu, soğuk savaş döneminde pek çok gelişmiş ülkenin, yoksul ve ideolojik olarak bağımsız konumda bulunan az gelişmiş ülkeye ekonomik ve siyasi açıdan artan ölçüde ilgi gösterdiği dönem olmuştur.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşından sonra, sömürge ve yarı sömürgelerin politik bağımsızlığa kavuşmaları ile refah düzeylerini yükseltme özlemi, bilinçli bir istek haline gelmiştir. Liberal politikaların bu ülkelerin gelişmesine o güne dek yardımcı olmadığı için az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında liberal politikalar dışında yollar aramak gerekmiştir. Sosyalist ülkelerin felsefesi ve kalkınma yöntemi benimsenmeyince AGÜ'lerin kalkınması, kapitalist ve sosyalist sistemlerdeki kurumların bir karmasına dönüşmüştür (Kazgan,2002:264). Söz konusu dönemde yaşanan iki kutuplu dünyada “Kalkınmanın Sosyalist” hali karşısında Kalkınma İktisadı çerçevesinde formüle edilen “Kalkınmanın Kapitalist” halidir. Soğuk savaş koşullarında kalkınmanın bu iki halini birbirinden ayıran toplumsal örgütlenme biçimleri iken, her ikisinde de kalkınma sürecini tanımlayan nihai amaç ise sanayileşme olmuştur (Türkay,2005:35).

AGÜ'lerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasında politik anlamda bağımsızlığa kavuşması yanında diğer önemli bir konu gelişmiş ülkelerin savaş sonrasındaki durumudur. Uluslararası hiyerarşide güneş batmayan imparatorluk olarak tanımlanan İngiltere bu gücünü kaybetmiş buna karşın ABD ekonomik ve politik anlamda gücünü yükselterek savaştan en kârlı ve güçlü çıkan ülke olmuştur. 1944 yılında yapılan Bretton-Woods para anlaşması ve 1947 yılında yapılan Havana konferansı (serbest rekabet koşullarının yer aldığı yeni bir ticaret sistemi) ile de ekonomik üstünlüğünü arttırmıştır (Başkaya,2001:100–101). Bu dönemin diğer kutbunda yer alan ülkeler savaş öncesinde Sovyetler Birliği, savaş sonrasında ise Doğu Avrupa ülkeleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Vietnam vb. ülkelerin oluşturduğu sosyalist ülkelerdir. Bu iki kutuplu dünyada az gelişmiş ülkelerin kalkınması ise bir rekabet haline gelmiştir. ABD'nin bu dönemde az gelişmiş ülkelere yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar bu noktada önemlidir.

ABD Başkanı Harry Truman, 12 Mart 1947 de Kongre’de yaptığı konuşmada, dünyanın ideolojik olarak iki kampa bölündüğü konusunda açıklama yaparak, sosyalizm tehlikesine karşı komünizmi durdurma amacıyla olan bir program ileri sürmüştür. Truman bu konuşmasında komünist tehlike altında bulunan Türkiye ve Yunanistan’a ABD’nin 400 milyon dolarlık askeri yardım yapacağını açıklamıştır. Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardımın Avrupa’ya yayılması konusunda oluşturulan görüş birliği, hazırlanan bir rapor ile 23 Mayıs 1947’de Dışişleri Bakanı George Marshall’a sunulmuş ve en çok Batı Avrupa üzerinde yardımların yoğunlaşması gerektiği belirtilmiştir. 5 Haziran 1947 yılında Marshall Harvard Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada Amerika’nın Avrupa uluslarını ortak bir imar planı çerçevesinde bir araya getirme kararlılığında olduğunu açıklamıştır (Erhan,1996:276–280). ABD’nin bu ülkelere yaptığı yardım sadece askeri alanla sınırlı kalmamıştır, ekonomik yardım çok daha büyük çaplı olmuştur.

Marshall planı, Truman Doktrini’nden farklı olarak askeri konulara vurgu yapmamış, ekonomik yardımı vurgulamıştır. Tek tek ülkeler yerine bir bölge hedeflenmiş, ayrıca bu girişimi engelleyecek her hareketin Amerika’nın direnişi ile karşılaşacağı belirtilmiştir. Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı 16 Avrupa ülkesinin katılımıyla 1947 yılında Paris’te üç, dört ay süren bir konferans yapılmıştır. Bu konferansın sonunda dört yıl süreli olmak üzere Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırlanmış ve bu program ABD’ye verilmiştir. Bunun üzerine ABD 3 Nisan 1948’de Ekonomik İşbirliği Kanunu’nu çıkararak Avrupa’ya ekonomik yardım başlamıştır. Bu olayları 16 Nisan 1948’de (Organization of European Economic Co-operation-OEEC) Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulması izlemiştir. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, daha geniş bir işbirliğinin sağlanması için, Avrupa dışından ABD ve Kanada’nın katılmasıyla 14 Aralık 1960’da yerini (Organization of European Economic and Development- OECD) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne bırakmıştır (Erhan,1996:276-280). Marshall Planı çerçevesinde yardım yapılan ülkeler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1:Marshall Planı Yoluyla Verilen Yardımlar (Milyon Dolar)

Ülke	Toplam	%	Hibe	%
İngiltere	3.165,80	25,37	1.956,90	23,51
Fransa	2.629,80	21,08	2.212,10	26,57
İtalya	1.434,60	11,50	1.174,40	14,11
B.Almanya	1.317,30	10,56	1.078,70	12,96
Hollanda	1.078,70	8,64	796,40	9,57
Avusnırya	653,80	5,24	556,10	6,68
Yunanistan	628,00	5,03	34,40	0,41
Belçika	546,60	4,38	217,30	2,61
Danimarka	266,40	2,13	196,00	2,35
Norveç	241,90	1,94	62,40	0,75
Türkiye	184,50	1,48	18,00	0,22
İrlanda	146,20	1,17	-	-
İsveç	107,10	0,86	5,50	0,07
Portekiz	50,50	0,40	15,90	0,19
İspanya	26,80	0,21	-	-
Toplam	12.478,00	100,00	8.324,10	100,00

Kaynak: Erhan,1996,s.287

Savaş sonrası dönemde büyük yara alan Avrupa'nın Marshall planı çerçevesinde yeniden toparlanması ve bağımsızlığına kavuşan ülkelerin ABD ve Batı tarafından dile getirilen liberal söylemle, sosyalist blok tarafından merkezi planlama söylemi arasında kalması ve acil ekonomik program oluşturma gerekliliği Batının kalkınma kavramına özel önem vermesini sağlamıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi en çok yardımı Avrupa'nın savaştan sonra ekonomisi çökmüş ülkeleri almıştır. Türkiye'de dahil diğer ülkelerin bu pastadan aldıkları pay daha az olmuştur.

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizle birlikte kalkınma iktisadının gelişimi farklı bir boyuta taşınmıştır. Tekrar tarih sahnesine çıkan neo liberal politikalarla birlikte az gelişmiş ülkelerin ulus devlet anlayışına dayalı kalkınma politikaları sorgulanmaya başlanmıştır. Hirschman neo klasikler ve neo Marksistlerin kalkınma iktisadı için yaptıkları eleştirileri şu şekilde ifade etmektedir;

“Neo klasik sağ kalkınma iktisadının tek iktisadın gerçek ilkelerini çığnediği ve bir takım uydurma siyasi önerileriyle çözmeye kalktığı sorunu daha da karıştırdığı için yanlış buldu. Neo Marksistler ise, kalkınma iktisadı yoksul ülkelerin içinde bulunduğu zor durumun tahlilinde yeterince ileri gitmemişti; yoksul ülkelerin sorunu o kadar ciddiye ki ancak ve ancak sosyo ekonomik yapılarında ve zengin ülkelerle ilişkilerinde bütünsel bir dönüşüm durumu değiştirebilirdi. Böyle bir değişim olmadığı takdirde sözde kalkınma politikaları yeni

sömürü ve bağımlılık ilişkileri yaratmaktan öteye gidemiyordu.”
(Hirschman,1981, 21)

Hirschman kalkınma iktisadının çözülüşünü “bilim dalımız heyecanını ve ışıltısını geri kalmışlık canavarını kendi başına yok edebileceği veya an azından bu işe katkısının çok büyük olduğundan almaktaydı. Bu gün bu iddianın böyle olmadığını biliyoruz.” (Hirschman,1981, 24) sözleriyle ifade etmektedir.

1980’li yıllarla birlikte gerçekleşen neo liberal politikalar, küreselleşme ile birlikte tasfiye sürecine giren ulus devlet, uygulanan kalkınma politikalarına karşın önemli bir gelişme gösteremeyen AGÜ’ler ile kalkınma iktisadı bu dönemden itibaren gözden düşmeye başlamıştır. Yukarıda aktarıldığı gibi kalkınma iktisadının önemli teorisyenlerinden Hirschman için bile bu dönem kalkınma iktisadının düşüşü olarak ifade edilmektedir.

Bu noktada krize giren AGÜ’lerin ekonomik sosyal yapılarının değişimini ifade eden kalkınma olgusu değil, ulusal büyümeçilik ve devletin merkez olduğu kalkınma yaklaşımıdır. Ulusal kalkınmacılığı ekonomik etkinlik maliyetleri içerisinde eleştirilmesi neo liberal kalkınma anlayışının, insani maliyetler içerisinde eleştirilmesi ise temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve sürdürülebilir kalkınmanın gelişmesine katkıda bulunmuştur (Öğüt,1998:37-152).

III. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde DB’nın gerçekleştirmiş olduğu sınıflandırma kapsamında, karşılaştırmalı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri Dünya Kalkınma Raporu ve İnsani Kalkınma Raporu verileri ve tablolar eşliğinde incelenmektedir.

Az gelişmişliğin en önemli belirleyicilerinden bir tanesi kişi başına düşen milli gelir olmaktadır. Bir ülke vatandaşlarının sahip oldukları üretim faktörlerine gerek o ülkedeki gerek diğer ülkelerdeki üretime katkıları karşılığında yapılan

ödemeler toplamını ifade eden milli gelirin ülkedeki nüfusa bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen milli gelir uluslararası gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasında tek başına değil ancak kısmi olarak ekonomilerin gelişmişlik düzeyini yansıtır.

2008 Dünya Kalkınma Raporu'nda ülkelerin kişi başına düşen milli gelir rakamları baz alınarak yapılan sınıflamaya göre; 2006 yılında kişi başına düşen milli geliri 905 dolar olan ülkeler yoksul, 906 ve 11.115 dolar arası olan ülkeler orta gelirli, 11.116 doların üzerinde milli geliri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Alt orta gelirli ülkeler ve üst orta gelirli ülkeler arasındaki ayrımı belirleyen ise 3.595 dolar sınırı olmaktadır (World Development Report, 2008,331). DB'nın verilerinin yer aldığı Tablo 2'de düşük gelirli ülkelerin 2006 yılında ortalama kişi başına düşen milli geliri 604 dolar, alt orta gelirli ülkelere 2.139 dolar, üst orta gelirli ülkelere 7.489 dolar iken yüksek gelirli ülkelerin ortalama kişi başına düşen milli geliri 37.037 olarak gerçekleşmiştir.

Az gelişmişliğin diğer belirleyici ekonomik özelliklerinden bir tanesi de tarım sektörünün ekonomi içindeki payıdır. AGÜ'lerde tarım sektörünün payı, sanayi ve hizmet sektörlerine göre daha fazladır. Aynı zamanda bu ülkelere gelişme yolunda sanayi sektörünün payı artarken, gelişmiş ülkelere hizmet sektörünün ekonomideki payı artmaktadır. Tablo 2'den de görüldüğü gibi gelir seviyesi düştükçe tarımın ekonomide aldığı pay yükselmektedir. 2006 yılında gelişmiş ülkelerin tarım sektörünün GSMH' dan aldığı pay %2 iken, üst orta gelirli ülkelere %6, alt orta gelirli ülkelere %14, düşük gelirli ülkelere ise % 27 olarak meydana gelmiştir.

Ekonomik gelişme sürecinde C.Clark vd. tarafından ileri sürülen tarımın ülke ekonomisinde göreceli payının azalması olgusunu açıklayan "üç sektör teorisi"ne göre bir ülkede milli gelir arttıkça tarım sektörünün milli gelir içindeki payı azalırken, sanayi sektörünün payı artmakta, hizmet sektörünün ki ise artmakla beraber, ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir. Ülkemizde tarım sektörünün 1927 yılında GSMH içindeki payı %67 iken 1998 yılında % 17'e düşmüş ve 2006 yılında ise %13 olarak gerçekleşmiştir (Dinler,2000:80).

Geliri artan tüketicilerin çeşitli mallara olan taleplerindeki değişmeyi inceleyen Alman İstatikçisi Ernest Engel, tüketicilerin geliri arttıkça tarımsal mallara olan taleplerindeki artışın, gelirlerindeki artış oranından daha az oranda olduğunu ortaya koymuştur (Dinler,2000:80). Tarım dışı kesimlerde yeni malların üretiminin hızla artması, tarımda azalan verimler yasaasının ortaya çıkması ve tarımsal mallara olan talep esnekliğinin yüksek olmaması bu azalışın diğer nedenleri olarak sayılabilir.

Tarım kesiminin diğer sektörlerle göre daha fazla oranda yer alması sonucu bu ülkelerde, doğa koşullarına bağlı üretim yapılması nedeniyle yıldan yıla değişen milli gelir ve gizli işsizlik yaşanmaktadır. Ayrıca tarımda modern teknoloji kullanılmaması, çevre koruma önlemlerinin bu ülkelerde yeterince yapılmaması, gerekli yasal düzenlemelerin olmayışı nedeniyle tarımdan gelişmiş ülkelere kıyasla daha az verim alınmaktadır.

İktisadi kalkınmayı sınırlandıran durumların başında dış ödeme güçlükleri yer almaktadır. AGÜ'lerin çoğunda dış ödemeler bilançosu açık vermekte ve bu açık sermaye hareketleriyle kapatılmaya çalışılmaktadır. Sermaye mallarının ve kurulan sanayilerinin ara mal gereksinimlerinin büyük kısmı ithal edilmektedir. AGÜ'ler ithalat talebini ihracattan elde ettiği dış satın alma gücüyle karşılayabilecek güçte değilse, ithalat talebi çok kısa zaman içerisinde ithalat kapasitesini aşmaktadır (Öztürk,2005:19).

Ülkeler itibariyle bakıldığında AGÜ'ler, işlenmemiş tarımsal ve madencilik ürünlerinin üretimi, tekstil gibi vasıfsız iş gücü ile üretilen ürünler, sermaye yoğun tesislerde standart teknolojiyle üretilen ürünler ve yüksek teknoloji ürünlerin uzmanlaşmış iş gücü gerektirmeyen montaj faaliyetlerinden oluşan ürünleri ihraç etmektedirler. Katma değeri düşük olan bu ürünler oluşan rekabetle birlikte fiyatların da düşük olması sonucunu doğurmaktadır. Gelişmiş ülkeler ise katma değeri ileri teknoloji ürünleri üretmekte aynı zamanda teknolojiyi üreten konumunda olmalarından dolayı bu ürünler için yüksek fiyatlar oluşmaktadır. İhraç malları fiyat

endeksinin ithal malları fiyat endeksine bölünmesi ile elde edilen dış ticaret hadleri AGÜ'ler için aleyhte seyretmektedir.

AGÜ'lerde kalkınma sürecinde yatırımların önemli bir faktör olmasından dolayı dış kaynak ve dış borçlanma önemli olmuştur. Bu dönemde özellikle milli geliri ve istihdamı arttırmak, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlamak, fiyat istikrarını yakalamak ve yatırımları gerçekleştirmek için dış kaynaklara başvurulmaktadır. Bu ülkeler için alınan dış borçlar etkin kullanılmadığı zaman bir sorun haline gelmektedir. Tablo 2'de ülkeler itibariyle dış borç rakamlarının yüksek gelirli ülkelerde olmadığını ve gelişme çabası içinde olan üst orta gelirli ülkelerde diğer AGÜ'lere oranla daha büyük miktarda olduğunu görmekteyiz. Yüksek gelirli ülkelerde dış borç rakamı bulunmazken, 2006 yılında en fazla dış borç rakamına sahip ülke 281 milyon dolar ile Çin'dir. Bu ülkeyi sırasıyla 229 milyon dolar olan Rusya, 188 milyon dolar Brezilya ve 171 milyon dolar ile Türkiye izlemektedir.

AGÜ'ler ve gelişmiş ülkeler arasında önemli teknolojik farklılıklar bulunmaktadır. Tablo 2'ye bakıldığında 2000-2005 yılları arasında gelişmiş ülkelerin araştırma geliştirme faaliyetleri için GSMH'dan ayırdıkları pay % 2 iken AGÜ'lerde bu oran ortalama % 1'dir. Aynı şekilde teknoloji ile ilgili diğer veriler olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde çalışan sayısı ile kabul edilen patent sayısına da bakıldığında paralel sonuçlar görülmektedir. 2005 yılında İsveç'te her bin kişiden 764'ü internet olanaklarından yararlanırken, Türkiye'de 222, Suriye'de 58 Bangladeş'te ise 3 kişi bu olanaklardan yararlanmaktadır. AGÜ'ler açısından teknolojiyi üreten olabilmek kalkınma sürecinde önemli adımlardan birisini oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu konuda GSMH'dan bu faaliyetler için ayrılacak payın artması önemlidir.

Tablo 2'de gelişmiş ülkelerin Ar-Ge departmanında çalışan sayısı da, GOÜ ve AGÜ'lere oranla daha fazladır. Finlandiya'da milyon kişi başına 7.832 kişi Ar-Ge departmanında çalışırken, Türkiye'de bu rakam 341'dir. Aynı durum milyon kişi başına kabul edilen patent sayısında da kendini göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde ortalama bu rakam milyon kişi başına 200, orta gelirli ülkelerde ise 22'dir.

Kişi başına düşen GSMH rakamlarının anlamlı olabilmesi için kişisel gelir dağılımının adaletli olması gerekmektedir. Ancak, nüfusun küçük bir bölümünün gelirin büyük bir payının alırken, nüfusun büyük bölümünün aldığı pay az ise gelirin hakça paylaşımından söz edilemez.

Tablo 2'den de görülebileceği gibi gelişmiş ülkelerde nüfusun en yoksul %10'luk kesimi gelirin % 2,9' unu alabilirken, en zengin %10'luk kesim gelirin % 26,57'sini alabilmektedir. Düşük gelirli ülkelerde ise bu oran nüfusun en yoksul %10'luk kesimi için %3,20 zengin %10'luk kesim için ise %30'dur. Gelir dağılımında en çok adaletsizliklerin yaşandığı bazı ülkeler; Brezilya, Meksika, Malezya, Türkiye, Çin, İran, Rusya ve Venezüella'dır.

Bir ülkedeki gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmede kullanılan Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında bir rakam almaktadır. Katsayı 1'e yaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır. Ancak, hiçbir zaman bu katsayı 0 ya da 1 olmamaktadır. Bunun nedeni gelirin tam olarak eşit dağıldığı ya da tam olarak adaletsiz olduğu bir ülkenin olmamasıdır. Gini katsayısına göre Brezilya(0,57), Meksika(0,46), Malezya (0,50), Çin (0,47) ve Türkiye (0,44) adaletsiz gelir dağılımını en çok olduğu ülkelerdir. Danimarka(0,25), İsveç(0,25), Japonya(0,25), Norveç(0,26) ve Finlandiya(0,27) ise gelirin görece olarak en hakça paylaşıldığı ülkeler olmaktadır.

Tablo 2: Ülkeler İtibariyle Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	GSMH	Kişi Başına	Gelirdeki	İhracat	İthalat	Cari Açık	Dış Borç	GSMH'dan aldıkları pay			İnternet	Ar-Ge	Ar-Ge	Kabul Edilen	En Yoksul %10'luk	En Zengin %10'luk	Gini
		GSMH(\$)	Artış(%)					İhracat	İthalat	Tarım %							
Yüksek Gelirli	(2006) *	(2006) **	(2006)	(2006) **	(2006) **	(2006) **	(2006)	(2006)	(2006)	(2006)	(2005 Bin Kişi)	(2000-2005,%)	(Milyon Kişi Baş)	(2005)			
Ülkeler	1.790	37.826	3,0	335.922	379.119	9.618	0	2	28	69	505	1,9	3.443	189	2,91	26,57	0,32
ABD	13.446	44.970	2,4	1.037.320	1.919.574	-804.961	0	1	22	77	630	2,7	4.605	244	1,9	29,9	0,41
Almanya	3.018	36.620	2,9	1.112.320	910.160	115.519	0	1	30	69	500	2,5	3.261	158	3,2	22,1	0,28
Avustralya	738	35.990	1,4	123.280	139.585	-42.084	0	3	27	70	698	1,6	3.759	31	2,0	41,3	0,35
Avusturya	326	39.590	3	138.423	139.012	3.848	0	2	31	67	477	2,3	2.968	92	3,3	23,0	0,29
Belçika	405	38.600	3,1	371.953	355.919	6.563	0	1	24	75	403	1,9	3.065	51	3,4	28,1	0,33
Danimarka	281	51.700	3	92.540	86.277	5.941	0	2	25	73	527	2,6	5.016	19	2,6	21,3	0,25
Finlandiya	214	40.650	5,3	76.777	68.295	9.698	0	3	30	68	534	3,5	7.832	214	4,0	22,6	0,27
Fransa	2.298	36.550	1,7	490.145	533.407	-38.781	0	2	21	77	430	2,2	3.213	155	2,8	25,1	0,33
G.Kore	856	17.690	4,7	325.681	309.309	27.613	0	3	40	57	684	2,6	3.187	1113	2,9	22,5	0,32
Hollanda	698	42.670	2,6	462.083	416.121	40.187	0	2	24	74	614	1,8	2.482	110	2,5	22,9	0,31
İngiltere	2.425	40.180	2,6	443.358	600.833	-57.616	0	1	26	73	473	1,9	2.706	62	2,1	28,5	0,36
İrlanda	192	45.580	4,7	112.882	72.347	-3.946	0	2	37	60	276	1,2	2.674	80	2,9	27,2	0,34
İspanya	1.201	27.570	3,6	206.186	318.757	-83.136	0	3	29	67	348	1,1	2.195	53	2,6	26,6	0,35
İsviçre	394	43.580	4,2	147.266	126.301	27.485	0	1	28	71	764	1,9	5.416	166	3,6	22,2	0,25
İtalya	1.876	32.020	2	409.572	436.083	-26.814	0	2	27	71	478	1,1	1.213	71	2,3	26,8	0,36
Japonya	4.900	38.410	2,4	647.137	577.472	165.783	0	2	30	68	668	3,1	5.287	857	4,8	21,7	0,25
Norveç	308	66.530	2,5	121.505	64.120	49.488	0	2	43	55	735	1,7	4.587	103	3,9	37,2	0,26
Portekiz	192	18.100	0,9	43.255	66.538	-17.007	0	3	25	72	279	0,8	1.949	14	2,0	29,8	0,39
Yunanistan	241	21.690	4,2	20.840	63.157	-17.879	0	5	21	74	70	-	-	-	2,5	26,0	0,34
Üst Orta Gelirli	297	8245	7	106489	97009	7090	90243	6	33	61	290	1	1398	25	3	33	0,38
Brezilya	892	4.730	2,4	137.470	88.489	14.199	187.994	5	31	64	208	0,4	976	24	0,8	44,0	0,57
Çek Cumhuriyeti	130	12.680	6,2	95.106	93.198	-5.595	39.719	3	39	58	264	1	1.234	22	4,3	45,8	0,58
Hırvatistan	41	9.330	4,7	10.376	21.488	-2.541	30.169	7	31	62	327	0,9	1.296	4	3,4	39,4	0,50
Letonya	18	8.100	12,8	6.089	11.316	-1.959	14.283	4	21	75	282	0,8	2.136	21	2,5	38,4	0,49
Litvanya	26	7.870	8	14.067	19.215	-1.771	11.201	5	34	61	236	0,6	1.581	28	2,7	32,8	0,44
Macaristan	110	10.950	4,2	73.719	76.514	-7.962	66.119	4	31	65	269	1,3	1.594	34	4,0	34,1	0,44
Malezya	141	5.490	4,2	160.556	130.989	14.872	50.981	8	52	40	350	0,4	1.434	36	1,7	30,6	0,40
Meksika	820	7.870	3,6	250.292	268.169	-5.708	167.228	4	27	69	464	1,6	1.984	9	1,6	39,0	0,46
Polonya	312	8.190	5,9	109.731	124.178	-4.364	98.821	5	32	64	135	0,4	268	1	3,1	27,7	0,36
Romanya	104	4.850	8,2	32.458	51.160	-6.382	38.684	11	38	52	152	1,2	3.319	135	3,3	24,4	0,31
Rusya	822	5.780	7,3	304.520	163.867	84.249	229.042	6	38	56	222	0,7	341	1	2,4	34,0	0,40
Slovakya	53	9.870	8,3	41.580	45.698	-282	23.654	4	32	65	297	0,9	1.472	13	3,1	22,2	0,27
Türkiye	393	5.400	4,8	85.142	137.032	-15.543	171.059	13	22	65	125	0,3	236	1	2,0	34,0	0,44

Ülkeler	GSMH	Kişi Başına GSMH(\$)	Gelirdeki Artış(%)	İhracat	İthalat	Cari Açık	Dış Borç	GSMH'dan aldıkları pay			İnternet Kullanımı	Ar-Ge Harcamalarının GSMH içindeki Payı	Ar-Ge Personel Sayısı	Kabul Edilen Patent Sayısı	En Yoksul %10'luk Dilimin Gelirden Aldığı Pay	En Zengin %10'luk Dilimin Gelirden Aldığı Pay	Gini Katsayı
								Tarım %	Sanayi %	Hizmet %							
Alt Orta Gelirli																	
Ülkeler	443	2139	6	160165	134807	10272	56519	14	35	51	103	1	567	16	3	30	0,35
Bulgaristan	30	3.990	6,7	15.030	23.048	-3.133	16.786	9	32	59	102	1	690	22	3,4	33,1	0,29
Çin	2.641	2.010	10,1	969.073	791.614	68.659	281.612	12	47	41	103	0,7	1.279	8	1,8	33,7	0,47
İran	207	3.000	4,4	75.200	51.100	21.260	21.260	10	45	45	206	0,5	1.263	10	2,0	29,5	0,43
Mısır	101	1.350	4,9	13.702	20.595	3.922	34.114	15	36	49	58	-	29	2	3,7	37,0	0,34
Moldova	4	1100	5,2	1.033	2.585	-286	2.053	17	21	62	68	0,8	-	1	2,1	23,9	0,33
Suriye	30	1.570	2,6	8.750	9.671	210	6.508	25	33	42	97	1,2	-	52			
Ukranya	90	1.950	8,3	38.368	45.035	2.531	33.297	10	33	57	85	1,4	708	16	3,9	23,0	0,28
Düşük Gelirli																	
Ülkeler	176	604	4	23.182	34.138	2.598	27.931	19	16	36	28	-	21	0	3	29	0,31
Bangladeş	69	480	4,9	12.050	16.100	-279	18.935	20	28	52	2	-	-	-	3,9	33,2	0,44
Etiyopya	19	180	6,9	1.050	4.710	-668	6.259	48	13	39	32	-	-	-	3,9	33,9	0,43
Hindistan	906	820	7,7	120.168	174.374	6.853	123.123	18	28	55	28	0,5	75	1	2,5	25,9	0,33
Kenya	20	580	3,1	3.450	7.320	-379	6.189	28	17	55	67	0,2	75	-	1,9	28,5	0,33
Nijerya	92	640	3,4	540	800	12.264	1.972	-	-	-	55	0,8	-	1	4,0	26,7	0,32
Pakistan	112	770	4,1	16.917	29.825	-817	33.675	20	27	53	3	-	-	-	3,0	26,3	0,31
Yemen	16	760	0,2	8.100	5.840	1.215	5.363	-	-	-	9	-	-	-			
* Milyar Dolar																	
** Milyon dolar																	

Kaynak: World Economic Report ,2008,s.334-341, Human Development Report, 2007/2008,s.281-284

AGÜ'lerin ortak sosyokültürel özelliklerinin başında nüfus sorunları gelmektedir. Tablo 3'den de görüldüğü gibi ülkelerin gelişmişlik düzeyi düşüktüçe nüfus miktarı ve nüfus artış hızı artmakta, kentsel nüfus ise azalmaktadır. Yıllık gelir artışının bir bölümünün artan nüfus tarafından emilmesi nedeniyle nüfus artış hızının fazla olması kalkınmakta olan ülkeler için, demografik yatırımların yapılmasına üretken yatırımlara ise kaynak aktarılmamasına neden olmaktadır.

Nüfus artış hızının yüksek olması, aynı zamanda gelir seviyesi, tasarruflar ve yatırımlar yolu ile sermaye birikim hızını azaltarak bir çelişki yaratmaktadır. Bir taraftan nüfus artış hızının düşürülememesi diğer yandan sermaye birikim hızının arttırılamaması az gelişmiş ekonomileri bir darboğaza sokmaktadır (Manisalı,1982: 28).

Kentsel nüfus gelişmiş ülkelerde daha fazla oranda yer almaktadır. Tarımsal faaliyetin sanayi ve hizmetler sektöründen daha fazla olması nedeniyle kırsal nüfus oranı daha fazladır. Kentleşme olgusu bu nedenle sanayileşmenin sonucudur. Tablo 3' den gördüğümüz gibi gelişmiş ülkelerde AGÜ'lere nazaran kentleşme oranı daha fazladır. Kentleşme ile sanayileşme arasındaki ilişkiye en belirgin kanıt sanayi devrimine kadar olan nüfusun %80'den fazlasının kırsal yörelerde yaşaması gösterilebilir. Aynı zamanda örnek olarak 1871 yılında Alman İmparatorluğunda nüfusun sadece %5'inin büyük kentlerde yaşadığı söylenebilir (İlkin,1988:49).

Kentleşme oranı kalkınmanın bir göstergesi olduğu gibi aynı zamanda AGÜ'lere özgü demografik kentleşme olgusu nedeniyle sosyolojik bir sorun oluşturmaktadır. Hızlı kentleşme yüzünden kentlerin eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri gelen göçü karşılayamamakta ve çarpık bir kentleşme oluşmaktadır.

Kadının sosyal yaşamda ve politik hayat içindeki yeri bir toplum için gelişmişlik göstergesidir. Yasalar önünde kadın erkek eşitliğinin kabul edilmesine karşın sosyo ekonomik koşullar az gelişmiş ülke kadını geri plana itmektedir. AGÜ'lerde kadınların sosyal yaşamdaki rolü; gelenekler, eğitim seviyesi düşüklüğü, kendi ekonomik bağımsızlığını kazanamaması gibi birçok neden sonucunda kırsal

kesimde işgücü kentte ise ev işi ve çocuk bakımıyla kısıtlı bir alan oluşturmaktadır. Tablo 3'e bakıldığında kadınların parlamentodaki sandalye sayısı içindeki payının AGÜ'lerde çok daha az olduğunu görmekteyiz. Parlamentodaki kadın sayısının artması kazanılacak kadın hakları açısından da önem içermektedir.

Az gelişmişlik olgusunun açıklanmasına yardımcı olan kıstaslardan biriside eğitim düzeyidir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte AGÜ'lerdeki eğitim yapısının özellikleri genellikle şu üç başlık altında toplanmaktadır (İlkin,1988:26).

- Okuma-yazma bilmeyenlerin oranının büyüklüğü,
- Mevcut eğitim kurumlarının, nüfus artış hızının yüksekliği karşısında yetersiz kalması,
- Kaynak dağılımının bozuk olması nedeniyle eğitim harcamalarının karşılanamaması.

Eğitim düzeyindeki yetersizliklerin neden olduğu diğer bir sorun nitelikli işgücünün yeterli düzeyde olmamasıdır. Bunun nedeni ise günün değişen koşullarına yönelik istihdam politikasına uygun eğitim politikasının olmamasıdır.

Tablo 3'de görüldüğü gibi okuma yazma oranı ve eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi arasında paralellik vardır. Gelişmiş ülkelerde okuma yazma oranı %97 iken gelişmişlik düzeyi düştükçe bu oran üst orta gelirli ve alt orta gelirli ülkeler %91, alt orta gelirli ülkeler için ise %81 oranındadır. Eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı gelişmiş ülkeler için %,5,3 orta gelirli ülkeler için %4,1 alt orta gelirli ülkelerde %3,6 düzeyindedir.

Ortalama yaşam beklentisi AGÜ'lerde yetersiz beslenme, sağlıksız koşullarda barınma ve sağlık hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanamamaları nedeniyle düşüktür. Sağlık göstergeleri incelediğinde Japonya'da 82 olan ortalama yaşam süresi Türkiye'de 71, Kenya'da 51'dir. Gelişmiş ülkelerde GSMH' dan sağlık harcamalarına ayrılan pay 6,3 iken üst orta gelirli ülkelerin 4,6,alt orta gelirli ülkelerin 3,2 ve düşük gelirli ülkelerinde %1,2 'dir. Almanya'da bu oran %8,2

Çin'de %1,8, Pakistan'da ise %0,4'dür. Yüz bin kişiye düşen doktor rakamlarına bakıldığında Belçika'da bu rakam 449 iken Türkiye'de 135 İran'da 87, Kenya'da ise 14'dür. Bin canlı doğum başına bebek ölümleri ülkelerin gelişmişlik seviyesi düştükçe önemli oranda artmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde 4,2 olan oran, Üst orta gelirli ülkelerde 11,2, Alt orta gelirli ülkelerde 21,3 ve düşük gelirli ülkelerde 73,5'dir.

Tablo 3: Ülkeler İtibariyle Sosyal Göstergeler

ÜLKELER	Nüfus Göstergeleri			Kadın Hakları			Eğitim Göstergeleri			Sağlık Göstergeleri		
	Nüfus	Nüfus Artış Hızı % (1975-2005)	Kentsel Nüfus % (2005)	Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verildiği Yıl		Parlamentodaki Kadınların Toplam	Yetişkin Nüfus İçinde Okuryazar Oran % (2005)	Eğitim Harcamalarının GSMH İçindeki Payı % (2002-2005)	Ortalama Yaşam Beklentisi (2000-05)	Sağlık Harcamalarının GSMH İçindeki Payı % (2003)	Yüz Bin Kişiye Düşen Doktor Sayısı (1990-2004)	Bebek Ölüm Oranı (Bir Canlı Doğum Başına) (2004)
				Seçme Hakkı	Seçilme Hakkı	Sandalye İçindeki Payı % (2007)						
	(2005) *											
Yüksek Gelirli Ülkeler	51.4	0.4	75.4			24.5	97.8	5.3	78.8	6.3	312.6	4.2
ABD	299,0	0,9	80,8	1920-1960	1.788	16,3	92,0	5,9	77,4	6,9	256	6,0
Portekiz	10,5	0,5	57,6	1931-1976	1931-1976	21,3	98,0	5,7	77,2	7,0	342	4,0
İtalya	58,6	0,1	67,6	1.941	1.945	17,3	99,0	4,7	79,9	-	420	4,0
İngiltere	59,4	0,3	89,6	1.918	1918-1928	19,7	99,0	5,4	78,5	7,0	230	5,0
Avustralya	19,9	1,0	88,0	1902-1962	1902-1962	24,7	97,0	4,7	80,4	6,5	247	5,0
İspanya	42,6	0,4	76,6	1.931	1.931	36,0	99,0	4,3	80,0	5,7	330	4,0
İrlanda	4,1	1,5	60,5	1018-1928	1918-1928	13,3	96,0	4,8	77,8	7,0	279	5,0
Yunanistan	11,1	0,2	59,0	1927-1952	1927-1952	13,0	99,0	4,3	78,3	4,2	438	4,0
Belçika	10,4	0,2	97,2	1919-1948	1921-1948	34,7	99,0	6,1	78,2	6,9	449	4,0
Fransa	61,0	0,4	76,7	1.944	1.944	12,2	99,0	5,9	79,6	8,8	337	4,0
G.Kore	47,9	0,3	80,8	1.948	1.948	13,4	99,0	4,6	77,0	2,9	157	5,0
Hollanda	16,2	0,3	80,2	1.919	1.917	36,7	99,0	5,4	78,7	5,7	315	4,0
Avusturya	8,3	0,3	66,0	1.918	1.918	32,2	97,0	5,5	78,9	7,8	338	4,0
Almanya	82,7	-0,1	75,2	1.918	1.918	31,6	96,0	4,6	78,7	8,2	337	4,0
Norveç	4,6	0,6	77,4	1907-1913	1907-1913	37,9	98,0	7,7	79,3	8,1	313	3,0
Japonya	127,9	-0,1	65,1	1945-1947	1945-1947	9,4	100,0	3,6	81,9	6,3	198	3,0
İsveç	9,0	0,4	84,2	1861-1921	1907-1921	47,3	96,0	7,4	77,6	7,7	328	3,0
Üst Orta Gelirli Ülkeler	29.3	0.3	65.7			17.7	91.6	5.0	73.1	4.6	247	11.2
Çek Cumhuriyeti	10,2	-0,1	73,5	1.920	1.920	15,5	92,0	4,4	75,4	6,5	351	3,0
Hırvatistan	10,1	-0,1	66,3	1.945	1.945	21,7	89,0	5,5	72,6	5,7	333	7,0
Letonya	2,3	-0,5	67,8	1.918	1.918	19,0	88,0	5,3	71,3	4,0	301	9,0
Litvanya	3,4	-0,5	66,6	1.921	1.921	24,8	89,0	5,2	72,1	4,9	397	7,0
Macaristan	4,6	-0,2	56,5	1.918	1.918	10,4	87,0	4,7	74,9	6,2	244	6,0
Malezya	25,7	1,6	67,3	1.957	1.957	25,7	95,0	6,2	73,0	2,2	70	10,0
Meksika	104,3	1,0	76,0	1.947	1.953	22,6	98,0	5,4	74,9	3,0	198	22,0
Polonya	38,2	-0,2	62,1	1.918	1.918	21,3	96,0	5,7	74,6	4,3	247	6,0
Romanya	21,6		53,7	1929-1946	1929-1946	11,2	93,0	3,4	71,3	3,4	190	16,0
Türkiye	73,0	1,2	67,3	1.930	1.934	4,4	89,0	3,7	70,8	5,6	135	26,0

ÜLKELER	Nüfus Göstergeleri			Kadın Hakları			Eğitim Göstergeleri			Sağlık Göstergeleri		
	Nüfus	Nüfus Artış Hızı %	Kentsel Nüfus %	Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verildiği Yıl		Parlamantodaki Kadınların Toplam Sandalye İçindeki Payı %	Yetişkin Nüfus İçinde Okuryazar Oranı %	Eğitim Harcamalarının GSMH İçindeki Payı %	Ortalama Yaşam Beklentisi	Sağlık Harcamalarının GSMH İçindeki Payı %	Yüz Bin Kişiye Düşen Doktor Sayısı	Bebek Ölüm Oranı (Bir Canlı Doğum Başına)
				Seçme Hakkı	Seçilme Hakkı							
Alt Orta Gelirli Ülkeler	243,3	0,3	57,1			14,8	91,8	3,6	71,3	3,3	208	17,8
Çin	1.313,0	0,6	40,4	1.949	1.949	20,3	98,9	1,9	72,0	1,8	106	23,0
İran	69,4	1,3	66,9	1.963	1.963	4,1	95,0	4,7	69,5	3,2	87	31,0
Moldova	3,9	-0,6	46,7	1924-1993	1.990	21,8	86,0	4,2	67,9	4,2	264	14,0
Bulgaristan	7,7	-0,4	70,0	1937-1945	1.945	22,1	93,0	4,3	72,4	4,6	356	12,0
Ukranya	46,9	-1,1	67,8	1.919	1.919	8,7	83,0	6,4	72,6	3,7	295	13,0
Suriye	18,9	2,2	50,6	1949-1953	1.949	12,0	95,0		73,1	2,2	140	14,0
Düşük Gelirli Ülkeler	370,3	1,9	27,4			11,9	82,0	3,8	60,0	1,0	44	67,0
Bangladeş	153,3	1,6	25,1	1.972	1.972	15,1	94,0	2,5	62,6	0,9	26	54,0
Hindistan	1.134,0	1,4	28,7	1.950	1.950	8,3	89,0	3,8	62,9	0,9	60	56,0
Kenya	35,6	2,6	20,7	1919-1963	1919-1963	7,3	79,0	6,7	51,0	1,8	14	79,0
Pakistan	158,1	1,9	34,9	1.947	1.947	17,0	66,0	2,3	63,6	0,4	74	79,0

* Milyon Kişi

Kaynak: World Economic Report, 2008, s.334-341, Human Development Report, 2007/2008, s.281-284

İKİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL VE YENİ KALKINMA KURAMLARI

Çalışmanın önemli bir bölümü olan kalkınma kuramları sosyolojik olarak gelişme teorileri (modernleşme) ve iktisadi olarak kalkınma teorileri ile birlikte bunlar karşısında bir oluşum sergileyen bağımlılık kuramları da bu teorilere eleştiri noktasında ele alınmıştır. Son bölümde kalkınmada yeni yaklaşımlar incelenmiştir. Gelişmiş toplumlara erişme amacını içeren kalkınma kuramları bu bölümde tarihsel bir analiz ile dönemin paradigmasının şekillendirdiği bakış açısıyla açıklanmıştır.

I. 19.YÜZYIL PARADİGMASI VE EVRİMCİ KURAMLARI

Paradigma kavramını bugün kullandığımız anlamda ilk kullanan yayınladığı "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı çalışmasında Thomas Kuhn olmuştur. Bilim adamları tarafından kabul görmüş olan inançlar bütününe veya problemlerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda üzerinde fikir birliği olunan geleneklere paradigma adını veren Kuhn, bilimsel sorgulamanın temelini Paradigma olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak tarihte Kopernik astronomisinin, Newton dinamiğinin kabul görmüş gelenekler olduğunu ve bunların her birinin birer paradigma olduğunu açıklamıştır (Güneş,2003:5). Kuhn'un ifade ettiği biçimde 19.yy paradigması, o dönem bilimsel anlamda kabul görmüş anlayış ve bakış açısını ifade eden Newton fiziği ve daha genel anlamda aydınlanma felsefesidir.

Ortaçağ feodalizminin son bulması ve modern Avrupa'nın kurulması sürecinde, Batı Avrupa'da yaşanan büyük çaplı tarihsel, toplumsal ve ekonomik dönüşüme paralel olarak ortaya çıkan 18. ve 19. yüzyıl boyunca genel bir paradigma olarak bilimsel düşüncüyü, bu bağlamda iktisat bilimini etkileyen aydınlanma felsefesi doğanın düzeninin evrensel olduğu, sonra gelenlerin öncekilerden üstün olacağı, ilerlemenin bir evrimle gerçekleşeceği, ilerlemenin basitten komplekse doğru tanımlanmış aşamalar boyunca hareket edeceği, bunun tek yönlü zorunlu bir süreç olacağı varsayımlarına sahip bir felsefedir (Türkay,2005:90-92).

Pozitivist/ akılcı paradigmanın özellikleri yedi başlık altında özetlenebilir (Şimşek,1994:4).

- Evren, etkileşimsiz, kendi içinde tekdüze, farklı ve kendine özgü sistemlerin bir toplamıdır
- Sistemler en basitten en karmaşığa kadar hiyerarşik bir sırada sınıflandırılabilir.
- Evren saat gibi çalışan mekanik bir obje ya da bir makinedir.
- Newton'cu evrende parçalar arasında nedensellik ilişkisi biliniyorsa sonuçlar açıklanabilmektedir.
- Sistemler birikim yoluyla gelişirler değişim sisteme sadece yeni bir boyut ve parça ekler.
- Kartezyen evrende, bilime akıl yoluyla anlama ile olasıdır ve bu süreçte gözlemci ve gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır.

18. ve 19.yy boyunca Batı-Avrupa da yaşanan büyük değişim ve gelişim bu toplumları dünyanın diğer bölümlerinde yaşayan toplumlarından farklı kılmıştır. Bu farklılığı anlama kaygısı ise beraberinde “evrim kuramları” diye tanımladığımız kuramsal açıklamayı getirmiş, tarih yeniden kurgulanmış ve bu tarih bilgisine ulaşma biçimi ise karşılaştırmalı metot kullanılarak olmuştur. Bu metot Batı-Avrupa toplumlarının diğer toplumlara göre yüceltilmesini meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmıştır (Ercan,2003:60). Bu dönemde Charles Darwin'in (1809–1882) ‘Evrin Teorisi’ fen bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de etkili olmuştur.

19.yy ilerleme kuramcıları Charles Darwin'in “Türlerin Kökeni” isimli çalışmasında temsil ettiği gibi biyolojik evrim anlayışına ve organizmacı evrim anlayışına dayanmaktadır (Altun,2005:39). Newton fiziği, evrim teorisi ve genel olarak aydınlanma felsefesinin şekillendirdiği 19. yüzyıl paradigması içinde oluşan toplum kuralları kendi gelişmişliklerini, ilerlemelerini anlatırken diğer gelişmemiş toplumları ötekileştirmişlerdir. 19.yüzyıldaki evrimci ve organizmacı kuramların

içinde yer alan ve toplumsal gelişmeyi açıklayan düşünceleri ile özellikle daha sonra gelecek modernleşme kuramlarının da temelini atan Aguste Comte, Emilie Durkheim, Herbert Spencer ve Max Weber'in kalkınma kuramları açısından önemi büyüktür.

A. Auguste Comte

Fransız düşünürü Auguste Comte (1789–1856), İngiliz düşünürü Hume ve Alman düşünürü Kant'ın temellerini attığı pozitivistizmin (Olguculuk) kurucusudur. Sosyolojide klasik organizmacı yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Auguste Comte bilim sınıflamasını, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji olarak yapmıştır. Biyolojinin sosyolojiyi hazırlayan bir bilim olduğunu ifade eden Comte toplumun organik bir bütün olduğunu ve toplumdaki değişimin bir hat üzerinde gerçekleştiğini belirtmiştir (Burcu,1998:177). Toplumu biyolojik organizmaya benzeten Comte toplum biliminde toplumsal organizmanın durağan çözümlenmesi ile, biyolojide bireysel organizma arasında gerçek bir bağlantı yakalamıştır (Appealbaum,1987:18-22). Comte bu görüşleriyle toplumda evrimci görüşün temellerini de atmıştır.

Comte evrimci görüşle birlikte toplumsal değişmeyi üç hal yasası ile şekillendirmiştir. Üç hal teolojik, metafizik ve pozitif evrelerden oluşmakta olup birey ve bilimlerde olduğu gibi toplumlarında bu aşamalardan geçeceğini anlatmıştır. Her aşama kendinden önceki aşamanın zorunlu bir sonucu olduğu gibi kendinden sonraki aşamanın da hazırlayıcısı olmaktadır. Auguste Comte'un toplumsal değişme görüşü, pozitivist, organizmacı ve evrimci nitelikleri ile birlikte determinizmle şekillenmiştir (Kongar,1985:95). Comte aynı zamanda toplumsal değişimin toplumun kendi içinden gelen güçlerin bir ürünü ve insan doğasının türevi olduğunu açıklayarak “ karşılaştırmalı yöntem” i önermiştir.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurucusu ve aynı zamanda felsefede pozitivist akımın temelini atan Comte, toplumsal değişmeyi Batı toplumlarını merkez alarak evrimci bir bakış açısıyla şekillendirmiştir. İnsan zihninin, bilimlerin ve

toplumların evrimini teolojik, daha sonra metafizik ve en son aşama olarak pozitif evre şeklinde tanımlamaktadır. Örneğin sosyolojinin daha metafizik evrede olduğunu ifade eden Comte pozitivismle son aşamaya geçeceğini ifade etmektedir.

B. Emile Durkheim

Emile Durkheim (1858-1907) toplumsal değişmeyi iş bölümü bağlamında yeniden tanımlayarak bu gelişimi mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş şeklinde ele almıştır (Ercan,2003:73). Durkheim toplumları “geleneksel” ve “modern” toplum olarak ikiye ayırmıştır. Geleneksel toplumlar “mekanik dayanışma” üzerine kuruludur. Bu toplumlarda insanlar toplumsal varlığın bir parçası olup bireyselliklerini kaybetmişlerdir ve iş bölümü çok zayıftır. Ayrıca, bireyler farklılaşmamış olup homojen bir yapı oluşturmaktadırlar (Ülgen,1990:106). Bu durumda geleneksel toplumdan modern topluma geçişi zorlayan ise nüfus olmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte kıt kaynakların bölüşümü sorunu oluşur ve yeni iş kollarının doğmasına yol açar. Toplumsal iş bölümünün farklılaşması sonucunda daha önceki döneme benzemeyen konularda çalışmaya başlamaları karşılıklı bağımlılıkları da arttırır. Bu yeni ilişki biçiminden doğan dayanışmaya Durkheim “organik dayanışma” adını vermektedir (Cırhinlioğlu,1999:30). Bu dayanışma endüstriyel toplumların bir karşılığı olup daha çağdaş bir yapıdır. Burada toplumu mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya götüren değişken nüfus artışı ve bunun sonucunda gerçekleşen iş bölümü olmaktadır.

Durkheim’in belirlediği mekanik dayanışma bireyi doğrudan uyumlu biçimde topluma bağlamakta, buna karşın organik dayanışmanın temeli iş bölümü ve toplumsal farklılaşma olmaktadır (Swingewood,1998:141). Toplumdaki bu dayanışma biçimi bireylerin kendi özerk alanlarını belirlemekte, aralarındaki ilişki ise toplumsal birlikteliği oluşturmaktadır.

Durkheim’in toplumsal iş bölümünü nasıl incelediğine bakıldığında toplumsal iş bölümünün bireyleri uzmanlaşmaya zorlayan işlevci bir ahlaksal gerçeklik anlayışı vardır. Diğer bir ifadeyle Durkheim ahlakı bilimden çıkarmaz ve

bir ahlak bilimi oluşturup ahlaksal niteliğe sahip toplumsal bir olgu arar bu da toplumsal iş bölümü olur (Durkheim,1995:6–9).

Durkheim toplumsal değişimi geleneksel toplumdan modern topluma doğru gelişim olarak ifade etmiş, toplumsal gelişimi açıklarken yine toplumsal değişkenlerle açıklamıştır. Modern topluma dair yaptığı incelemelerle daha sonraki modernleşme kuramlarının da habercisi olmaktadır.

C. Herbert Spencer

İngiliz sosyoloğu ve filozofu olan Herbert Spencer (1820-1903) toplum ve yaşayan organizmalar arasında benzerlik kurmuş ve teorisinde kendisinin de büyük katkısının olduğu evrimi, oluşturduğu toplumsal değişme kuramına uygulamıştır. Spencer organizma ve toplum arasındaki bu benzerliği, her ikisinin de yaşam çizgileri boyunca büyüdüğü ve az sayıda benzer parçalardan çok sayıda iç bağımlılığı olan benzemez parçalara doğru yapısal gelişme gösterdiği şeklinde açıklamıştır (Appelbaum,1987:29-30). Yaşayan organizma gibi toplumda büyüdükçe kendisini meydana getiren parçalar farklılaşmaktadır. Birbirine benzeyen parçalar, farklı nitelikteki etkinliklere sahip olur. Farklı etkinlikler arasında birbirine bağımlılıkta oluşur ve birinin varlığı diğerine bağlanır. Sonunda birbiri için yaşayan bu parçalar bir bütün meydana getirir (Kongar,1985:92). Spencer ilerlemenin kendi içindeki doğasını türdeş olmayanın türdeş olandan türeyip gelişmesi ve farklılaşma süreci olarak tanımlamıştır (Bock,2002:79).

Spencer, felsefesinde merkezi rol oynayan “evrim” kavramına döneminde popülerite kazandırmıştır. “En iyi olanın yaşamda kalacağı” özdeyişini kazandıran da Darwin değil Herbert Spencer’dir. Evrim anlayışı kesintisiz ve devamlı bir süreçtir. Spencer’ın görüşleri zamanında ve özellikle Birleşik Devletlerde büyük etki yaratmıştır (Galbraith,2004:119). Spencer değişimin kaynağını toplumun kendi içinde görerek modern sosyolojideki yapısal-fonksiyonel yaklaşımın temellerini atmıştır. Toplumsal değişmeye evrimi uygulayıp toplumları yaşayan organizmalar

biçiminde tanımlayan Spencer'in görüşü Darwin'in kuramına yakın olduğu için, geliştirdiği toplum kuramına "Sosyal Darwinizm" denilmektedir.

D. Max Weber

Weber Batıda gerçekleşen değişimleri anlayabilmek için Batının ekonomisi ve kültürünü incelemiş ve kapitalist gelişimin Avrupa'ya özgü olduğu görüşüne varmıştır. İçsel dinamiklerin toplum üzerindeki etkisini ve kültürel faktörleri değişken olarak belirlemiştir (Collins,1986:47). Batıdaki toplumsal değişmeyi doğrusal bir çizgide giden ve rasyonaliteye uzanan kültürel bir değişim ve toplumsal değişim olarak ele almıştır.

Modernliği bir kültürel olgu olarak ele alan Weber Batının kültürel yapısının diğer toplumlardan ayırt edici özelliğinin rasyonalite olduğunu belirtmiştir. Rasyonelleşme diğer toplumlarda da beliren bir süreç olmuştur ancak bu dünyaya uyum göstermek içindir. Weber bu tür rasyonelleşmeye kültürel rasyonelleşme adını verir. Batıda farkı onun toplumsal bir düzlemde tanımlanması ve bu yolla kültür dünyasını oluşturmasıdır (Özkerem,2003:26-27). Batı toplumlarının toplumsal olarak belirlenen ve kültürel değişime neden olan rasyonalite kavramı bu ülkelerin hakim Hıristiyan mezhebi olan Protestanlık içinde belirlenmiştir. 16.yy da J.Calvin'in başlattığı yenileşme hareketiyle Hıristiyan dini başarıyı kutsamış ve rasyonalite ilkelerini benimsemiştir.

Weber rasyonelleşme kavramını dar bilimsel anlamının üstünde, kültürleri belirleyen bir motif olarak ele almaktadır. Genel olarak modern yaşamın özel olarak iktisadi alanın rasyonelleşmesi ile kapitalizm ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin ortaya çıkmasında önemli bir değişken olan teknolojiye tekniğin rasyonelleşmesi yani bilimin tekniğe uygulanması ile olmuştur. Rasyonelleşmenin yönetim alanındaki yansıması ise bürokrasi kavramı olmaktadır. Weber'e göre bürokrasi tayin edilmiş amaçlara ulaşmak için en etkili yolları sunan araç olmaktadır (Torun,2003:115-118). Bürokrasiyi bir örgüt modeli olarak kuran Weber, gücün yönetimi alanında siyasi

seçkinlerin elinden çıkmasını amaç edinerek rasyonel verimliliği arttıran yeni bir oluşum tanımlamıştır.

Weber kapitalizmin neden bazı toplumlarda gelişip diğerlerinde gelişmediği sorusuna Protestan mezhebi ile cevap vermiştir. İnançlarına uygun katı bir aile ve özel yaşamları olan Protestanların, başarı kavramının onlar için dinsel anlamda bir seçilmişlik anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, biriken karları kendi başlarına harcamamışlar onları yeniden yatırıma dönüştürmüşlerdir (Freund,1968:183). Weber kapitalizmin ruhunu, Protestanlığın ruhu olarak açıklar ve Protestanlık, kapitalizmden önce oluştuğuna göre ideolojiler ekonomik organizasyonları belirlemektedir sonucuna varır (Sorokin,1975:217). Protestanlığın Calvinist şeklinde kendi amaçları için değil, Tanrının oluşturduğu mükemmel düzen içinde dünyaya geldiği inancı bu sistem içindeki insanların rasyonellik unsurlarını Tanrının bir görüntüsü olarak kabul etmesine neden olmuştur (Koştaş,1994:33). Diğer toplumların Batı gibi gelişmiş ülkeler olmamasının nedenini ekonomik değil kültürel bir içsel değişken olan dine bağlamıştır.

Weber, “alt yapı” ve “üst yapı” arasındaki "karşılıklı ilişkiyi" (Wechselwirkung)'yi vurgulayarak alt ve üst yapının hangisinin belirlediği konusunda şu sonuca varır. Başlangıçta, diğer şartlarla birlikte Protestan ahlâk iktisadi gelişmeyi belirlerken; iktisadi gelişimle birlikte kapitalizm, Protestanlığı kendi yörüngesine çekmeye başlamıştır (Torun,2002:8).

Weber'in “ Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhı” adlı eseri materyalist teoriye karşı cevap niteliği taşımaktadır. Marx'a muhalif olarak modern kapitalizmin doğuşunu sadece ekonomik nedenlere bağlamamanın yanlış olduğunu, reform ruhunun da kapitalizmin doğuşunda ki belirleyiciliğini ifade etmiştir. Pareto ile birlikte geliştirdiği nedensel çoğulculuk kavramı, mekanik ve tek taraflı nedensellik kavramını reddeder. Weber'in kullandığı metot ise, Marx gibi tarihselci ancak görecelik ve çok nedenselliği benimsemiş olduğundan dolayı Marx gibi tarihsel determinist değildir. Toplumsal yapıların oluşmasında ise değerlere önem vermektedir (Torun,2003:30-25).

Toplumları geleneksel ve modern olarak ayıran Weber gelenekten moderne giderken toplumsal değişme kuramının temeline rasyonelleşme kavramını koymuştur. Batı toplumlarında kapitalizmin gelişimini analiz ederek bu kavramı toplumun değişik yapılarına uygulayan Batının kapitalist gelişmeyi sağlayarak günümüzün gelişmiş ülkeleri olduğu sonucuna varmıştır.

E. Evrimci Kuram Özellikleri

Aguste Comte'a borçlu olduğumuz "sosyoloji" sözcüğü evrimci kuramla başlamıştır. 19. yy toplumsal gelişme kuramlarının belirleyicisi olan evrimci görüşün ortak bazı özellikleri aşağıdaki gibidir.

- Biyoloji bilimi geniş anlamda 19.yy'daki evrimci görüşe model sağlamıştır.
- Toplum karşılıklı ilişkileri olan parçalardan oluşmuş karmaşık bir organizma olarak tanımlanır.
- Her parçanın işlevi toplumun varlığını sürdürmesine yaptığı toplam katkı açısından değerlendirilir.
- Sürekli bir değişme vardır.
- Eski toplum biçimlerinin Batıdaki endüstriyel toplum doğrultusunda evrildikleri düşünülmüştür.

Weber, Durkheim ve Spencer'in yanı sıra Marx, Park ve Pareto gibi düşünürlerde bu kuramdan etkilenmişlerdir. Evrimci teoriyi topluma uygulama çabasındaki İbni Haldun'da diğer bir düşünürdür. Toplumların değiştiklerini belirten İbni Haldun insanların özellikle göç yoluyla kurdukları etkileşimle evrimleştiğini belirtmiştir. Ona göre bu bir yaşam savaşıdır (Burcu,1998:180).

Evrimci görüş, Darwin'in bu terimi değişme ve gelişme süreci olarak tanımlamasıyla başlar. Bu düşünce biçimi toplum bilimlerini de etkiler. Modernleşme teorisinin üzerine oluşturduğu bu teoriler gelişme çizgisini tarif etmişler ve ilerlemeyi hedef olarak almışlardır.

II. GELENEKSEL KALKINMA KURAMLARI

Evrimsel gelişme teorisinden modernleşme teorisine geçişi ifade eden bu dönem, İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasındaki dönemi ifade etmektedir. 19.yy'da İngiltere ve Batı ülkelerinin merkez olarak alındığı gelişmeci kuram 20.yy'da Amerika'nın etkisinde gelişmiştir.

A. Yapısalcı Paradigma Ve Kalkınma İktisadı

İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında sömürge imparatorlukların çözülmeye başlaması ile birlikte, bu süreçte yaşanan sorunlara acil çözüm bulabilmek için gerekli teorik alt yapı mevcut değildir. Ortodoks iktisadın uzun dönemli büyüme teorileri ile ilgili olmaması, daha çok mikro ekonomik ve statik problemlerle ilgili olması bu problemlere çözüm sağlamamıştır. Keynesyen ekonominin getirmiş olduğu devrim ise 1940'lı ve 1950'li yılların getirmiş olduğu sorunları kavrayabilecek durumda olmadığından, kalkınma iktisadı bir alt disiplin olarak bu problemlere çözüm olarak gelişmiştir (Başkaya,2000:41). ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaş dönemi, bu yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelere olan ilgiyi arttırmıştır. ABD tarafından bu ülkelere yapılan Marshall planı çerçevesindeki yardım da bunlardan biridir. Kalkınma iktisadı bu dönemde ekonomik bir olgu olarak ele alınmıştır.

Kalkınma yazınına teorik katkılar ilk olarak AGÜ'lerden değil, tersine Batı Avrupa ve ABD'den gelmiştir. Ortodoks veya modernleşmeci olarak adlandırılan bu yaklaşımlar kalkınma sorununu, ulus devletlerin sermaye, tasarruf, yatırım yetersizliği, verimlilik düşüklüğü, tarımsal nüfusun fazlalığı ve pazar büyüklüğünün yetersizliği gibi sorunlardan kaynaklanan, devlet müdahalesi ve dışarıdan sermaye girişi gibi dinamiklerle çözülebilecek bir sorun olarak algılamışlardır (Yılmaz,2006:141). Bu bölümde kalkınma sorununu ekonomik bir büyüme olarak ele alan kalkınma kuramları incelenmektedir.

1. Walt W. Rostow (Gelişme Aşamaları)

Amerikalı iktisatçı Rostow'un 1960 yılında yayınladığı "İktisadi Gelişmenin Aşamaları" kitabı, özellikle Amerika'nın, bağımsızlığına kavuşan ülkelerin Sovyetler Birliğinin etkisinden korumak için geliştirdiği ve Marksist teorinin toplumların gelişme evrelerini anlatırken kullandığı tarihsel aşamalar tezini çok farklı temellere dayalı olarak oluşturduğu tarihsel aşamalar teorisini içermektedir. Tarihsel bir sıra içinde ilerleme aşamalarını tanımlayan Rostow geri kalmış ülkeleri Batılı sanayileşmiş ülkeler seviyesine çıkarma çabasındadır. Rostow'un teorisi ülkelerin gelişmesinde beş aşamanın bulunduğunu öne sürmekte ve bu aşamaları tarihsel bir sıraya göre aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır.

- **Gelenekçi Toplum Aşaması**

Tarıma dayalı, üretim tekniğinin geri olduğu ve gelir seviyesinin çok düşük olduğu bir aşamadır. Tasarrufun yapılabildiği alanlarda sosyal verimliliği olan alanlara kaymamaktadır. Toplumda aileden firmalara kadar ekonomik hesaplar kısa dönemli yapılmaktadır. Ekonominin piyasa ile ilişkilerinin çok zayıf olduğu ve kurumsal olarak ekonomik durgunluğu giderecek bir yapının olmadığı aşama olarak tanımlanır (Manisalı,1982:59). Bu toplumlar Newton öncesi dünyanın bakış açısını içermektedir. Örnek olarak Çin'deki hanedanlar, Ortadoğu, Akdeniz medeniyeti ve Ortaçağ Avrupa'sı verilebilir (Rostow,1970:5). Geleneksel özelliklerin hakim olduğu bu toplumlarda, kültür düzeyi oldukça düşük olup kişi başına gelir düzeyinde bir artış yaşanmamaktadır.

- **Kalkışa Hazırlık Aşaması**

Bu dönemde toplumda gerek bireysel gerekse kurumsal olarak ekonomik, sosyal, politik ve kültürel değer yargılarında değişimler başlamıştır. Bunlar sermaye birikiminin artması, teknolojik yenilikler ve beraberinde üretimde yeni tekniklerin kullanılmaya başlanması, altyapı yatırımlarının artması ve ulaşım şebekesinin gerçekleşmesidir (Savaş,1986:300). Ayrıca, bu dönemde üretim, nüfus artışından daha fazla olmakta, tarım sektörünün önemi sanayi ve ticarete göre azalmakta ve en

önemlisi müteşebbis sınıfının ortaya çıkmasıdır (İlkin,1988:63). Bunlar gerçekleşen iktisadi değişimlerdir.

Diğer yandan coğrafi durumu, tabii kaynakları, ticareti ve ekonomik yapısı açısından bu hazırlıkları tam olarak tamamlayan ülke İngiltere'dir. Ancak, tarihte daha çok ileri medeniyetlerin yaptığı dış etkiyle bu aşamanın geçtiği belirlenmektedir. Bunun sonucunda çok önemli sosyal değişim olan milliyetçilik ulusal devleti güçlendirmeye yönelik politikalar oluşturmaktadır (Rostow, 1970:6). Bu değişimler de geçiş aşamasını oluşturan kalkışa hazırlık dönemindeki sosyal değişimleri içermektedir.

- **Kalkış Aşaması**

Kalkış dönemi Rostow tarafından “yatırım oranının fert başına gerçek hasılayı yükseltecek şekilde bir artış kaydettiği zaman evresidir” olarak tanımlanmaktadır (Rostow, 1970:52). Kalkış aşamasının ön şartları şu şekilde özetlenebilir (Rostow, 1966:48).

- Modern iktisadi faaliyetlerin ihtiyaçlarına uymak için eğitim genişlemekte ve değişmektedir.
- Yeni girişimciler ticarete kâr elde etmek için riske girmeye hazırdırlar.
- Tarımsal ürün, yerli el sanatları mamulleri ve tüketim malları ithalatının cereyan ettiği piyasalar genişlemektedir.
- Ulaştırma genişlemekte ve hammaddelerin piyasaya getirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu hammaddeler yabancı sermaye tarafından finanse edilmektedir.
- Modern imalathaneler kurulmakta ve daha çok ithal malları yerine ikame edilen mallar imal edilmektedir.
- Sermaye toplamak amacı ile bazı müesseseler ortaya çıkmaktadır.
- Ölüm oranı zamanla azaldığı için nüfus artmaya başlar ve gıda maddeleri arzı ile tarım bünyesine bir baskı yapar; bu durum toplumun şekline göre iktisadi bir teşvik ya da fren yaratabilir.

- Yeni endüstrilerin gösterdikleri gelişme sonucunda yeni kârlı yatırımlar yapılmaktadır.
- Tarımsal nüfusun oranı diğer sektörlere göre azalmaktadır.

Rostow kalkış aşamasının en belirgin ve en önemli özelliklerini üç başlık altında toplamıştır.

- Verimli yatırım oranının artması (Milli gelirin %5 veya %10'un üstüne çıkması),
- Yüksek gelişme oranına sahip temel imalat sektörlerinden birinin veya birkaçının gelişmesi,
- Modern sektördeki gelişmeye paralel, bu sektöre yatırım yapacak, büyümeyi normal bir süreç haline getirebilecek siyasi, sosyal, kurum ortamının varlığı veya kısa zamanda kurulması.

20–30 yıl içinde gerçekleşebilecek bir dönem olarak bu dönemi tanımlayan Rostow'a göre bazı ülkelerde bu aşamanın kaç yıl sürdüğü Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4: Gelişmiş Ülkelerin Kalkış Aşaması

Ülkeler	Tarih Aralığı	Ülkeler	Tarih Aralığı
İngiltere	1783–1802	İsveç	1868–1890
Fransa	1830–1860	Japonya	1878–1900
A.B.D.	1243–1870	Rusya	1890–1914
Almanya	1850–1873		

Kaynak: Manisalı,1982,s.60

1960 yıllarında Rostow; Arjantin, Türkiye ve Hindistan'ı “hamle” halinde bulunan ülkeler olarak tanımlamaktaydı. Günümüzün gelişmiş ülkelerin kalkış aşaması ise Tablo 4'de görüldüğü gibi 1800'lü yıllardır.

- **Olgunluk Aşaması**

Olgunluk dönemindeki toplum artık “Refah Toplumu”dur. Kişi başına düşen milli gelir ve gelir bölüşümü bakımından ekonomi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Ekonomi teknoloji ihraç eder bir aşamaya gelmiştir. Devlet artan gelirlerinin önemli bir kısmını toplumun sosyal refah ve güvenliğini arttıracak harcamalar için kullanır.

Bu aşamaya gelen ekonomiler ve gelişme yolundaki ekonomiler arasındaki temel fark, yatırım ve tüketim malları endüstrileri açısından ortaya çıkmaktadır. Olgunluk aşamasındaki ekonomiler ABD ve Batı Avrupa, gelişmekte olan ülkeler Latin Amerika ülkeleri dikkate alındığında söz konusu fark aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir (Manisalı,1982:61).

Tablo 5: Olgunluk Dönemi Endüstri Oranları

	Batı-Avrupa/ Ortalaması	ABD	Latin Ortalaması	Amerika
Tüketim Malları	20%		39%	
Ara-Malları	35%		36%	
Yatırım Malları	45%		25%	
İmalat Sanayi	100%			

Kaynak: Manisalı,1982,s.61

- **Kitle Tüketim Çağı**

Bu aşamaya ABD’de Henry Ford’un kitle halinde araba üretmesiyle geçilmiş olup ilk otomobil fabrikasını tek bir model üretmek üzere kurmuştur. Hareket eden montaj hattı sayesinde 1908’den 1929 yılına kadar 15 milyon araba üretilmişti. Bu şekilde üretim ve tüketim, kitle toplumu aşamasını getirmiştir. Bu aşamada toplumda sosyal refah ve güvenlik ön plana çıkmıştır. Çalışma sürelerinin kısaldığı, ödemeler bilançosunun fazla verdiği Batı Avrupa, bu döneme 1940–1960 yılları arasında gelmiştir (Torun,2003:46). Toplumların modernleşmesini sağlamak açısından oluşturulan bu kuram aynı zamanda Amerika’nın da AGÜ’lere reçetesini

oluşturmuştur. Bu teori AGÜ'lerin Batının izlediği yolların aynısından geçerek gelişebilecekleri önermesi nedeniyle eleştirilmiştir.

2. Dengeli Kalkınma

Dengeli kalkınma ekonomideki tüm sektörlerin dengeli ve eş zamanlı olarak büyümesi olup tam istihdamın devamı için toplam talebin toplam arzdaki artışa eşit bir oranda yükselmesi anlamı gelmektedir. Bu konuda Nurkse, Rosentein-Rodan, Lewis ve Myrdal'ın yaklaşımları önemlidir.

Bu noktada dengeli büyüme ile dengeli kalkınma kavramlarının farklılığını belirtmek önemlidir. Harrod-Domar modelinde, dengeli büyüme, tam istihdamın devamı için toplam talebin, toplam arzdaki artışa eşit bir oranla yükselmesi anlamına gelmekte ve bu yaklaşım daha ziyade gelişmiş ekonomiler için geçerli olmaktadır. Dengeli kalkınma ise az gelişmiş ülke ekonomilerinde bütün kesimlerin, birlikte, aynı zamanda geliştirilmesi olarak algılanmaktadır (İsmayilov,2007:66). Dengeli kalkınmayı açıklayan yaklaşımlar aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

a) Büyük İtiş Kuramı

Rosentein-Rodan'ın 1943 yılında yayınladığı makalesi "Doğu ve Güney Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Sorunları"nda Avrupa'nın geri kalmış bölgelerine ilişkin kalkınma sorunu ele alınmıştır. Bu makalede önemle vurgulanan bu bölgelerin pazar yönünden kalkınma gerçekleştirebilecek büyüklüğe sahip olmamasıdır. 1957 yılında yayınladığı "*Büyük İtiş Teorisi Üzerine Notlar*" (Notes on The Theory of the Big Push) ekonomide kalkınma için küçük çaplı yatırımların değil, eş zamanlı her sektörde yapılacak büyük çaplı yatırımların "Büyük İtiş"i gerçekleştireceğini vurgulamaktadır.

Rosentein-Rodan'ın AGÜ'lerin kalkınma çabalarına ilişkin oluşturduğu teoride ekonomide tüm sektörlerde eş zamanlı yapılacak yatırımların "Büyük İtiş"i yaratacağını açıklamıştır. Bunu başarmak içinde vurgu yaptığı "sosyal sabit

sermaye” kavramı önemli olup dört tane yenilik içermektedir. Bunlar gizli işsizliğe dikkat çekmesi, dışsal ekonomiler, sosyal sabit sermaye (SSS) ve teknolojik dışsal ekonomilerdir (Cypher, 2004:132). Rodan pazarın genişlemesi için gizli işsizlerin diğer sektörlerle kaydırılmasını önermektedir.

“Büyük İtiş” kuramında yatırımlarda bölünmezlik kuralını içermektedir. Bu hem arz fonksiyonu hem de talep fonksiyonu açısından değerlendirilir. Arz yönlü bölünmezlik SSS ile ilgilidir. Dışsal ekonomilerin kalkınma için faydalarını görebilmek farklı sektörlerde benzer eş zamanlı yatırımları yapılmasıyla olmaktadır. Talep yönlü bölünmezlik ise piyasanın dar bir alan oluşturmasından dolayı ekonomik faaliyetlerin karına kısıtlama getirmektedir. Birçok sektörde yapılan büyük çaplı yatırımlar arz ve talep yönlü bölünmezliğin dışsal ekonomi ile sağladığı dengeli bir büyüme gerçekleştirmektedir (Jain,Ohri,2006:260). Talep yönünden geri kalmış bölgeler kalkınma için gerekli gelir seviyesine sahip olmayıp, arz yönünden de piyasalar dar bir alan oluşturmaktadır. Burada sanayileşme için yabancı sermayeden yararlanabileceği ancak bunların kâr amacı güttükleri için dışsal ekonomilerden yararlanmayacakları ve bu görevi kamunun üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Burada yapılacak yatırım sosyal sabit sermayeyi oluşturmaktadır.

Dengeli kalkınma modelleri içinde yer alan Büyük İtiş Teorisi, gelişmemiş bölgelerdeki piyasanın kalkınma için gerekli büyüklüğü sahip olmadığını, kamunun gerçekleştireceği SSS yatırımları ile birlikte yapılacak yabancı sermayenin de etkili olduğu tüm sektörlerde eşanlı ve büyük çaplı yatırımın hem piyasayı genişleteceğini hem de talebin artması için bir gelir artışı oluşturacağını ifade etmektedir.

b) Kısır Döngü Yaklaşımı

Ragnar Nurkse 1952 yılında American Economic Review’da yayınladığı makalesinde “Bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur” tezi fakirliğin kısır döngü analizi olarak adlandırılmıştır.

Bir ülkede gelir seviyesi çok düşükse, tasarruflar da düşüktür, bu ise düşük yatırım ve düşük gelir demektir. Aynı şekilde, düşük gelir sonucunda toplam talep de düşüktür ve bu yatırımları ve geliri düşürmektedir. Düşük gelirli ülkelerde beslenme düzeyi de yetersizdir ve sonuç olarak verimlilik ve üretim de düşük olacaktır (Başkaya,2000;51). Nurkse tasarrufu gelirin, geliri de yatırımın bir fonksiyonu olarak ele alarak yabancı sermaye, dış borç ve dış yardımların fakirliğin kısır çemberini kırmak için yeterli olacağını belirtmiştir (Savaş,1986:28). Nurkse, tasarruflar ile yatırım, talep ile yatırım ve gelir ile verimlilik arasında kurduğu kısır döngü analizi sonucunda AGÜ'lerin bu paradokstan ancak dış borç ve dış yardımlarla kurtulabileceğini belirtmiştir.

Piyasalarda sınırlı yatırımın sebebi, piyasanın darlığıdır. Piyasanın sınırlarını belirleyen sadece para talebi, sınırlı emek gücü ya da fiziksel alan değildir. Piyasanın sınırları üretim seviyesi tarafından belirlenir. Satın alma kapasitesi üretim kapasitesi anlamına gelmektedir. Kâr seviyesi genellikle üretimde sermayenin kullanımına bağlıdır. Sermayenin sınırlı kullanımı piyasayı darlaştırır (Nurkse,1994;47-48). Tek başına bir sektörde yapılan sanayi yatırımları piyasanın sınırlılığı nedeniyle verimli olmamaktadır, birbirini tamamlayıcı sanayi yatırımlarının eş zamanlı kurulması gerekmektedir (Başkaya,2000:63). Ancak, bu şekilde piyasanın genişlemesi sonucunda kısır döngü ortadan kalkacaktır. Nurkse'ün dengeli kalkınma modeli, tek bir sektöre değil, birkaç sektöre eş zamanlı olarak yatırım yapılması sonucu iç piyasanın genişleyeceği ve ekonomik gelişmenin bu şekilde oluşacağını belirtmektedir.

c) Sınırsız Emek Arzı İle Kalkınma Yaklaşımı

1979 yılında Nobel ekonomi ödülünü alan ilk siyahi iktisatçı olma özelliği de bulunan Athur Lewis AGÜ'lerin kalkınmasını "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor" (Sınırsız Emek arzı ile Ekonomik Kalkınma) adlı makalesinde iki sektörlü bir modelde "sınırsız emek arzı" ile açıklamıştır.

Birçok ekonomide geçinme ücretlerinde sınırsız emek arzını bulmak mümkündür. Lewis böyle ekonomilere neo- klasik model ve Keynesgil modelin uygulanmasının hatalı sonuçlar doğuracağını ifade eder. İktisadi gelişmeyle beraber işçilerin yer aldığı kaynakları; geçinme tarımı, gel-geç işçiler, işportacılar, hizmetçiler, ev işlerinde çalışan kadınlar ve nüfus artışı teşkil eder. Nüfus artış hızı yüksek ise, bu sektörlerin tamamında olmasa bile çoğunda, emeğin marjinal verimliliği çok düşük veya sıfırdır (Lewis,1994;60-61). Lewis, AGÜ'lerin dezavantajı olarak görülen nüfus artışı ve geleneksel ekonomideki emek fazlalığını kullanarak kalkınmanın gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Lewis'e göre geleneksel ve kapitalist olmak üzere ekonomide iki kesim bulunmaktadır. Kapitalist kesim ekonomide sermaye birikiminin olduğu kesim olup geleneksel kesimde ise herhangi bir sermaye birikimi yoktur. Emeğin marjinal verimliliğinin sıfır olduğu ve ücretlerin çok düşük olduğu geleneksel kesimden kapitalist kesime emek gücü transfer olmaya başlar. İlk başta kapitalist kesimde geleneksel kesimden daha yüksek ücretler bulunmaktadır. Kapalı ekonomide kapitalist kesimdeki gelişme, emek fazlası bitince kadar devam etmektedir. Emek fazlası biten bir ülkenin dışa açılması durumunda kapitalist kesim ya göçleri teşvik etmekte ya da sermayelerini bu ülkelere ihraç etmektedirler (Lewis,1994;60-61).

Sınırsız emek arzı yaklaşımında istihdam artışının gerçekleşmesi için sermaye artışının olması gerekmektedir. Sermaye birikimi ise elde edilen üretimin ücret ve kâr arasındaki dağılımına bağlıdır. Kısaca tasarrufun tek kaynağı kârdır. Zaman içinde kâr payının büyümesi için iki şartın birlikte gerçekleşmesi gerekir: Emeğin marjinal veriminin artması ve ücret hadlerinin yükselmemesi (Savaş,1986:265). Bu şartlarla birlikte kâr payı artacak ve tarım sektöründen sanayi sektörüne işçi geçişi devam edecektir.

Lewis modelinin çağdaş eleştirisinde kritik nokta, zamanda herhangi bir noktayı aşan marjinal emek verimliliğinin, tüketimin payının, toplu sözleşme ücretlerinin reddedilmiş olmasıdır (Ranis,2004:11). Tarım kesiminin gelişmesini göz

ardı etmesi ve emek fazlalığının AGÜ'lerde artış halinde olduğu gerçeği bu modele getirilen diğer eleştirilerdir.

3. Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı

Hirschman, Keynesyen ekonominin, ekonomilerin çoğunlukla eksik istihdam seviyesinde dengeye geldiğini açıklamasıyla AGÜ'lerin, gelişmiş ülkelerden farklı bir şekilde algılanmaya başlandığını belirtmiştir (Hirschman,1981:6). Dengeli kalkınma teorisi AGÜ'lerdeki sektörlerin aynı anda yapılacak büyük yatırımlarla harekete geçeceği ve kalkınmanın gerçekleşeceği tezini AGÜ'lerin yapısının gelişmiş ülkelerden farklı olduğunu öne sürerek reddeder. Ekonomideki tüm sektörlerle aynı anda yatırım yapmak, hem sermaye birikiminin hem de müteşebbis ve yönetici kadronun yeterli olması halinde mümkündür. Ancak, AGÜ'lerde hem sermaye birikimi, hem de yatırımları yönetecek girişimci sayısı yetersizdir.

Belli stratejik sektörlerde yapılacak yatırımların diğer sektörleri de etkileyeceğini belirten Hirschman, sektörler arası bağlantının en yoğun olduğu yerde ve zamanda bu yatırımların yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Dülgeroğlu,1999:44). Hirschman sanayileşme için gerekli bu stratejik sektörleri seçerken girdi-çıkı analizini kullanmıştır. Üretim kesimleri arasında yapısal bağımlılığın zayıf olması nedeniyle AGÜ'ler için "koruma" "sübvansiyon" uygulaması yoluyla yapısal bağımlılığı kuvvetli ithal ikamesi sanayilerin geliştirilmesini önermektedir (Kazgan,2000:282). Bu sektörlerin girdi çıktı analizinde kullandığı "sektörlerarası ileri ve geri bağlantı" katsayılarına göre belirlenmesi gerektiğini belirtir. İleri bağlantı katsayısı; bir sektörün diğer sektörlerle sattığı ara mallar toplamının toplam talebe oranıyla ölçülür. Geri bağlantı katsayısı ise; bir sektörün diğer sektörlerden aldığı ara mallar toplamının toplam üretime oranıdır. Sektörler arası bağlantının fazla olduğu yerler diğer sektörleri de zincirleme etkileyecektir.

Hirschman yatırımların yapısını SSS ve Doğrudan Verimli Faaliyetler (DVF) kavramları ile açıklamıştır. DVF'nin olabilmesi için devlet tarafından belirli

hizmetlerin sunulması gerektiğini belirtmiş bunun da SSS olduğunu ifade etmiştir. AGÜ'lerin madde ve insan kaynağından yoksun oluşunun değil, bunların ortaya çıkarılmamasını büyüme ve kalkınmanın dengesiz bir süreç içinde oluşacağını belirtir (Hirschman,1981;82). Devlet tarafından gerçekleştirilecek (alt yapı yatırımları, eğitilmiş iş gücü, vergi avantajları vb.) SSS'nin, gerçekleştirilecek yatırımlar için önemini vurgulamaktadır.

4. Geleneksel İktisada Dayalı Kalkınma Kuramlarının Özellikleri

Geleneksel kalkınma anlayışının en önemli özelliği kalkınmayı ekonomik bir olgu olarak tanımlamasıdır. Buraya kadar açıklanan kuramların diğer ortak özellikleri aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır (Ercan,2003:95).

- İkili yaklaşım; ekonomik yapılar gelişmiş ve az gelişmiş sınıflandırılması içinde ele alınmıştır.
- Tarih dışı toplumlar; az gelişmiş ekonomilerin gelişme dinamiklerinden yoksun oldukları ve bu anlamda da değişime yabancı oldukları söylenmiştir.
- Evrimci yaklaşım; içsel dinamiklerin yokluğunda değişime kapalı oldukları ancak gelişme iktisadı içinde buldukları durumdan, endüstriyel aşamaya geçebilecekleri görüşü hakimdir.
- Evrenselleştirme; ideal model olarak ele alınan ABD ve Avrupa ülkelerinin, sanayileşme aşamasına gelirken geçirdikleri evreler model olarak alınır.
- Planlama yoluyla devlet müdahalesi ile kalkınma aşaması daha hızlı inşa edilecektir.
- Kalkınma ulusal gelirdeki ya da kişi başına düşen milli gelir artışı ile ölçülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında geleneksel kalkınma kurumları AGÜ'lerin neden yetersiz üretim yaptığı ve bu ekonomilerin nasıl modernleşeceklerine ilişkin yaklaşımlar getirmiştir. Bu yaklaşımları en önemli özelliği ise hepsinin Batı merkezli

olmalarıdır. Geleneksel kalkınma kuramları aynı zamanda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemi de kapsamaktadır.

B. Modernleşme Kuramları

Ekonomide kalkınma kuramlarının paralelinde AGÜ'lerin sanayileşmiş ülkeler seviyesine gelebilmesi için sosyolojide de modernleşme teorileri oluşturulmuştur. Sanayileşmiş ülkeleri model olarak alan modernleşme teorileri modern toplumu belirlemiş ve bu aşamaya gelmek için teorilerini oluşturmuşlardır. Modernleşme kavramı ekonomik büyüme ile birlikte kültürel ve sosyal değişimi de ifade etmektedir. Bu süreçte oluşturulmuş modernleşme teorileri bu bölümde açıklanmıştır.

1. Talcott Parsons

Toplumsal değişim asıl uzmanlık alanı biyoloji olan Parsons tarafından evrimci bir analiz içinde tanımlanmıştır. Biyolojik organizmalar nasıl birbiriyle ilintili ise toplumsal yapılarda birbirine geçmiş durumdadırlar. Yapısal işlevci bu toplum modelinin temele koyduğu özellikler şunlardan oluşmaktadır (Cirhinlioğlu;1999:39):

- Toplum birbirinden bağımsız ama bütünlük kuran öğelerden oluşan bir sistemdir.
- Bu sistematik bütünlük kendisini meydana getiren öğelerden önce gelir
- Öğelerin işlevsel bir bağımsızlığı vardır aynı zamanda birbiriyle karşılıklı bağımlı olup uyum içerisindedirler.

Parsons'ın "sistem" adını verdiği bu ilişkiler bütünü üç tür sisteme ayrılmaktadır. Bunlar kişilik, toplum ve kültürdür (Cirhinlioğlu;1999:39). Durkheim'in etkilerini taşıyan Parsons'ın yapısal-fonksiyonel yaklaşımı ortaya çıkan sistemlerin örgütsel özellikleri ile ilgilidir. Ortaya çıkan sistemler yaşamlarını sürdürebilmek için, insan organizmasına gıda ve oksijen nasıl gerekli ise, tıpkı onun

gibi çevresel kaynaklara muhtaçtırlar. Yine bu sistemler yaşamlarını sürdürebilmek için alt-sistemlere, yani fonksiyonları özelleşmiş olan öğelerin iç denetimine muhtaçtırlar. Sisteme fonksiyonları yönünden bakmak, sistemin dinamik özelliklerini tanımlamayı da gerektirir. Yapısal-fonksiyonel yaklaşımın yapısal yönü biyolojik modelden gelir ve tipolojik kavramları kullanarak bir sistemin durağan özelliklerini tanımlamaya yöneliktir (Canoglu,1989:37-38).

Diğer evrimci düşünürler gibi Parson'da AGÜ'lerin kendilerine ait tarihlerini yadsımıştır. Weber ve Durkheim'in etkisindeki düşünür, toplumları canlı bir organizma gibi düşünmüş birbirinden bağımsız ama kendi içinde bir bütünü meydana getiren yapısal işlevci toplum yapısını oluşturmuştur.

2. **Marion Joseph Levy**

Amerikalı sosyolog Marion Joseph Levy, modernleşmeyi tanımlayarak modern ve modern olmayan toplulukların farklılıkları üzerinde durmuştur. Modernleşmeyi maddi anlamda “güç” ve aletlerinin kullanılma derecesi olarak tanımlayan Levy, toplumları görelî olarak modern ve modern olmayan topluluklar olarak tanımlamıştır (So,1990:24). Modernleşme sürecini her toplumun yaşayacağını ifade eden Levy'e göre bu kavram görecelidir ve her toplumda farklı bir süreç olarak gelişebilir.

Açıklamalarını geleneksel ve modern ikilemine dayandıran Levy, söz konusu iki farklı toplum yapısı arasındaki farklılıkları şu şekilde özetlemektedir (Coşkun,1989:299):

- Modernleşmiş toplumlarda örgütler, ekonomi, siyaset ve eğitim alanlarındaki gibi belirli bir davranış biçimi üzerinde örgütlenmişlerdir.
- Modernleşmiş toplumlarda örgütler uzmanlaştıkları ölçüde birbirine bağımlı hale gelirler.

- Modernleşmiş toplumlardaki ilişkilere rasyonellik, evrensellik, ve fonksiyonel belirlilik hakimdir. Modernleşmemiş toplumlarda ise gelenek, özellik ve fonksiyonel yaygınlık hakimdir.
- Modernleşmiş toplumlarda yüksek düzeyde ve olanaklı merkezileşme görülür.
- Modernleşmiş toplumlarda paranın kullanım oranı yüksek pazarlar yaygın ve genişleme içerisindedir.
- Modernleşmiş toplumlarda bürokrasi yaygın ve uzmanlaşmıştır.
- Modernleşmiş toplumlarda aile ilişkileri aile dışındaki örgütlerde anlamını yitirir.
- Modernleşmiş toplum kentsel ve endüstriyel temeller üzerine yükselir.

Levy, Batı Avrupa ülkelerini göreceli olarak daha modernleşmiş toplumlar olarak tanımlamaktadır. İngiltere, Fransa, Almanya ve aynı derecede İtalya, Belçika ve İsviçre diğer toplumlara göre daha modernleşmiş toplumlar olup İskandinav ülkeleri de farklı ve ilerlemiş bir modernleşme sergilemektedirler. Çin ve Rusya da daha az bir modernleşme bulunmakta olup, İsrail ve Türkiye gibi Ortadoğu ülkelerinde modernleşme bir bölünme çizgisinde bulunmaktadır (Levy,1996:37).

Levy'nin aynı zamanda modernleşme tanımını yaparken önem verdiği göreceli olarak modernleşme kavramında, AGÜ'lerin farklı süreçlerden geçerek modernleşebileceklerini ifade etmesi önemlidir. Aşağıda Levy'nin belirttiği iki toplum yapısı arasındaki farklılıklar tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 6: Levy'nin Göreceli Olarak Modern Ve Modern Olmayan Toplumlara İlişkin Ayrımları

	<u>Göreceli Olarak</u> <u>Modern Olmayan Toplular</u>	<u>Göreceli Olarak</u> <u>Modern Toplular</u>
Örgütlerde Uzmanlaşma	Düşük	Yüksek
Örgütlerde Bağımsızlık	Düşük(kendine yeterlilik)	Yüksek
İlişki Türü	Geleneksel,Özele yönelme ,İşlevsel yayılma	Rasyonel, genele yönelme, işlevsel belirlilik
Merkezileşme Derecesi	Düşük	Yüksek
Piyasa ve Değişimde Aracı Koyma	Düşük	Yüksek
Bürokrasi ve Aile	Aile İlişkileri	Bürokrasi
Köy Kent Karşılıklı Bağımlılığı	Bağımlılık tek yönlü	BağımlılıkKarşılıklı

Kaynak: Levy, 1967,s.196–201, Aktaran:So,1990,s.25

Tablo 6'da görüldüğü gibi Levy modern olmayan toplumlari; geleneksel aile ilişkilerinin bulunduğu, tek yönlü bağımlılığın olduğu, merkezleşmenin olmadığı, uzmanlaşmış ve bağımsız örgüt yapısının çok düşük seviyelerde olduğu bir toplum yapısı olarak tanımlar. Rasyonelleşmenin, bürokrasinin ve merkezleşmenin olduğu toplum yapısı ise modernidir. Levy'nin önemi her ülkenin modernleşmede aynı yolu izleyeceği görüşünü yıkmış olması ve modernleşmeyi göreceli bir kavram olarak tanımlamasıdır.

3. David Clarence McClelland

Modernleşme sürecinde girişimcinin rolü ve bu kapsamda motivasyon kavramı üzerinde duran McClelland, modernleşme teorisinde psikolojik açılımlar getirmiştir. Weber gibi, dini değerlerin girişimci davranışa yol açtığını ifade eden McClelland'a göre de, Protestan iş ahlakı, çocuğa bağımsız yetiştirme pratikleri ve güçlü başarı motifi kazandırmakta ve zevki engelleyici bir etki meydana

getirmektedir. Bu sayede, yüksek başarı kültürü oluşmakta ve başarıya odaklı girişimciler ortaya çıkmaktadır. Girişimciliğin ve iktisadi zenginliğin Protestan ahlakından kaynaklandığını ileri sürerek, AGÜ'lerin hiç birinin Protestan olmadığını ifade etmek suretiyle görüşlerini destekleme yoluna gitmektedir (Aytaç ve İlhan,2007:109). Protestan iş ahlakını başarı güdüsünün ve girişimciliğin temel belirleyicisi olarak ele alan McClelland, bu temel belirleyicinin modern ve modern olmayan toplumların farklılığında da esas etken olduğunu ileri sürmektedir.

McClelland'ın yaklaşımında, ekonomik gelişme toplumun bütünü oluşturulan bireyler, firmalar ve devletin “başarı güdüsü” ile sağlanabilmektedir. Ekonomik gelişmeyi başarı güdüsünün tüm toplumu kapsamı ile oluşacağını ifade eden McClelland modern insanın özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamıştır (Cırhınlioğlu;1999:77):

- Yeni deneyimlere hazır olma ve yeniliklere açık olma
- Nesnelere dolaylı olarak değil direkt olarak ilgilenme
- Diğer insanlar yönelik demokratik tavırlar geliştirme
- Geçmişe değil geleceğe yönelme
- Kendi hayatını kendi planlama
- Kendi çevremize kendimizin hakim olacağına ve amaçlarımızı gerçekleştirebileceğine inanma
- Dünyanın matematiksel bir hesabının yapılabileceği ve bundan dolayı da kontrol edilebileceğini kabul etme
- Çevredeki diğer kişilerin, saygınlığının ve gururunun olduğunu bilincinde olma
- Basit bir inanç olmasına rağmen, bilim ve teknolojisinin başarısına ve adaletin eşit dağılacağına inanma

McClelland, girişimcilik faaliyeti amacının kâr peşinde koşmak anlamına gelmediğini ileri sürmüştür. Girişimcilerin performanslarını geliştirmelerini, yeni iş oluşturmaları için gerekli olan şeyi “başarı motivasyonu” olarak adlandırmıştır (So,1990:39).

4. Daniel Lerner

Modernleşme kuramının diğer ünlü düşünürü Daniel Lerner modernleşmenin evrensel bir süreç olduğunu bu süreçten hiçbir toplumun bağımsız kalamayacağı görüşündedir. “The Passing of Traditional Society” isimli çalışmayı kaleme alan Lerner, Türkiye, Lübnan, Mısır, Ürdün ve İran’daki modernleşme süreçlerini çözümlenmeye çalışmıştır.

Evrensel yanı ağır basan birçok unsuru tarih sahnesine taşıyan modernleşmenin, kentleşme sürecini ve okuma yazma oranını arttırdığı, bunun da daha fazla insanı medyanın etkisinde bırakarak daha geniş bir ekonomik ve siyasal katılımı belirlediğini ifade etmiştir (Altun,2005:86). Modern insan tipinin “katılan” insan tipi olduğunu ifade eden Lerner, modernleşmenin temelini kentleşme olgusuyla açıklamaktadır.

Lerner, Türkiye’de Balgat köyü üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Bu alanda yaptığı köy muhtarı ve bakkalı arasında yaptığı karşılaştırma ilginçtir. 1950’lerin başlarında Balgat’da yapılan ilk araştırmada burada köy muhtarına ait bir tane radyo bulunmaktadır. Köyde bir tarafta gelenekselci bir anlayışı temsil eden muhtar diğer tarafta ise toplumsal konular merdivenin öte tarafında bulunan bakkal yer almaktadır. Bakkal köyün kendisine sunduğu yaşamdan daha fazlasını talep etmektedir. Dört yıl sonra Balgat’ı ziyarete geldiğinde yeni bir yol ve köy ile şehir arasında bir otobüs seferini bulur. Köydeki insanlar çiftçi değil onun yerine Ankara’daki fabrikalarda aylıkla çalışan işçilerdir ve tarımsal üretimden daha fazlasını kazanmaktadırlar. Köyde yüzlerce radyo bulunmaktadır (Altun,2005:89).

Lerner’e göre modernleşmenin en önemli yönü “akılcılık ve empati” ile tanımlanan ve bu özelliklerle ortaya çıkan “özgür kişilik” in ortaya çıkmasıdır. Modernlik, empati, medya katılımı, okuryazarlık, kentleşme ile tanımlanmaktadır. Öğrenciler Lerner’in modern, geçiş aşamasında ya da geleneksel sorularını bireysel olarak sınıflandırmışlardır. Cevaplardan modern ve geleneksel arasında bir karşılaştırma yaparak görece daha genç, daha az resmi olanların, daha mutlu

oldukları sonucunu çıkarmıştır. Bu diğer aradaki insanlar ise daha tepkiseldir (Harrisons,1988:17). Medya ile iletişimin modernleşme sürecini hızlandırdığını ve akılcılıkla özgür bireylerin yetiştirilmesinin bu sürece hız verdiğini belirten Lerner, modernleşme sürecinden mutlaka her toplumun etkileneceğini ifade eder.

5. Neil J. Smelser

Sosyolojide yapısal fonksiyonel yaklaşımı benimseyen Smelser'in modernleşme teorisine yaptığı en önemli katkı modernleşmeyi veya Batılılaşmayı "yapısal farklılaşma" kavramı çerçevesinde tanımlaması ve ekonomik büyümenin toplumsal yapılarla olan ilişkilerini karşılıklı olarak ele almasıdır.

Çok fonksiyonlu rol yapısından çok daha çeşitli ve farklı yapılara doğru evrimi ifade eden "Yapısal Farklılaşma" kavramını modernleşme teorilerine uygulayan Smelser modernleşmenin zorunlu olarak yapısal farklılaşma sürecini içerdiğini bu süreç botunca toplumsal yapının farklı ve özel işlevlere sahip parçalara ayrıldığını ifade etmiştir (Cihriilioğlu,1999:56,Özkiraz,2003:63).

Smelser'a göre modernleşme birbirleriyle ilişkili teknoloji, tarım, sanayi ve çevre olmak üzere dört alandaki değişme süreçlerinin ilişkisi ile olur. Bu süreçler ise toplumsal yapıyı derinden etkiler ve farklılaşmaya yol açar. Farklılaşmalar başlıca siyasal, eğitim, dinsel, aile alanlarında belirginleşir. Bu anlamda modernleşme, iktisadi kalkınmayı kapsar ve daha da ötesine gider (Smelser, 1967;259). Smelser'a göre modernleşme teknoloji, tarım, sanayi ve ekoloji alanındaki farklı toplumsal yapıların oluşturduğu değişimin ifadesidir.

Smelser modernleşmenin içinde dört önemli özellik barındırdığını ifade etmiştir (Waters,2000:304). Aşağıda tanımlanan bu zorunlu olmayan dört süreç sosyal yapıyı etkilemektedir.

- Gelenekselden uzmanlaşmış teknolojiye geçiş
- Geçimlik tarımdan ticari tarıma geçiş

- İnsan ve hayvan gücünün yerini makineleşmenin alması
- Kırsal kesimden göçle birlikte kent nüfusunun artması

Smelser sosyal yapıdaki tek fonksiyondan çok fonksiyonlu yapıya geçişi aileyi örnek vererek açıklık getirmiştir. Modern olmayan ailelerin bazıları politik ve dini konularla, bazıları yüksek tahsil, üretim ve tüketim konuları ile ilgilenmişlerdir. Modernleşme ile birlikte bu faaliyetlerin çoğu aileden ayrılmıştır (Halevy,1981:39). Aile kurumunun farklılaşmasıyla birlikte ekonomik ve diğer faaliyetlerin çoğu aileden çıkmış aile ise psikolojik doyum sağlayan ve çocuğun yetişmesiyle uğraşan bir birime dönüşmektedir (Özkiraz,2003:65).

Toplumun birçok yapısında ortaya çıkan farklılaşma ile birlikte önemli diğer bir kavramda bu farklı yapıların yeni bir olgu etrafında tekrar bütünleşmesidir. Smelser'a göre bu birbirini devam ettiren bir süreç olmaktadır.

6. J.H. Boeke

“Sosyolojik İkilik Kuramı”nın sahibi Alman İktisatçı Boeke AGÜ’lerde geleneksel ve ithal olmak üzere iki farklı toplumsal sistemin olduğunu belirtir. Asya’da özellikle Endonezya’da yaptığı araştırmalar sonucunda sosyolojik ikilik kuramını “Sosyolojik ikilik yerli ve ithal edilmiş sosyal sistem arasındaki çatışmayı ifade etmektedir. Çoğu kez ithal edilen sistem ise kapitalizm olmaktadır” şeklinde ifade eder (Boeke.1953:4).

Boeke’e göre toplumsal kültürel alanda gözlenen ikili yapı, bu ülkelere yabancı olan kapitalizmin ithal edilip yerli güçlerden meydana gelen geleneksel yapı ile çatışmasından oluşmaktadır. Kapitalist öncesi geleneksel sistemi kapitalist teorilerle açıklamak mümkün değildir, topluma yabancı olan kapitalizm bu ülkelerin yozlaşmasına neden olmaktadır (Kazgan,2000:266). Boeke’e göre doğulu ve batılı toplumsal sistemlerin, sosyo- politik, organizasyonla, teknoloji ile ilgili özelliklere göre yapılmış ayrımı Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Boeke'nin Sosyolojik İkilik Ayrımı

	<u>Doğulu Toplumsal Sistem</u>	<u>Batılı Toplumsal Sistem</u>
Sosyo Politik Özellikler	Sınırlı İhtiyaçlar Fiyat Değişimlerine Karşı Duyarsızlık Fiyat Yükselince Arzın Artmaması Ücret Yükselince işgücünün daha az çalışmak istememesi Risklere Katılmak İsteksizliği Geleneksel Değer Yargıları Sürekli ve Taşımaya Spekülatif Kar ve Gelir Anlayışı Kadencilik ve Boyun Eğme	Sınırlı İhtiyaçlar Fiyat Değişimlerine Karşı Duyarlılık Risklere Girme ve Yatırım Yapma Alışkanlığı Ekonomik Teknik Değer Yargıları Normal Kar ve Gelir Anlayışı Sağduyu ve Geleceğini Belirleme İsteği
Organizasyonla İlgili Özellikler	Çalışma Disiplini ve Organizasyon Yokluğu Uzmanlaşma Yokluğu Sınırlı Para Ekonomisi Geleneksel Ticari Yöntemler Ekonomik Kaynakların Hareketsizliği	Disiplinli ve Organize Çalışma Uzmanlaşma Geniş Para Ekonomisi Profesyonel Ticaret Hareketli Ekonomik Kaynaklar
Teknolojik Özellikler	Standartlaşma Yokluğu Küçük Ölçekli Üretim ve Esnek Olmayan Arz Değişmeyen Teknoloji Geleneksel Mal Üretimi	İleri Standartlaşma Büyük Ölçekli Üretim ve Esnek Arz Değişen Teknoloji Yeni Mallar Üretimi

Kaynak: Han ve Kaya, 2004,s.35

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi doğulu toplum sistemi kapitalizmin sahibi olduğu düşünce sisteminden tamamen uzaktır. Doğulu toplum sisteminin en büyük belirleyicileri; sosyo politik olarak geleneksel ilişkiler ve kültür, rasyonelleşmenin olmadığı organizasyonel yapı ve geleneksel teknolojik üretimdir. Boeke'nin görüşlerinin ana noktaları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Yamada,1966:336):

- Sosyolojik ikiliğin koşullarının kavranabilmesi doğu toplumlarının belirleyici özellikleri ile olmaktadır. Genellikle ithal edilen sosyal sistem kapitalizmdir. Oysaki geleneksel sosyal sistem daha pre-kapitalist aşamadır. Bu bir ikilemdir.
- İkili sosyal yapı sadece ithal edilen sistem ya da geleneksel yapının özelliklerinden oluşmamakta ikisinin çakışmasından oluşan özelliklerini de içermektedir.

- Temel verileri Endonezya’da yaptığı araştırmalardan almış olsa da Hindistan, Japonya ve Çin’de de aynı özellikler mevcuttur.
- Kapitalizm ile kalkınan batı ülkelerinin geçtikleri tarihsel sürece bağlı olarak izledikleri özellikleri mevcuttur. Geleneksel ekonomide ise bunların eksikliği mevcuttur.

Sosyolojik ikilik kuramı birçok yönden eleştirilmiştir. En çok da az gelişmiş ülkelerin geleneksel yapılarının fazla abartıldığı düşünölmüştür. Diğer bir eleştiride bu ikili sosyal yapının sadece az gelişmiş ülkelere özgü olmadığı yönündedir.

7. Modernleşme Kuramlarının Eleştirisi

Modernleşme kuramları modernleşmeyi temel amaç olarak ele almış ve toplumların gelişmesinin ancak modernleşme ile sağlanacağını ileri sürmüşlerdir. Modernleşme kuramını kendi içinden gelen ve bu kuramın belli noktalarını eleştiren teorisyenler aşağıda özetlenmiştir (Altun,2005:13):

- Modernleşme sürecinde dinin önemini vurgulayan Robert N. Bellah, Batı dışı toplumlarda kültürel faktörlerin gelişme yolundaki rolüne dikkat çekmiş, modernleşme sürecinde geleneklerin tamamen ortadan kaldırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. “Religious Aspects of Modernization in Turkey and Japan” adlı makalesinde dinin Japonya’nın modernleşme sürecindeki önemini vurgulamıştır. Türk modernleşmesinin ise tahrip edilen geleneksel yapının sunduğu kültürel temelin Türk modernleştirici elitlerince yok sayılması nedeniyle başarısız olduğunu belirtmiştir.
- Diğer bir içsel eleştiri Barrington Moore tarafından, Batı dünyasının gelişmesi ile ilgili tek bir modernizasyondan farklı alternatiflerin tanımlanışı ile ilgili yapılmıştır.
- Reinhar Bendix tarafından, klasik modernleşmeye yöneltelen itiraz gelenek ve modernliğin birbirine zıt şeyler olarak nitelenmek suretiyle yaşanan sürecin basitleştirilmesidir.

- Cyril E. Balck ise, modernleşmenin farklı unsurları olan siyasal gelişim, bilgi artışı, ekonomik büyüme, toplumsal harcama ve kişisel farklılıklar ile klasik modernleşme ilgilenmekte ama birlikte değerlendirmemektedir.

Modernleşme kuramlarının az gelişmiş toplumlara getirdiği açıklamalar birçok eleştiriye de beraberinde getirmiştir. AGÜ'lerin kendi tarihsel gelişimlerinin yok sayılması, Batılı toplumların geçtikleri gelişme evrelerinden geçerek ancak bu ülkeler seviyesine ulaşacakları önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Oysa AGÜ'lerin kalkınma sorununda farklı coğrafyalarda farklı tarihsel gelişmişlikleri ve farklı kültürleri bulunmaktadır. Ayrıca, yukarıda değinildiği gibi modernleşme sürecinde Batılı toplumların kendi oluşturdukları değerlerin üstün sayılıp, geri kalmış ülkelerin değerlerinin geleneksel olarak değerlendirilerek yeni değerlerin bu eski değerlerin üzerine kurulmak istenmesi de ayrı bir eleştiridir. Diğer bölümde açıklanan bağımlılık kuramları ise modernleşme kuramının getirdiği içsel değişkenlere bağlı gelişmeye eleştiri getirmiştir.

C. Bağımlılık Okulu

Kalkınmayı içsel dinamiklerle açıklayan modernleşme kuramlarının iyimser bakış açısından kötümser bakış açısına geçişi ifade eden ve kalkınmayı dışsal dinamiklerle açıklayan bağımlılık kuramlarına göre az gelişmişliğin nedeni kapitalizmin vazgeçilmez unsuru emperyalizmdir. Bağımlılık kuramları aynı zamanda AGÜ'lerin sorunlarına kendi içlerinden bir bakış açısıdır.

1950'lerde Prebisch, Singer ve Myrdal'ın önerileri ve Rosa Lüksemburg ve Buharin'in emperyalizm ve eşitsiz gelişme çözümlerinden beslenen bu yaklaşım, ilk kez kalkınmayı doğal bir veri olarak ele almamıştır. Bağımlılık kuramı gelişmiş ülkelerin oluşturduğu merkezlerden değil, geri kalmış ülkelerin içinden otantik gelişme iktisatçılarının çıkabileceği iddiasını da içermektedir (İnsel,2000:166). Bağımlılık teorisine özgü görüşler şu şekilde özetlenebilir (Başkaya, 2000:76);

- AGÜ'ler bir başlarına inceleme konusu ve teorik tahlilin odağı durumuna gelmişlerdir.
- Avrupa merkezci bakıştan bir kopuş söz konusudur.
- Neo Marksist yaklaşımlarda kapitalist yayılma olumlu ve ilerici bir şey olarak görülmemektedir.
- Bu ülkelerin kalkınabilmeleri için kapitalizmden kopmaları gerektiği ileri sürülmüştür.
- Klasik Marksizm kapitalizmden kopuşta tek görevi işçi sınıfına yüklediği halde, neo Marksist tezler değişik toplumsal sınıfların devrim sürecinde etkili olabileceğini ifade etmişlerdir.
- İlk defa AGÜ'lerin sorunlarına az gelişmiş ülke düşünürleri tarafından yaklaşmıştır.

Bağımlılık Okulu Yapısalcılık ve Marksizm olmak üzere iki farklı kaynaktan beslenmektedir. Konu ile ilgili olarak ilk önce klasik Marksist görüşlere daha sonrada yapısalcı görüşlere yer verilecektir.

1. Marksist Gelişme Yazını

Marx az gelişmiş ekonomilerden çok Batı kapitalizminin hangi koşullarda geliştiğini incelemiştir. Marx'a göre Batı toplumları; İlkel komünal, Feodal, Kapitalist, Sosyalist ve Komünist düzen olarak beş farklı üretim düzeninden geçmektedirler. Dönem itibarı ile kapitalizm yaşanmakta olup her toplum kaçınılmaz olarak sosyalizm ve komünizm sürecine erişecektir (Cirhinlioğlu,1999:122).

Marx, Asya tipi toplumların kendi içsel bir evrimi olmayacağı kanısında olup, artı ürünün devlet veya hükümdar ile hakim sınıfın eline geçen kısmı bunların tüketimine gidiyorsa, köy toplulukları ihtiyaçlarından fazlasını piyasada parayla mübadele edip parayı da kıymetli maden olarak gömüyorsa, bu toplumlarda üretim tarzı değişmesine yol açacak birikimin bulanamayacağını düşünür. Asya tipi toplumların kapitalizmin etkisi altında bozulabileceği evrimin aslında dışsal etkenlerle yaratılabileceğini ileri sürer. Örnek olarak İngiliz yönetiminin

Hindistan'da yarattığı değişimi gözleyerek üretim tarzının ancak dış etkilerle diğer bir üretim tarzına evrilebileceği sonucuna varmıştır (Kazgan,2000:357–358).

Marx ve Engels, İrlanda gibi bir ülkenin gelişmesine engel olan, Hindistan gibi bir az gelişmiş ülkenin ilerleme koşullarını yaratan ve pre-kapitalist üretim tarzına zarar vererek bu ülkenin kapitalist ilerleme sürecinde önemli bir unsur olarak kapitalist yayılmayı görmekte-dirler (Aschraft,1984:13). Kapitalist yayılma klasik Marksizm için geri kalmış toplumların kapitalist sürece hızla girerek sosyalist aşamaya gelmesi açısından olumlu bir unsur olarak görülmüştür.

Sömürgelerdeki ulusal bağımsızlık hareketlerine karşı çıkan Marx ve Engels, 1850 yılında ABD'nin Meksika'yı istilasını desteklemiş, aynı şekilde Çin'deki Taiping ayaklanması ve Hindistan'daki Sepoy isyanını umutsuz olarak nitelmişlerdir (Başkaya,2000:75).

Daha çok Avrupa kapitalizmini inceleyen ve kolonileri soygunla sermaye birikimine katkıda bulunan dış kaynak olarak ele ala Marx'ın yanında Lenin Avrupa kapitalistlerinin sömürgelerdeki çekişmelerini analiz ettiği emperyalizm kavramıyla gelmiştir. Ancak, emperyalizmin sömürgelerde yol açtığı toplum değişimi konusuna önem verilmemiştir (Erdoğan,2000:28-29).

Marx tarihsel materyalizm yaklaşımı ile birlikte AGÜ'lerle ayrıntılı olarak ilgilenmemiştir. Bu ülkelerin dışsal etkenlerle gelişebileceğini ifade etmiş diğer bir Marksist düşünüyü Lenin ise bu dönemi kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlamıştır.

2. Prebisch ve ECLA

1940 lardan itibaren BM de önemli rol oynayan Arjantin'li R. Prebisch , 1948 de kurulan ECLA'nın (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) başkanlığını yapmıştır. Latin Amerika'nın sanayileşmesinin kesinlikle piyasaya bırakılmayacağı, planlı sanayileşmenin zorunlu ve devletin rolünün önemli olduğu yönündeki görüşleri

bağımlılık okulunun oluşumunda etkili olmuştur (İçli,2003:107). Heteredoks gelenekten beslenen bir akım olan yapısalcı yaklaşım kötümser bir bakış açısı içermektedir.

ECLA okulunun AGÜ'lerin dünya ölçeğindeki yeri ve kendi içsel yapısına ilişkin olarak iki çözümleme biçimi bulunmakta olup dünya sistemin içindeki yerini Prebisch, içsel yapısı ile ilgili analizi ise Furdato geliştirmiştir (Şahin,2000:129). Yapısalcı yaklaşım yapısal sorunlar çözülmediği sürece her yeni gelişme ve sanayileşme çabasının Latin Amerika'da enflasyona yol açacağını öne sürmektedir. Serbest ticaret teorileri üzerinde çalışan Prebisch farklı ürünlerin üretiminde yoğunlaşan ülkelerin ticaret ilişkilerini anlamak için bir analiz yapmıştır. Dış ticaretin tarihsel olarak farklı donanımlara sahip gelişmiş merkez ile az gelişmiş çevre arasında eşitsiz bir alışverişe neden olduğunu öne sürmüştür (İçli,2003:107). Prebisch'in işaret ettiği merkez ve çevre kavramları kalkınma iktisadına bağımlılık okulunun en önemli katkıları olmuştur.

Raul Prebisch'in önderliğinde ECLA, sınırlı tarım hasılatı ve daha çok ödenen sofistike ve pahalı teknolojik ürünler ve ham madde ihracatındaki istikrarsızlık üzerine odaklanmış ve analizlerde bulunmuştur. Teknolojik süreç sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerin kontrolünde devam etmektedir. ECLA'nın 1950 yılındaki araştırmaları, Latin Amerika bölgesinde sağlıklı bir şekilde büyüme ve savaş zamanında sanayileşmiş ülkeler ile ticari ilişkiler arasında bir korelasyon gözlemlenmiştir. Uluslararası ekonomiden izolasyon bu bölgede büyümeyi sağlamıştır (Franko,2007:58).

Bu okula göre, birincil mallarda ve mamul mallarda talebin gelir esneklikleri farklıdır. Çevre ülkelerin uzmanlaştığı hammadde ve temel gıda maddelerinin esnekliğinin birden küçük olduğunu tüketicinin gelirindeki bir artışın, ham madde ve gıda maddeleri tüketiminde daha az oranda bir artış yaratacağını ifade etmiştir. Bu durum, merkez ve çevre ülkeler arasındaki mal ticaretinde önemli sonuçlar doğurur. Birinci olarak merkez ülkelerin gelirindeki her artışın ancak küçük bir kısmı birincil mallara talep olarak yansiyacaktır. İkinci olarak ise AGÜ'lerde yaşayan (Latin Amerika) insanların ithal edilen sanayi mallarına dönük taleplerinin gelir esnekliği

birden büyüktür. Yani, gelir artısında meydana gelen her yüzde artışın büyük bir kısmı sanayi mallarına talep olarak yansımaktadır (Eşiyok,2001:183). Çevre ülkelerdeki gelir artışı sanayi mallarına talebi arttırmıştır.

Dış ticaret, tarihsel olarak farklı donanımlara sahip merkez ile çevre arasında eşitsiz bir değer aktarımına neden olmaktadır. ECLA'nın bu eşitsiz sürece ilişkin çözüm önerisi ise, ihracatta ürün çeşitlenmesine gitmek ve ithal edilen malları zamanla yurt içinde üretmek şeklinde olmuştur. Başka bir ifadeyle, ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve sermaye birikimi bu okulun temel kuramı haline gelmiştir (Eşiyok,2001:183). AGÜ'lerin kalkınma stratejileri arasında yer alan ithal ikameci sanayileşme bu kuramın en önemli unsurlarındandır.

1970'li yıllarda Prebisch'in görüşleri ithal ikameci sanayileşme stratejisi şeklinde geniş bir uygulama alanı bulurken, devlet faaliyetleri beraberinde enflasyonist baskıları bütçe açıklarını doğurmuştur. Çok uluslu şirketlerin ekonomiye sızması, işsizliğin artması, geleneksel tarım ürünlerinin ihracatının devam etmesi ve rekabet gücü olmayan bir sanayileşmeye yol açmıştır (İşgüden,1995;139).

Prebisch'in önderliğinde Şili'nin başkenti Santioga'da 1948 yılında başlayan ECLA oluşumu, yapısalcı yaklaşımı benimseyen, kalkınamamışlığın nedenini ham madde ihracına yönelik olan dış ticaret yapısında bulan ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin önemini vurgulayan bir akım olmuştur. ECLA çerçevesinde oluşturulan bu görüşler kalkınma iktisadından bağımsız oluşturulmuş görülse de modernleşme paradigmasından kopmamıştır.

3. Paul Baran

Paul Baran 1957'de yazdığı "Büyümenin Ekonomi Politikası" adlı kitabında modernleşme kuramını eleştirmiştir. Çevre ülkelerinin kapitalist yolla gelişmesinin ve ekonomik bağımsızlığını korumasının mümkün olmadığını belirterek, çevre ülkeler için kapitalist üretim tarzının ilerici bir rolü olmadığını söylemiştir. Baran, çalışmasında az gelişmişliğin nedenini Batı Avrupa'nın kalkınmasının kendi

niteliğinde bulmaktadır. Avrupa'nın diğer coğrafyaları sömürmesi sömürge coğrafyalarda yaratılan artığın Avrupa'ya aktarılması, Avrupa'nın gelişmesine yol açarken aynı zamanda sömürge coğrafyalarında geri kalmasına yol açmıştır (Baran, 1974;178). Marksist teoriden beslenen Baran gelişmiş ülkeler ve AGÜ'ler arasındaki sömürge sistemini az gelişmişliğin nedeni olarak ifade eder.

Baran Marksist teoride ilk kez az gelişmişliği ele almış ve kapitalizmle az gelişmişlik üzerine durmuştur. Tekelci kapitalizmin akıldışıçılığı ve adaletsizliğini inceleyen Baran, Marx, Lenin, Rosa Luxemburg ve benzerlerinin, kapitalizmin durgunluğa, emperyalizme ve siyasal krizlere doğru evrim yöneliminde olduğuna ilişkin görüşlerinin doğrulandığını öne sürmüştür (Erdoğan,2000:155).

Baran'a göre Hindistan 18.yy'da ileri seviyedeki ülkeler arasında yer almaktadır. Geliştirilen pamuk dokuma yöntemiyle iyi sayılabilecek tekstil ürünleri satmakta, İngiltere'de ise tekstil sektörü krize girmekte ve eş zamanlı olarak emperyalist hareketler başlamaktadır. İngiltere'nin Hindistan'ı kontrol altına almasıyla birlikte Hindistan'dan yüksek ücret ödeyerek hammadde almış ve kendi ülkesinde işlemeye başlamıştır. Hindistan hammadde üreticisi kalırken İngiltere endüstri ülkesi haline gelmiştir. Yani ekonomik artı değer Hindistan'dan İngiltere'ye aktarılmıştır (Cirhinlioğlu,1999:129-130).

Baran'ın az gelişmişlik analizinde dört ana düşünce temel olmaktadır. Tekelci kapitalizm, emperyalizm, sınıflar ve ekonomik artık. Marx'ın tekelci kapitalizmin niteliği ile ilgili düşüncelerini benimsemeyen Baran, Lenin'in emperyalizm kavramını politik ve askeri görünümüyle algılamaktadır (Öztürk,2005:95).

AGÜ'lerde hızlı kalkınmanın önündeki engel olarak ekonomik artığı ve onu kullanma biçimini görmektedir. Ekonomik artık kavramını belli bir doğal ve teknik ortamda kullanılabilir verimli kaynakların yardımıyla elde edilebilecek toplam üretim ile toplam tüketim arasındaki fark olarak tanımlar. Bu artık AGÜ'lerde zenginler tarafından lüks tüketimde harcanmakta ve ekonomik artığın çok büyük bir kısmı yabancı sermaye tarafından gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır (Kaynak,2003:6).

Artı deęerin kapitalizmin genel çalıřma prensiplerinin anlaşılmasında anahtar kavram olduęunu dūřünen Baran'ın artı deęeri, ekonominin toplam üretiminden çok emek deęer teorisinde yer veren Marx'dan farklıdır. Onun tartıřtıęı alan tekelci kapitalizmdir (Preston,1996:215). Baęımlılık teorisinin Marksist yazından etkilenen ve en önemli dūřünürlerinden Baran geliřmiř ũlkelerin geliřmiřlik nedenini gūnümüzün az geliřmiř toplumlarının smūrũlmesi olarak görmektedir.

4. Andre Gunder Frank

1960'lı yılların başında bağımlılık kuramları ũzerinde çalışma yapan Frank, geri kalmışlık ile kapitalist sistem arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Ona göre geri kalmışlık doğal bir durum olmayıp kapitalist sistemin gelişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durumu yaratan temel nedenler ise ekonomik veya kũltũrel olmayıp devlet yapılarının gũcsũzlũęũyle bağlantılıdır ve bu durumdan kurtulmanın tek yolu sistemle olan tũm bağları kopartmaktır.

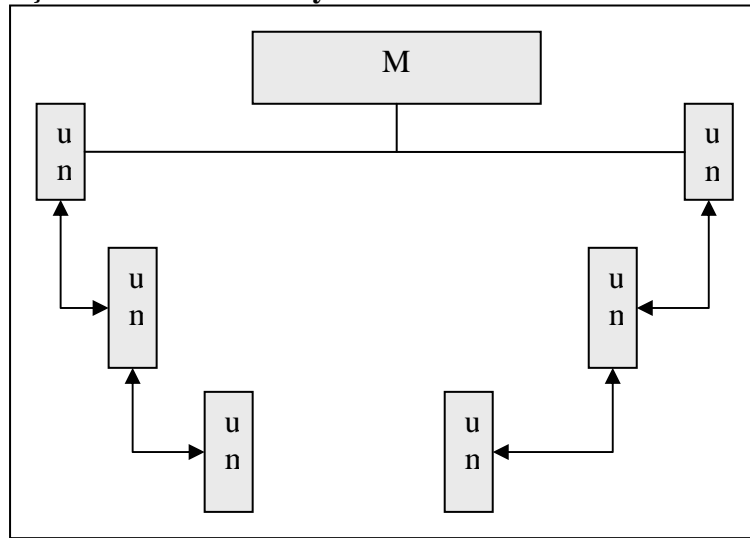
Frank ilk olarak kalkınma için Batının geçtiği aşamalardan geçmeyi öneren Ortodoks yazına karşın gelişmiş ũlkelerin bir zamanlar gelişmemiş olsalar bile hiçbir zaman az gelişmiş olmadıklarını vurgulamakta, ikinci olarak az gelişmişliğin içsel nedenlerinden kaynaklandığını savunan teorilerin aksine metropol ve uydu ũlkeler arasındaki tarihsel ilişkiden kaynaklandığını belirtmekte, ũncũ olarak da uluslararası yatırım, yardım ve krediler yoluyla kalkınmanın sağlanabileceği yönündeki Ortodoks savına karşın AGŪ'lerin bu ilişkilerden arındığı lde gelişme göstereceğini ifade etmektedir (Yılmaz,2006:142). Frank gelişmiş ũlkeleri metropol gelişmemiş ũlkeleri de uydu olarak açıklamıştır.

Frank'a göre dũnya kapitalizmi metropol-uydu řeklinde rgũtlenmiř metropolũn uyduyu smūrmesi ile devam etmektedir. Bu yapı AGŪ'lerin fiili fazlasının bũyũk blũmũnũn tũketimini kolaylařtırmakta aynı zamanda bu ũlkelerin fazla oluřturmasını da engellemektedir (Frank,1975:108). Metropol - uydu arasındaki iliřkiyi ekonominin ötesinde, yerel kurumları ve eęitimi de dejenere eden bir iliřki

olarak tanımlamaktadır (Frank,2001:24). Metropolün ekonomik artığı uydudan çekmesi sonucunda metropol gelişmiş, uydu ise az gelişmiş ülke olmaktadır.

Kalkınmadan önce az gelişmişliğin olduğu tezini ret eden Frank, az gelişmişliği gelişmeden önceki bir aşama olarak nitelemez, az gelişmişlik ona göre kapitalist ideolojinin bir kavramıdır ve emperyalizmin yarattığı geri bırakılmışlıktır (Erdoğan, 2000:159). Az gelişmişliğin nedeni kendi gelişimini bu ülkeler aracılığıyla sağlayan kapitalist ideolojidir.

Şekil 1: Merkez ve Uydu

Kaynak: Hettne ve Blomström,1984,s.69, Aktaran: Ercan,2003,s.137

Uydudan metropole artık aktarılması sadece bu iki kesim arasında bir bağımlılık ilişkisi yaratmamış aynı zamanda bu ilişkiler Latin Amerika'daki sömürgelerin ekonomik siyasal ve toplumsal yaşamına da girmiştir. Sömürgeci ulusal sermaye ve ihracat sektörünün dünya metropollerinin uydusu haline gelmesi sonucu, uluslararası düzeydeki bu uyduların, iç yörelerin üretken sektörleriyle halkına karşı sömürge durumuna gelerek ulusal bir metropol oluşturmaya başlamıştır. Ulusal metropolün uyduları haline gelen taşra kentleri de çevrelerinde kendi yerel uydularının yer aldığı taşra merkezine dönüşmüşlerdir (Ercan,2003;136).

Frank'a göre geri kalmış ülkelerin sınıfsal yapısı da dış etkenlerce belirlenmektedir. Geri kalmış ülkelerde belirli bir aydın, sanayici ve tüccar sınıfından

söz edilmesi doğru değildir bunların hepsi dışarı ile çıkar birliği içinde yaşayan lümpen burjuvazidir (Cirhinlioğlu,1999:142).

Klasik marksizmden etkilenen Frank, Baran'ın görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bağımlılık kuramının en önemli temsilcisi olan Frank kapitalizmin AGÜ'lerin sömürülmesi sonucu yükseldiğini belirtir. Bu sömürme sistemi ise metropol ve uydu arasındaki bir zincir şeklinde oluşan sistemdir. Ancak, bu sistemlerde hiçbir zaman metropol sömürülmez.

5. Dos Santos

Dos Santos bağımlılık ilişkisini İkinci Dünya Savaşından sonra büyüme ile birlikte oluşan endüstriyel-teknolojik, endüstriyel- finansal ve koloni bağımlılığı olarak farklılaştırılmış şekilde açıklar (Corbridge,2000:295). Santos'a göre bağımlı ülke ve hakim ülke arasındaki ilişki bir eşitsizlik barındırmakta hakim ülkenin bağımlı ülkeyi çeşitli zaman dilimlerinde değişen şekillerde sömürmesi kendisine güç katmaktadır. AGÜ'lerdeki kapitalizm bu ilişkiyi çıkmaza sokmaktadır.

Koloni bağımlılığında koloni bütün yeraltı zenginliklerini, insan kaynaklarını, ithalat ve ihracatını kontrol altında bulundurur. Bu bağımlılık şekli 19.yy'da ortaya çıkmıştır. İkinci bağımlılık, endüstriyel finansal bağımlılıktır bu koloniyel bağımlılıktan sonra ortaya çıkmış Avrupa sermayesi koloni ekonomilerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu bağımlılık şeklide değişmiş ve yerini teknolojik bağımlılığa bırakmıştır (Cirhinlioğlu,1999:145). Koloni bağımlılığı ticari ihraç biçiminde ortaya çıkmıştır. Finansal endüstriyel bağımlılık ise merkezlerdeki büyük sermaye için hammadde ve tarım ürünleri üretilmesidir.

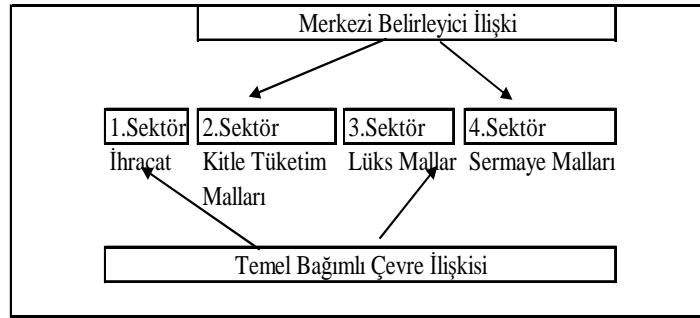
6. Samir Amin

Samir Amin'in temel tezi, az gelişmiş denilen çevre ülkelerde ve bunların ekonomilerinde kapitalist yayılmanın aşırı bir çarpıtma biçimsizleştirme ve

eklemsizleştirme yaratmış olmasıdır. Bu ülkelere doğru genişleyen kapitalizm kendine özgü iç tutarlılığı olan bir ekonomik yapının oluşmasını engelleyerek dışa dönük bir büyüme gerçekleştirmektedir. Çevrenin merkezle bütünleşmesi, merkez kapitalizminin ihtiyaçları doğrultunda olmaktadır (Başkaya,2000:86). Merkez ve çevre kapitalizmi farklıdır. Merkezde kendi içinde oluşmuş çevrede ise dışarıdan gelmiştir. Amin'e göre AGÜ'lerin ayırt edici özellikleri iki başlık altında toplanabilir (Başkaya,2000:88-89):

- Çevre ülkelerde ekonominin sektörleri arasında merkezinkine benzer bir eklemleme söz konusu değildir. Aşağıdaki şema bu konuyu açıklamaktadır.

Şekil 2: Çevre Merkez İlişkisi

Kaynak: Başkaya, 2000,s.88

Merkezde kitle tüketim mallarını üreten sektör ile sermaye mallarını üreten sektör iç içedir. Çevrede ise üretim sektörü tamamen merkezin belirlediği koşullar içinde olmaktadır.

- Az gelişmiş ekonomilerde sektörler arasında verimlilik farklılığının bulunmasıdır. Yabancı sermayenin egemen olduğu ihracat sektöründe modern teknolojilerin kullanılması sonucu yüksek verimlilik söz konusu iken pre-kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu sektörlerde ise verimlilik düşüktür.

Samir Amin dünya sistemini merkez ve çevre olmak üzere iki ayrı blok olarak tanımlamaktadır. Merkezdeki ekonomik yayılma sorunlu olarak görülmekte ve dışsal değil, içsel piyasaların kendi kendine piyasada talebi canlandırıcı bir özellik içermektedir. Ücretlerin sadece ürünlerin maliyetlerinden oluşmamasından dolayı büyüme sürecinin önemli etkenlerinden birisi (aynı zamanda talebi oluşturmaktadır) de reel emek ücretleri artışıdır. Merkezin büyümesinin karakteristik özelliği iki sektör arasındaki bağlantıdır. Bunlar, tüketim malları ve sermaye malları sektörüdür. Çevrede oluşan kapitalizmin özelliği ise ihracat ve hizmet sektörüdür. Çevrede oluşan kapitalizm dışsal faktörlerin sonucudur. Merkezde nasıl tüketim malları ve sermaye malları arasında bağlantı belirleyici ise aynı şekilde çevrede de ihracat ve lüks tüketim malları sektörü arasında yakın ilişki vardır (Weiss,1999:135-136).

Amin bağımlılık teorisini Afrika'ya uygulayarak özellikle merkez ve çevre arasındaki dengesiz mübadeleyi vurgulamıştır. Dünya sisteminin küresel olarak dengesizliğini düşük ve yüksek ücretlerin dengesizliği üzerine kuran Amin, bu yolla merkezin çevrenin ekonomilerini kendi ihtiyaçlarına göre yönlendirdiğini ifade etmektedir. Ekonomiyi geriletken bu çarpıtma modernleşme teorilerinin öngördüğü gibi yeterli büyümeyi engeller (Erdoğan,2000:165).

Amin'e göre bir çok belirleyici merkez ve çevre ülkelerin üretim yapılan sektörleri tarafından etkilenir. Çevrede var olan bu sömürü düzeni ancak çevrenin bağlarını dışarıya ile koparmasıyla olur. Amin'e göre bu sömürü düzeninden çıkışın anahtarı tüm dünyada kurulacak sosyalist düzendir.

7. Immanuel Maurice Wallerstein

Neo-Marksist yaklaşıma kapitalist dünya ekonomisinin incelenmesini getiren Wallerstein, 16.yy dan itibaren kapitalist dünya ekonomisinin var olduğunu ve üç coğrafik bölgede toplandığını söylemiştir. Bu bölgeler; merkez, yarı perifer (yarı yan) ve perifer (yan) dir. Sisteme egemen olan merkez, perifer ve yarı periferin ekonomik değerini süzer ve alır. Wallerstein'e göre milli devletler ayrı veya paralel

tarihe sahip toplumlar değil, bir bütünü yansıtan parçalardır ve kapitalist dünya ekonomisinde farklı rolleri oynamaktadır. Bir ülkenin iç sınıf çelişkisi ve siyasal mücadelelerini anlamak için ilk önce o ülkeyi dünya ekonomisine yerleştirmek gerekir. Günümüzde egemen olan üç parçalı dünya egemenliği sistemini (Erdoğan,2000:163);

- Endüstri üretimi ve ticarileşmiş tarım yapan “merkez” kapitalist devletler,
- Merkez tarafından sömürülen ve yan’ı sömüren kapitalist devletler,
- Temel olarak ihracat ve merkezde tüketim için üretilen sınırlı çeşitlikteki temel ürünler üzerinde yoğunlaşmış yan devletler olarak tanımlar.

AGÜ’leri yan olarak niteleyen Wallerstein bu ülkeleri tek başına değil dünya ekonomisine yerleştirerek çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiğini ifade eder. Wallerstein dünya ekonomisini tek dünya sistemi olarak tanımlar.

Tek bir sistem olan dünya ekonomisinin yapısında, “bağımlılık” kavramının tartışılması ile ilişkili olarak son yıllarda merkez ve perifer kavramlarının da tartışılmaya başladığını belirten Wallerstein klasik kapitalizm anlayışının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Klasik kapitalist anlayış dünya ekonomisinde merkez ve periferin hem bugün hem de 16.yy’dan beri farklı iki ekonomik ve yasal anlayışa göre incelemiştir. Oysa farklı sektörlerin farklı özelliklerini içeren tek bir kapitalist ekonomik sistem vardır (Wallerstein,1997:237).

Wallerstein’in dünya sistemi kuramı, kapitalizmin küresel düzeyde organize olmuş ve ileri sanayi sistemi geliştiren ülkelerin diğer yan ülkeleri sömürdüğü ve modern dünyanın uluslararası bir ekonomik düzen veya politik sistemlere kök saldığı düşüncesine dayanmaktadır (Kızılcılık,2004;89). Walerstein’in geliştirdiğı dünya sistemi yaklaşımı, tarihsel bir analiz içinde AGÜ’leri içsel ve dışsal dinamiklerle birlikte değerlendirip ülkenin dünyada yerleştiğı konuma göre analiz yapmaktadır. Bağımlılık teorisi ve dünya sistemi teorisinin karşılaştırmalı analizi ise Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Bağımlılık Ve Dünya Sistemi Farlı Noktalar

	Bağımlılık Perspektifi	Dünya Sistemi Perspektifi
Analizin çıkış noktası	Ulus Devlet	Dünya Sistemi
Metodoloji	Yapısal-tarihsel: Ulus devletlerin yükselmesi ve çökmesi	Dünya sisteminin dinamik tarihi: Konjoktürel değişimler ve ayrı yönelimler
Teorik yapı	Merkez-periphery(çevre)	Merkez-yarı yan-yan
Kalkınmanın yönü	Deterministik: Genellikle zarar verici bağımlılık	Dünya sisteminde yukarı ve aşağı doğru hareketliliğin mümkün olması
Araştırma alanı	Yan	Dünya sistemi içinde yan, yarı yan ve merkez

Kaynak: So,1990,s.195

Tabloda görüldüğü üzere Wallerstein'in analizi çok faktörlü ve bu faktörlerin hepsinde geçişlerin olduğu determinist olmayan bir sistemdir. En önemli özelliği ise merkez ve çevre ilişkisini ulus devlet ölçeğinde değil küresel bir düzeyde ele almasıdır.

8. Bağımlılık Kuramının Eleştirisi

Bağımlılık teorileri modernleşme teorilerine tepki olarak doğmuştur. Klasik markisizimden ve yapısalcı teorilerden etkilenen bağımlılık teorileri en çok AGÜ'lerin gelişmemişliklerini tamamen dışsal faktörlere bağlamaları nedeniyle eleştirilmişlerdir.

Colin Lays tarafından bağımlılık teorileri burjuva kalkınma teorilerinin birer eleştirisi olarak nitelenmiştir. Bağımlılık teorilerinin amacı radikal olmasına karşın sadece modernleşme teorilerine karşıtlık üzerine kurulması nedeniyle radikal olamamıştır. Bağımlılık teorilerinde kalkınma teriminin anlamı açık değildir, kalkınma kapitalist gelişmiş ülkelerin kalkınması olarak açıklanmıştır. AGÜ'lerde sömürünün niceliksel ve niteliksel yoğunluğu belirlenmemiştir. Modernleşme kuramında yer alan geleneksel-modern çiftleşmesi bağımlılık teorilerinde de merkez-

uydu, hakim-bağımlı, kalkınmış-az gelişmiş gibi ikili bir yapı üzerine kurulmuştur. Bağımlılık teorilerinde sınıf kavramının üzerinde çok durulmamıştır (Erdoğan, 2000:185).

Marksistler tarafından, daha çok Marksizm özünü oluşturan “feodalizm”, “kapitalizm”, “üretim ilişkileri” ve “sömürü” gibi kavramların bağımlılık teorisyenlerince yanlış anlaşılıp yorumlanması nedeniyle eleştirilmiştir. Bağımlılık kuramlarınca AGÜ’lerin içsel dinamikleri göz ardı edilmesi de ayrı bir eleştiri konusu olmuştur (Cirhinlioğlu,1999:179). Modernleşme kuramına eleştiri olarak AGÜ’lerin gelişmemişliklerini açıklayan bağımlılık teorileri AGÜ’lere kendi içlerinden bir bakışı içermesi, dışsal verilerle gelişmişlik sorununu incelemesi bakımından oldukça önemlidir.

III. YENİ KALKINMA KURAMLARI

Geleneksel kalkınma anlayışının değişimine neden olan en büyük faktörlerden birisi hakim paradigmanın değişmesidir. Geleneksel kalkınma ve modernleşme kuramlarının merkezindeki dünya görüşü pozitivistin merkez alındığı bir düşünce sistematiğidir. 20. yy başlarından itibaren bilim alanında yaşanan değişimler ise yaşamın her alanında farklılıklar yaratmıştır.

20. yy başlarında fizik alanında devrim niteliğinde değişimler yaşanmıştır. Danimarkalı fizikçi Niels Bohr’un öncülüğünü yaptığı “Quantum Kuramı” hem nedensellik ilkesine hem de pozitivist büyük bir darbe vurmuştur. “Quantum Kuramı” ile bilgi üretim sürecinde subje-obje ayrımı yıkılmış, atom parçacıkları arasındaki etkileşimin nedensellik değil rastlantısallık ilkesine göre yürüdüğü kabul edilmiştir. Aynı zamanda Einstein’in evrenin açıklamasını “görecelik kuramı” na dayandırması ile her sorunun zaman ve uzaydan bağımsız tek doğru yanıtı olduğunu öngören pozitivist bilgi anlayışı temelden sarsılmıştır (Şaylan,2002;184-185). Bilim alanında yaşanan bu değişimler yanında teknolojinin hızla gelişmesi, ulus devlet sürecinin tasfiye edilip küreselleşmenin artması, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru bir geçişin yaşanması, sanat ve felsefeden başlayarak birçok toplumsal alanda post modernizmin etkinliği bu süreçte yaşanan diğer değişimlerdir.

Hakim paradigmada yaşanan bu değişimlerle birlikte geleneksel kalkınma anlayışının değişiminde bir çok farklı faktörde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin ortalarına kadar kalkınma tamamen kişi başına düşen gelir artışı ile eş tutulmuştur. Hızlı büyüme oranlarının sosyal refahı arttırmada yeterli olmadığının anlaşılmasıyla birlikte geleneksel kalkınma düşüncesinin sınırlarına gelinmiştir. Bu gelişmeler neticesinde daha önce üzerinde durulmayan işsizlik, yoksulluk, temel gereksinmelerin karşılanması, gelir dağılımı gibi daha önce göz ardı edilen konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Kalkınmanın toplumsal ve insani yönleri üzerinde çalışılmaya başlanmıştır (Mihçı,1996;75).

Büyüme oranlarının sosyal refahı arttırmada başarısız olması yanında, kapitalizmin dünya ölçeğinde meta üretim aygıtı gelişmiş ülkeleri de içine alan ve tek yaşam merkezi olan dünyayı riske sokan gelişmesi AGÜ'leri de riske sokmuştur. Doğal çevrenin yok olmasıyla birlikte toplumun kültürel ve toplumsal olarak erozyonu da başlamıştır. Meta-merkezli gelişme kavramı bu nedenlerden dolayı 1970'li yıllardan sonra eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler sonucunda da ortaya daha çok "insan merkezli" bir gelişme kavramı ortaya çıkmıştır (Ercan,2003;189-190).

Bu dönemde ayrıca ekonomik büyümenin belirleyicileri arasındaki farklılık da göze çarpmaktadır. Klasik iktisatçılar için üretim faktörleri toprak, emek ve fiziksel sermaye iken 1960'lı yıllardan itibaren neo- klasik iktisatçıların ileri sürdüğü çeşitli savlarla birlikte insan sermaye kavramının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

1890'lı yıllarda Marshall'ın doğanın azalan verimlere tabiyken insanın artan verimlere tabi olduğunu vurgulaması, sonrasında J.M. Clark'ın bilginin azalan verimlere tabi olmayan tek üretim aracı olduğunu ifade etmesi ile insan sermayesi kavramı önem kazanmıştır. Bununla birlikte insan sermayesi kavramı içsel büyüme kuramlarının özünü oluşturmuştur (Parasız,2005;288). İçsel büyüme kendinden önceki büyüme teorilerinde ya hiç ilgilenilmeyen ya da dışsal olarak ele alınan bilgi, insan sermaye, teknolojik gelişmeyi içselleştiren bir büyümedir.

Fiziksel sermaye, insan sermayesi ve bilgi sermayesine ek olarak iktisatçılar ekonomik büyümenin başarısı için sosyal sermaye kavramından söz etmektedirler. Güven, mütekabiliyet, kişiler arası network, işbirliği ve eşgüdüm sosyal sermaye olarak ifade edilebilmektedir (Parasız,2005;289). Kavramın iktisat bilimi ve kalkınma iktisadında dikkate alınmasını en fazla etkileyen Putnam'dır. Putnam'a göre sosyal sermaye; sosyo-ekonomik aktiviteleri diğer sermaye türleri gibi destekleyen, fakat onlardan farklı olarak ölçülmesi oldukça zor bir sermaye türüdür. Sosyal sermayenin temel unsurlarından birisi sosyal ilişkilere dahil olma yada sosyal ağlara katılımdır. İnsanların sosyal olması ve bireyler arası güven arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Güven sosyal ilişkilerin sürmesi için gereklidir (Putnam, 1993:171).

Yeni kalkınma kuramları geleneksel kalkınma kuramlarının içine almadıkları, insan sermayesi, sosyal sermaye gibi değişkenleri araştırmalarının içine katmışlar, kalkınmayı insan ve çevre merkezinde ele alıp incelemişlerdir. Bu doğrultuda, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, insani kalkınma, sürdürülebilir kalkınma yeni kalkınma stratejileri olarak ortaya çıkmıştır.

A. Neo-Klasik Kalkınma Paradigması Ve Washington Uzlaşması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ekonomik çerçevede devletin ekonomiye müdahalesi olağan karşılanmaktaydı. Gelişmiş ülkelerde Keynesci İktisat Okulu'nun etkisi ile makro ekonomi politikaları kamu harcamalarını oldukça genişletmiş, AGÜ'lerde ise kalkınma kuramlarının etkisi ile her türlü devlet müdahalesi kabul edilir olmuştur (Kazgan,2002;94). İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik yapıya hakim olan Keynesyen İktisat Teorisi, AGÜ'ler açısından da devlet müdahalesini, ithal ikameci sanayileşmeyi ve diğer korumacı politikaları beraberinde getirmiştir.

1970'li yıllarda başlayan dış politik istikrarsızlıklar sonucunda kalkınma iktisadı güç kaybetmeye başladığında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve DB öncülüğündeki neo klasik iktisat güçlenmeye, kalkınma iktisadının önemli gündem

maddeleri olan büyüme ve sanayileşme ise gözden düşmeye başlamıştır. Weiskof kalkınma iktisadının güç yitirilişinin nedenini liberal görüşlerin güçlenmeye başlamasına, Theofanides gibi iktisatçılar ise AGÜ'ler ve bölgelerin sorunlarını şimdi farklı disiplin altında incelendiğini ve bunun kalkınma iktisadının başkalaşımı olduğunu ifade etmişlerdir (Kaynak,2003;20).

Neo-klasik kalkınma teorisi, ilk kalkınma ekonomistlerinin müdahaleci, planlamaya dayalı korumacılık rejimini tamamen reddeden ve bunun yerine rekabetçi serbest piyasa ekonomisi, dış ticaret ve dış ilişkiler serbestisine dayanan bir ekonomik rejim önermektedir. Bu alanda yapılmış öncü çalışmalardan ilki, Little, Scitovsky ve Scott'un 1970 yılında yaptığı ve ilk gelişme teorisinin eleştirisinin yapıldığı çalışmalarıdır. Bela Balassa (1971) ve Anne O. Kruger'in (1974) Türkiye'de dahil bir çok AGÜ'leri de içeren çalışmalarında bulunmakta olup özellikle aşırı korumacılık ve devlet müdahalesi eleştirilmiştir. Bu teorisinin akademik çevrelerce kabul görmesini oluşturan şartlar şu şekilde sıralanabilir (Hiç,2004;15-20);

- Krugman'a göre ilk gelişme teorisinin kapsamlı matematik modellere dayandırılmamış olmasına karşın, neo-klasik kalkınma teorisinin matematiksel olarak ifade edilmesi,
- 1970'li yıllara OPEC tarafından petrol fiyatlarının yükseltilmesi sonucunda tüm dünyada yaşanan, maliyet enflasyonu ve işsizliğin beraber baş gösterdiği "stagflasyon"a İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hakim Keynesyen ekonominin çözüm getirememesi,
- Bu yıllardan başlayarak ABD'de Reagan (1980), İngiltere'de Thatcher(1979), Almanya'da Kohl(1982) gibi muhafazakar iktidarların başa gelmesi,
- Hong-Kong, Singapur, Tayvan ve G. Kore gibi ülkelerin dışa açık ve ihracata dayalı bir gelişme stratejisi izlemeleri ve yabancı sermayeye kapılarını açmaları bunun sonucunda yüksek büyüme ile gelir artışı elde etmeleri ve sanayileşmiş gelişmekte olan ülkeler sınıflamasına dahil olmaları örnek oluşturmuştur.

Kapitalizmin girdiği kriz ortamında Küreselleşme ile birlikte sermaye yeniden pazar arayışına geçmiş, korumacı ve müdahaleci AGÜ ekonomileri ise bu arayış önünde engel oluşturmuştur. Küreselleşme ile birlikte AGÜ'lerin sanayileşme stratejileri de değişmiştir.

Neo-liberal kalkınma stratejilerinin özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (Ercan,2003;119);

- Devletin ekonomik alana müdahalesi ile devlet girişimciliği sınırlandırılmalı ve var olan girişimler özelleştirilmeli
- Pazara yönelik tüm dinamikler desteklenmeli
- Malların ve sermaye hareketlerinin tam serbestisine geçilmeli
- İhracata yönelik kalkınma olmalı
- Toplumsal etkinlik yerini bireysel etkinliğe bırakmalı

1970'li yılların sonunda yaşanmaya başlanan ekonomik kriz sonucunda, 1980'li yıllarla birlikte yoksulluk ve gelir bölüşümü gibi konular önemini yitirmiş ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için piyasa mekanizmasının yeniden yapılandırılması çalışmalarına başlanmıştır (Wolfensohn,2004;3). 1990'lı yıllarla birlikte kalkınma paradigmasında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Daha önce uygulanan kalkınma programlardan alınan dersler, ekonomik, politik ve sosyal teorideki yenilikler kalkınma düşüncesinde daha pragmatik bir değişimi ifade etmiştir.

Washington Uzlaşması kavramı ilk olarak IMF eski yöneticilerinden John Williamson tarafından kullanılmıştır. Wiliamson Washington'da merkez bürosu bulunan IMF, DB ve Maliye Bakanlığı'ndan oluşan 3 kurumdaki ekonomistler arasında oluşan uzlaşma sonucunda bu kavramı kullanmış ve diğer sayfada sıralanan prensiplere ulaşılmıştır. DB ve IMF'nin rehberliğinde oluşturulan bu ekonomik doktrinlerde yapısal uyum politikalarının altı çizilmiştir. Latin Amerika'da gerçekleşen borç krizinde yapısal uyum politikalarının erken gelen başarısı yeni

paradigmayı yükseltmiş ancak Asya finansal krizi ve Arjantin’de tekrarlanan krizde IMF tarafından uygulanan yapısal uyum politikaları bu ülkelerin kredibilitelerini azaltmıştır (Hayami,2005;295).

Washington Uzlaşmasının on madde halinde sıralanabilecek reçeteleri aşağıda gösterilmiştir (Hayami,2005;296):

- Bütçe açıklarının azaltılması
- Kamu harcamalarının ekonomik getirisi daha az olan ve kaynak aktarımı fazla olan alanlardan (sübvansiyon, askeri harcamalar vb.), ekonomik getirisi daha fazla olan ve gelir dağılımını iyileştirici etkisi bulunan alanlara (eğitim, sağlık, altyapı hizmetleri vb.) kaydırılması
- Marjinal vergi oranlarının düşürülmesiyle eşanlı olarak vergi tabanının genişletilmesine dayalı vergi reformu
- Faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi, finansal liberalizasyon
- Döviz kurlarının geleneksel olmayan ihracatın hızla büyümesine neden olacak şekilde rekabetçi bir seviyede belirlenmesi
- Ticarete miktar kısıtlamalarının yerine, gittikçe düşen oranlarda tarifelere geçilmesi
- Doğrudan yabancı yatırımların önündeki sınırlamaların kaldırılması
- Kamu yatırımlarının özelleştirilmesi
- Piyasaya yeni firmaların girişini ve rekabeti engelleyen düzenlemelerin kaldırılması
- Mülkiyet haklarının korunması

1990’lı yıllarda Washington uzlaşması ile birlikte bazı ülkelerde uygulanan mali ve parasal muhafazakarlık fiyat istikrarını sağlamada başarılı olmasına karşın büyüme konusunda hayal kırıklıkları yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle enformasyon ve işlem maliyetleri teorik analizlerinin iktisat teorisinde ön plana çıkmasıyla bu uzlaşmanın başarısızlığı birbiri ile örtüşmüştür. Washington uzlaşmasında piyasa başarısızlıkları ve kurumlar önemli bir rol oynamamaktadır. Bu

nedenle son yıllarda yükselen Post–Washington uzlaşması bu olguları temel almaktadır (Parasız,2005;286).

B. Post Washington Uzlaşması

Washington uzlaşmasına yöneltilen eleştiriler; Latin Amerika ülkelerinde sürdürülebilir bir büyümenin yaşanmaması, bölgesel finans piyasalarının düzensizliği ve Doğu Asya ülkelerinin 1990'lı yılların sonlarında yaşadıkları krizde yapısal uyum politikalarının yoksulluğu azaltma konusundaki başarısızlıkları olarak sıralanabilir (Hayami,2005;296).

Özellikle Doğu Asya deneyimi ile ilgili sonraki yıllarda yapılan çalışmalar bu ülkelerdeki neo liberal politikaların uygulanması ile başarıya ulaştıkları tezinin sorgulanmaya başlamasına neden olmuş ve bu ülkelerdeki deneyimlerin daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan neo liberal politikalar uygulayan ülkelerin yanında bu politikayı uygulamayan ülkelerin (Çin, Malezya ve Hindistan gibi) daha başarılı olduklarının ortaya çıkması yapılan eleştirilerde önemli bir yer tutmaktadır (Öniş,2004).

Washington Konsensüsü'ne en büyük eleştiri içerden zamanın DB baş iktisatçısı ve başkan yardımcısı Profesör Joseph Stiglitz'den gelmiştir. Stiglitz'e göre Washington Uzlaşması makro ekonomik istikrar, özelleştirme, liberalleşmeyi iyi bir ekonomik performans için yeterli görmektedir. Makro ekonomik istikrar, bütçe dengesi ile ekonomik istikrar vurgulanmaktadır (Falck,2005:170).

Stiglitz, serbest piyasaların büyüme için yeterli olmadığını, sürdürülebilir büyüme ve verimlilik için devlet ve piyasa arasında denge sağlamanın önemli olduğunu belirtmiştir. Şirketlerin ve ekonomilerin belli bir oranda kontrol edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Aşağıda Tablo 9’da iki görüş arasındaki farklılıklar belirtilmiştir.

Tablo 9: Washington ve Post- Washington Uzlaşması

	Washington Uzlaşması	Post-Washington Uzlaşması
Hedefler	* Ekonomik Büyüme	* Hayat Standartlarının Yükselmesi (Sağlık, eğitim vb) * Sürdürülebilir Kalkınma (Doğal Kaynakların Korunması, Sağlıklı Çevre) * Adaletli Kalkınma * Demokratik Kalkınma
Araçlar	* Makroekonomik İstikrar * Liberal politikalar * Özelleştirme	* Finansal Düzenleme * Rekabetçi Politikalar * İnsan Sermayesine Yatırım * Teknoloji Transferi

Kaynak: Stiglitz,1998

Stiglitz'in Post Washington Konsensüsü küresel kapitalizmin neo liberal politikaların öngördükleri gibi otomatik olarak oluşan bir eylem olmadığını, politik ve sosyal eylemle inşa edilebilecek bir yapılanma olduğunu ileri sürmektedir. Washington Konsensüsüne göre eşitlik, demokrasi ve sürdürülebilirlik büyümenin uzun vadede yaratacağı sonuçlardır. Post-Washington Konsensüsü ise eşitlik, demokrasi ve sürdürülebilirlik olmadığı sürece büyümenin de olamayacağını öngörmektedir. Ancak, Stiglitz'de ABD'nin ve ulus ötesi şirketlerin hegemonyasındaki küresel kapitalist entegrasyon sürecinde bunun nasıl sağlanacağı sorusu yanıtını bulamamaktadır. Stiglitz, özellikle mali piyasalardaki işlemlerde asimetrik enformasyon ve rekabetçi olmayan firma davranışı nedeniyle, eksik rekabet piyasalarının doğduğuna dikkati çekmekte, bu tür piyasa aksaklıkları karşısında sıcak parayı yavaşlatacak ulusal sermaye düzenlemelerine başvurulabileceğini belirtmektedir (Üşür,2001;131) Washington uzlaşmasının hedef olarak ekonomik büyüme, özelleştirme ve liberal politikaları almasına karşın Post Washington uzlaşması ekonomik büyüme yanında insanı ve toplumu temel alan hedefleri de içermektedir.

C. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı

1970’li yılların ortalarında ortaya çıkan bu kavram ilk defa ILO (Uluslararası çalışma örgütü) tarafından ortaya atılmış ve daha sonra sık sık DB başkanı Robert McNamara tarafından kullanılmıştır. Kısa sürede 1970’li yılların sonunda belirleyici kalkınma politikaları arasına girmesine karşın gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinden tam destek bulamamıştır. Borç krizi ve politik değişimler sonucu bu ülkelerde yoksullukla ilgili bu politikalar 1980’lerin başında terk edilmiş ancak akademik düzeyde çalışmalar devam etmiştir (Stewart,2005;17).

1970’li yıllarla birlikte gelişmekte olan ülkelerde büyüme ile birlikte yaşanan yoksulluk kabul edilemez duruma ulaşmıştır. Akademik düzeyde yapılan çalışmalarla birlikte BM’de yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımı konularına odaklanmaya başlamışlardır. ILO ve DB tarafından ortaya atılan Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı, 1974 yılında DB’nin hazırladığı “Büyümeyle Birlikte Yeniden Bölüşüm” adlı raporda yoksulluk kavramı etrafında ele alınmıştır. Mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk kavramlarının ayrımının yapıldığı raporda yoksulluğun giderilmesine yönelik politikalar oluşturulmuştur (Han ve Kaya,2004:229).

Temel İhtiyaçlar Yaklaşımının kurucularından olan D.Seers, “Kalkınmanın Anlamı” adlı eserinde ulusal gelirin kalkınmanın ölçülmesi için uygun ancak eski bir gösterge olduğunu belirtir. “İnsanın kendi potansiyelini gerçekleştirme amacıyla evrensel kabul edilebilir ölçüt nedir?” sorusunu soran D.Seers, ilk başta gerekli temel ihtiyaçların (beslenme, barınma, giyinme, vb) sağlanmasının bu soruya yanıt oluşturabileceğini ifade eder. DB’nin ortaya koyduğu biçimi ile temel ihtiyaçlar iki unsur tarafından belirlenmektedir (Han ve Kaya,2004;229).

- Kişinin fizyolojik olarak yeniden üretmesine olanak veren beslenme, konut, giyim gibi ihtiyaçlar,
- Diğer temel hizmetler olarak ifade edilen sağlık, içme ve kullanma suyu, eğitim ve ulaşım gibi hizmetlerin karşılanmasıdır.

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı az gelişmişliğin temel nedeni olarak altyapı yetersizliği, piyasaların istikrarsızlığı, nitelikli eleman yetersizliği, kötü yönetim ve kalkınma planlarının başarısızlığı ve siyasal istikrarsızlık üzerinde durmakta, ekonomik büyümenin az gelişmişliğin çözümünde yeterli olamayacağı bu büyümenin adil bir şekilde dağılımın olması gerektiğini vurgulamaktadır (Öztürk,2005;143). Temel ihtiyaçlar yaklaşımının esas aldığı kriterler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 10: Temel İhtiyaçlar ve Kriterleri

<u>Temel İhtiyaçlar</u>	<u>Göstergeler</u>
a Sağlık	Yaşam Oranı
b Eğitim	Okur Yazar Oranı İlk Öğretim Okullaşma Oranı
c Gıda	Kişi Başına Alınan Kalori
d Temiz Su	Temiz Su Kullanan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı
e Sağlık	Bebek Ölüm Oranı Nüfus İçinde Sağlık Hizmetleri faydalanma Oranı
f Barınak	Gösterge Yok

Kaynak: Hicks and Streeten, 1979,s.578

Tablo 10’da yer aldığı gibi büyümenin adil bir şekilde dağılımında gösterge olan temel ihtiyaçlar; sağlık, eğitim, gıda, temiz su, sağlık ve barınak olarak belirlenmiştir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli ihtiyaçların yanında toplumsal ve kültürel ihtiyaçları da temel almakta bunların karşılanabildiği ölçüde kalkınmanın sağlanabileceği belirtilmektedir. Bu yaklaşım sadece yaratılan gelirin yoksullar lehine tekrar dağılımını içermemekte olup insan sermayesine yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini de içermektedir.

D. İnsani Kalkınma

Kalkınma kavramını milli gelirdeki artışla, sanayileşme, teknolojik ilerleme ve modernleşme ile bir açıklayan geleneksel kalkınma anlayışına karşı olarak insanın özellikleri ile bu kavramı açıklamaya çalışan Amartya Sen’e göre bireyin

yeteneklerinin gelişmesi ile özgürlük kavramı yakından ilişkilidir. Bu kalkınma kavramının insanla ilgili boyutunu gündeme getirmektedir (Ercan,2003;191). A. Sen ve Goulet'in çalışmaları Temel İhtiyaçlar Yaklaşımını destekleyen ama üzerinde yapılan çalışmalarla daha da zenginleştiren bir konumdadır. Goulet kalkınmanın yeniden tanımlanması en azından ahlaksal açıdan yeniden sorgulanması gerektiğini savunur. Sen ise kalkınmayı "Kalkınma insanlara pek az seçenek bırakan ve makul faaliyetlerini gerçekleştirme konusunda pek az fırsat sağlayan çeşitli özgürlük yoksunluğu tiplerinin ortadan kaldırılmasıdır" sözleriyle tanımlar (Sen,2004;14). Sen'in kalkınma teorisi üç parametreye dayanır (Jain,vd,2006;155).

- **Gelir:** Kişinin maddi ve maddi olmayan varlığa sahip olmasıdır. Maddi varlık toprak, araç gereç, hayvan sahipliği olabilirken maddi olmayan varlığa sahip olmak bilgi, yetenek ve fiziksel ve düşünsel anlamda emek gücüdür.
- **Yeterlilik (Capability):** Sen kapasiteyi olası iyi bir yaşama sahip olabilme başarısının Rawisian birincil mallarına çevirebilme yeteneği olarak tanımlar. Rawisian'ın birincil malları rasyonel bir insanın sahip olmayı istediği gelir, sağlık, temel haklar, meslek seçimi, onur, sorumluluk olarak tanımlanabilir.

İyi bir yaşama (well-being) sahip insan, hareket alanını başarıyla değerlendirebilen insan olarak görülebilir. Hareket alanındaki başarı, yalnızca konu edilen kişinin sahip olduğu mallara dayanmamakta; aynı zamanda kamu mallarına ulaşabilme ve devletçe sağlanan özel malları kullanma olanağına da dayanmaktadır. Bunlardan bazıları; sağlıklı olmak, iyi beslenmek, okur-yazar olmak ve doğal olarak kamu tarafından karşılanan sağlık, eğitim gibi hizmetlere erişebilmeyi içerir.

- **Ekonomik Var Olma Hakkı:** Kişinin yasal ve sosyal olarak kazandığı muhtemel malların ve hizmetlerin kombinasyonu olarak tanımlanır.

Özgürlük aynı zamanda "yapabilirlik" (capability) le de yakından ilişkilidir. Özgürlük ile yapabilirlik arasındaki ilişki kişilerin ne yapıp yapamayacağı veya ne olup olamayacağını belirlemektedir. Kalkınmayı özgürlükle birlikte irdeleyen Sen, özgürlüğü ortadan kaldıran başlıca nedenlerin; zorbalık, yoksulluk, baskıcı devletler, kamusal hizmetlerdeki ihmallerin kalkınma ile ortadan kaldırılmasını gerektirdiği için özgürlük kavramını temel almıştır. Dünyada toplam servette yaşanan büyük gelişmelere rağmen çok sayıda insan temel özgürlüklerden (açlığı giderme, yeterli besin maddesine ulaşma, giyinme, barınma ve iyileşebilir hastalıklardan kurtulma gibi) yoksun yaşamaktadır.

Sen'e göre özgürlük iki ayrı yaklaşım nedeniyle kalkınmanın merkezinde yer almaktadır (Sen,2004:18).

- Değerlendirici Yaklaşım; insanların özgürlüklerinin artırılıp arttırılmadığına göre ilerlemenin değerlendirilmesi yapılmalıdır.
- Etkinlik Yaklaşımı; Kalkınmanın başarılması insanların özgür eylemlerine bağlıdır.

Goulet ise geleneksel kalkınma anlayışının modernleşme boyutunu eleştirmektedir. Goulet büyüme ve modernleşme merkezli anlayışın az gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki toplumsal/ kültürel yapı farklılığından kaynaklanan sorunları göz ardı ederek bu ülkeleri homojen bir yapı olarak ele almasını eleştirmiştir. Kalkınma ahlakının temel görevinin kalkınma faaliyetlerinin insanileştirilmesi ve bu ülkelerdeki farklı yapı ve kültürlerin bir değer taşıması nedeniyle kalkınma anlayışının etik açıdan ele alınması gerektiğini ifade eder. Sen ve Goulet'in çalışmaları temel ihtiyaçlar yaklaşımının zenginleştirilmiş bir yaklaşımı olmasına karşın insan merkezli kalkınma ile farkları mevcuttur. En önemli farklılık ise temel ihtiyaçlar yaklaşımının büyüme ve gelir dağılımı odaklı olması insan merkezli olmaktan çok mal ve hizmet merkezli olmasıdır. İnsan merkezli kalkınma anlayışının özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Öğüt,1998:172-173).

- Kalkınmanın anlamı insan potansiyelinin gerçekleştirilmesi ve artırılmasıdır
- İnsanlar ve topluluklar kalkınma projeleri tarafından etkilenecek “hedef grupları” olarak görülmemelidirler. Kişiler projeler ve programların yürütülmesine aktif olarak katılmalıdırlar.
- Kadınların kalkınma sürecindeki konumu ve rolleri önemle vurgulanmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerin kültürel değerlerine, kimliklerine duyarlı olmalı, bu değerlerin kalkınma sürecine olumlu etkilere dönüştürülmesine çabalanmalıdır.
- İnsani kalkınmayı ölçmek için kullanılan ölçüt ise “İnsani Kalkınma İndeksi” olmaktadır.

Kalkınma kavramını insan merkezinde ele alan Sen’e göre, kalkınma ve gelişmişlik kavramları iyi ve güzel bir yaşama dairdir. Bu temelde bir toplumun gelişmesini ele almak insan merkezli olmalıdır. Birey için güzel yaşama dair en önemli değişken seçebilme özgürlüğüdür. Temel ihtiyaçlarını sağlayabilen ve özgür olan bireylerin temel alındığı insan merkezli bir anlayışla kalkınmanın olabileceğini belirtir.

E. Sürdürülebilir Kalkınma

Klasik iktisatçılarda hakim olan görüş doğal kaynakların sınırsız olduğu yönünde olmuştur ve bu nedenle bu iktisatçıların çevre sorunlarını dışlamalarına ya da görmezlikten gelmelerine yol açmıştır. Bu düşünce sadece AGÜ’ler için değil gelişmekte olan ülkeler içinde aynı şekilde olmuştur. Bu ilgisizlik bugünkü küresel çevre sorunlarının yaşanmasının da nedenlerinden biridir. Ayrıca, modernizmin ilerlemeci perspektifi, maddi refahı esas aldığından dolayı, insan mutluluğunu tüketimle ilişkilendirerek doğa ve ekonomi arasındaki dengeyi doğanın aleyhine bozmuş, dahası tüm bu gelişmeler doğal çevrenin tahribatının yanı sıra açlık-fakirlik düzleminde hızla ilerleyen sosyal çevre erozyonuna da tetikçilik etmiştir (Dulupçu, 2000:48).

Kapitalizmin meta merkezli bir gelişme içinde olması, aynı zamanda kapitalizm içindeki bireyi, kâramaçlı olması çevreyi ve ekolojik dengeyi olumsuz ölçüde etkilemiştir. Kapitalizmin bu gelişme evresi kendisi içinde sürdürülemez konuma gelmiştir. Gelecek nesiller de düşündüğümüzde kalkınma ancak insanın, çevrenin, doğal kaynakların içinde olduğu kapsamda düşünüldüğünde bir anlam kazanmaktadır.

Küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma yolunda çevre koruma ve kalkınma birlikte ilk defa 1971 yılında İsviçre'nin Founex şehrinde yapılan bir uzmanlar panelinde ele alınmıştır. Toplantı sonrası yayınlanan raporda çevre ile ilgili ilginin, sanayileşmiş ülkelerin üretim ve tüketim yapısından kaynaklandığını ancak dünyadaki çevre sorunlarının yoksulluğun ve az gelişmişliğin de bir sonucu olduğundan söz edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını oluşturan bu sonuç, 1972'de Stockholm'de gerçekleştirilen 'İnsan ve Çevre' konferansına birçok geliştirmekte olan ülkenin katılmasına neden olmuştur (Altunbaş,2008:2).

21. yy. yeni paradigması, ekonomik kalkınmanın çevrenin korunmasıyla birlikte sağlanabileceğidir. Bu amaçla birlikte Brundtland Raporu'nda 1987 yılında ilk defa "Sürdürülebilir Kalkınma" (Sustainable Development) kavramının tanımı yapılmıştır. Raporunda kavramın tanımlanması şu şekilde yapılmaktadır: "Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama, yetenek ve olanaklarını kısıtlamaksızın bugünkü ihtiyaçların karşılanması" Bu yeni paradigma ile, klasik ekonomi tanımında verilen üretim ve tüketim sirkülasyonundan oluşmuş gibi görülen ekonomi anlayışı yerini, üretimin kısıtlı bir ekosistem içinde oluştuğunu kabul eden ve çevreyi korumanın öneminin de vurgulandığı yeni bir anlayışa bırakmıştır (Yücel,2003:107-108).

1987 yılında Brundtland Raporu ile gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma kavramına ilişkin olarak, 1992'de Rio de Janeiro'da toplanan ve "Rio Zirvesi" olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda toplumsal,

ekonomik ve çevresel öğelerin birbiriyle etkileşim içinde olduğu kabul edilerek, uzun dönemde sürdürülebilir sonuçların elde edilebilmesi için, bu öğeler arasındaki dengenin gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Rio Zirvesi'nin sonuç belgeleri daha sonra düzenlenen bütün büyük BM toplantılarının gündemini de etkilemiştir. Dünya Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire, 1994), Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi (Kopenhag, 1995), İkinci İnsan Yerleşimleri Konferansı-Habitat II (İstanbul, 1996) ve Binyıl Zirvesi (New York 2000) bu konferansların başlıcalarıdır.

Sürdürülebilir kalkınma teorisinin ortaya attığı düşünce, halihazırda sürdürmekte olduğumuz yaşam biçimi ve normlarının kabul edilip edilemez olduğudur. Dünyadaki gelir yaratma ve tüketim kalıplarının sorgulanarak yeniden oluşturulması, sürdürülebilir kalkınma için ön koşul olarak kabul edilmektedir. Önerilen politikalar doğal kaynakların serbest mal değil kıt kaynaklar olduğu varsayımına dayanmaktadır (Öğüt,1998:185–186).

F. Değişen Bölgesel Kalkınma Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşın yıkıcı etkileri ve değişen teknoloji ile birlikte bölgesel kalkınmaya verilen önem artmıştır. Savaşın yıkıcı etkileri Avrupa'nın Batı ülkelerinde farklılıklar yaratmıştır. Fransa'da, Paris ve çevresinin diğer bölgelerinin toplamından daha büyük bir gelişme göstermesi, İtalya'da kuzey güney ayrımının iki farklı dünya yaratacak düzeye çıkması, İngiltere İskoçya ve Galler'de eski sanayilerin çökmesi sonucu bu bölgelerde yeniden yapılanma sorununun olması diğer Avrupa ülkelerinde bölgesel kalkınmaya yönelik politikaların oluşturulmasına yol açmıştır (Parlak ve Özgür, 2002: 257). Bu dönemde geliştirilen bölgesel politikalar Keynesyen firma merkezli, standartlaşmış ve teşvik sistemine dayalı devlet güdümlü olmuştur (Sarica,2001;2).

1970'li yıllardan itibaren değişen dünyada bölgesel kalkınma anlayışı da değişmiştir. Yaşanan küreselleşme ve bölgeselleşme, post fordist üretime geçiş, post modernizm bilginin yükselen değeri vb. ekonomik, teknolojik, kültürel değişimler geleneksel bölge kavramının da tartışılmasına neden olmuştur. Geleneksel anlayışta

bölge kavramı yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal birlikteliği ile oluşan ulus devlet dışına kapalı sınırları ulus devlet ile çizilmiş bir birimdir. Küresel anlayışta ise bölge ilişki ağı ile belirlenen mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu uluslararası ilişkilere doğrudan açılan sınırlar değişken bir birimdir. İlişki ağının niteliği ve ilişkilerin yoğunluğu bölgenin gelişmişliğini belirlemektedir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,2000:8).

Bölgesel kalkınma alanında en önemli aktörlerden biriside Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak, merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirip canlandırma amacıyla kurulmuş ve kısmen kamunun finanse ettiği kuruluşlardır. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın temel kuruluş nedenleri; bölgesel stratejilerin uygulanması, yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme, alt yapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olma, özel sektörün yakın geleceği için yerel-bölgesel çözümler araştırma ve bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için finansal garantiler ve çözümler arama şeklinde özetlenmektedir (Maç,2006:1).

1970'li yıllarda bölgesel politikalarında değişmeye başlaması ve içsel büyüme yaklaşımının önem kazanmaya başlaması ile birlikte 1970'lerde Batı Avrupa'da iki farklı yaklaşım bir arada uygulanmaya başlamıştır. Birinci yaklaşım tabandan tabana politik bir yapı içerirken, diğeri ise tabandan tavana bir yaklaşımdır ve bu süreçte BKA'lar farklı içerikler kazanmıştır. Bugün Avrupa ülkelerinin genel politikası, bölgelerin ekonomik bakımdan gittikçe özerkleşmesi ve bölgelerin dışarıdaki girişimcileri bölgelerine çekmek amacıyla bölgelerarası kalkınma yarışına katılmaktır (EURADA, 1999:19). Tablo 11'de değişen dünya ile birlikte geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma anlayışı arasındaki farklar BKA'ların özellikleri ile birlikte verilmektedir.

Tablo 11: Geleneksel Tavandan Tabana Yaklaşımına Karşı Yeni Tabandan Tavana Yaklaşım

Yenilikler	Geleneksel Tavandan Tabana	Yeni Tabandan Tavana
Örgütlenme	Ulusal merkezi yönetime bağlı yapı	Bölgesel yarı özerk yapı
	Bürokratik genel yaklaşımlar	Esnek ihtisaslaşmış yaklaşımlar
Ekonomik Araçlar	Bölgeler arası eşitlik	Bölgeler arası rekabet
	Ulusal ekonominin büyümesi	Bölgesel ekonominin büyümesi
İşlevsel Yöntem	Otomatik/ihtiyari	İhtiyari sorunları öngörerek önlem geliştiren (proactiv)
	Sorunlara tepki veren (reactive)	
Politika Araçları	Bürokratik düzenlemeler	Finansal yaptırımlar
	Mali yaptırımlar	Danışmanlık servisleri
	Danışmanlık servisleri	Kamu hizmetleri
	Kamu hizmetleri	

Kaynak: Berber ve Çelepçi, 2005,s. 147

Tablo 11’de görüldüğü gibi ulusal ekonomide, bürokrasinin ve merkezi yapının hakim olduğu geleneksel bölgesel kalkınma anlayışı yerini, bölgesel yarı özerk yapıların olduğu, rekabetin etkinliğinde bir bölgesel gelişmeye bırakmıştır.

IV. KALKINMA POLİTİKALARI

İkinci Dünya Savaşından sonra ayrı bir alt disiplin olarak incelenmeye başlanan “Kalkınma İktisadı” içinde önceki bölümde aktarılan kalkınma teorilerinin yaptığı tespitler paralelinde, gelişmiş bir ülke seviyesine ulaşmak için gerekli ekonomik stratejileri içeren kalkınma politikaları, üç ana başlık altında incelenebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan (1945), refah devletinin sona erdiği petrol krizine (1974) kadar geçen süreyi içine alan içe dönük kalkınma politikaları, 1975’den günümüze kadar gelen dışa dönük kalkınma politikaları ve günümüzde daha çok gündemde olan yerel kalkınma stratejisi aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

A. İçe Dönük Kalkınma Politikaları

İkinci Dünya Savaşından sonra AGÜ'lerin iktisadi politikaları korumacı sanayileşme politikaları olmuştur. Nurkse'ün, Rostow'un ve Hirschmann'ın dinamik bir sorun olarak kabul ettikleri kalkınmanın gerçekleşmesi için sermayenin öneminden bahsetmeleri, bunun ise piyasa mekanizmasıyla gerçekleşmeyeceğini vurgulamaları beraberinde planlamacılık ve kamu politikalarını getirmiştir. Sanayileşmeyi kalkınmanın motoru olarak gören bu politikalar; ithal ikameci sanayileşme olarak Paul Prebisch'in görüşlerinde yola çıkarak ECLA'da tartışılmaya başlanmıştır (Tubiana,1998:22). Bu dönem aynı zamanda korumacı devlet politikalarıyla, ulus devlet ve modernleşme projesinin uygulandığı bir süreci kapsamaktadır.

İç pazarın genişlemesine dayalı bu kalkınma anlayışında klasik ve neo klasik iktisadın temel kabul ettiği aşağıda sıralanan varsayımlar eleştirilmiştir (Başkaya,2000:101–103).

- Uluslararası ticaretin bütün ulusların çıkarına olduğu varsayımı: Bu uluslararası ticarete Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler teorisinde öngördüğü uzmanlaşmanın bütün toplumların refahını arttıracığı görüşüdür.
- Uzun dönemde uluslararası ticaretten temel mal üreticisi ülkelerin karlı çıkacağı varsayımı: Bu malların kıtlığından kaynaklanan nedenlerden dolayı uzun dönemde değişim hadlerinin bu mallar lehine döneceği görüşü hakimdir.
- Otomatik mekanizmaların pazarın kendiliğinden işleyişinin kaynak dağılımını etkin bir biçimde gerçekleştireceği varsayımı

Yukarıda temel kabul edilen varsayımlar kalkınma iktisatçıları tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmış ve içe dönük sanayileşme politikaları

oluşturulmuştur. Bu eleştirilerin en önemlileri; uluslararası ticarete değişim hadlerinin temel mallar lehine değil, aleyhine gelişmesi ve Keynes'in pazarın kendiliğinden işleyişine ve otomatik mekanizmalara yönelik eleştirileridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjunktürde ulus devlet kavramını merkez alan, Keynesyen politikalarla devletin ekonomideki ağırlığının arttığı, kalkınmayı büyüme oranı ile ölçen ve en büyük hedefin sanayileşme olarak ele alındığı bir politikadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu politikalar gelişmiş ülkelerin o yıllarda içinde buldukları krize cevap niteliği taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise aynı politikalar AGÜ'ler için teorileştirilmişlerdir (Tubiana,1998:22). Geleneksel kalkınma yaklaşımları doğrultusunda söz konusu dönemde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasının amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Egeli,2001:151)

- Tarımın hakim olduğu bir yapıya sahip olan AGÜ'lerin, sanayileşmek için bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmesi
- İzlenen bu politikaların, ekonominin dışa bağımlılığını azaltarak dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını azaltması
- İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretime geçilmesiyle dış açık sorununun çözümleneceğinin beklenmesi
- Belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından yeni pazarlar yaratılmasının söz konusu olmayacağı
- İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanması, yurtiçi talebin genişlemesi ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanlarının yaratılmasını sağlanabilmesi

G. Kore ve Tayvan gibi ülkeler, ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracatın özendirilmesine yönelmişlerdir. Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülke ise ithal ikamesine yönelik sanayileşmenin kapsamının ara ve yatırım mallarına doğru genişletilmesi yolunu izlemiştir (Egeli,2001:151)

İçe dönük kalkınma politikaları, dış ticarete uygulanan korumacı miktar ve fiyat kısıtlamalarını da içermektedir. Aşırı değerlenmiş sabit kur politikası, belli malların ithalini yasaklayan miktar kısıtlamaları, gümrük vergileri de içe dönük kalkınma stratejisinin en önemli araçları olmuştur. Kalkınma devletin temel görevi olmuştur. Bu stratejinin talep yönünü ise kalkınmacı devletin yurt içi sermaye birikimini sağlamak için yurt içi toplam talebi arttırıcı istikrarlı artan bir düzeyde tutmak olmuştur. İthal ikameci kalkınma stratejisinin uygulanabilmesi için en önemli aracı ise kalkınma planları oluşturmuştur (Öğüt,1998:118-119)

B. Dışa Dönük Kalkınma Politikaları

ABD'nin ön ayak olduğu 1945 sonrası oluşturulan kurumsal çerçeve ve soğuk savaşın getirdiği dengeler içinde ulusal kalkınmacılık 1974 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem aralığında oluşturulan kurumlar ulus devletlerin kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetimini kabul etmiştir. Örneğin Bretton Woods'da oluşturulan para sistemi sabit kurlar rejimi öngörmekte ve iktisat politikası yapma ve döviz arzını kontrol etme yetkisini politik otoritelere vermekteydi. Aynı şekilde, BM'in kuruluş sözleşmesindeki "ülkelerin iç işlerine karışmama" ilkesi ulusal egemenlik fikrini benimsemiştir (Keyder, 1993:17).

1945–1974 yılları arasında Keynesyen refah devleti politikaları başarıyla uygulama alanı bulmuştur. Gelişmiş ülkeler kapitalizmin yaşadığı bu canlılıkla DB kredileri ve çok taraflı kredilerle AGÜ'lerin içe dönük politikalarını finanse edebilmişlerdir. Ancak, 1970'li yıllardan sonra giderek küreselleşen piyasalar ve buna bağlı olarak artan rekabet bu canlı döneme son vermiştir. Bu ortamda AGÜ'lere verilen ticari ve resmi krediler azalmış ayrıca borçlu ülkelerin dış borç ve faiz yükleri çok büyük miktarlara ulaşmıştır. Borç veren gelişmiş ülkelerin kaygıları AGÜ'lerin borçlarını ve faizlerini ödeyebilme kapasitesi olmuştur. Bu noktada kaynakların israf edilmeden etkin bir şekilde kullanımı gündeme gelmiştir. Kruger, Ballasa, Little gibi neo liberal kalkınmacıların ekonomik etkinliği öne çıkaran eleştirileri, 1970 sonrasında dışa açık büyüme stratejisinin ithal ikameci sanayileşmeye karşısında alternatif olarak uygulama alanı bulmasına yol açmıştır (Öğüt,1998:144). Neo klasik kalkınmacıların ithal ikameci sanayileşme politikalarına en büyük eleştirileri;

planlama, devlet müdahalesi ve ithal ikameci sanayileşmenin iç pazara yönelik sanayileşmesinin yarattığı etkinlik ve kaynak dağılımı açısından yol açtığı maliyetlerdir.

Dışa dönük kalkınma politikaları; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat sübvansiyonları olarak sayılabilir. İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır (Egeli, 2001:153).

Neo klasik tezlere göre serbest piyasada ekonomik büyüme en yüksek düzeyde meydana gelmektedir. En hızlı büyümenin ekonomik kararların rekabet halindeki bireylere ve özel firmalara bırakıldığında olacağını savunur. 1975'den sonra yaşanan krizle borç yükü daha da artan AGÜ'lerin IMF ve DB gibi iki finans kurumunun tarafından borç erteleme yeni kredi almada kilit örgütler haline gelmeleri, borç ödemeyi güvence altına alan politikaları AGÜ'leri daha zor durumda bırakmıştır (Başkaya,2001:145). Sıkı para politikası, kamu harcamalarını kısma, devalüasyon, gibi politikalar borç ödemeyi garanti altına alma amacı taşımaktadır.

AGÜ'lerin bu dönemde kapitalizmin kendi krizinden çıkmak için aldığı yeni konumda rolleri değişmiştir. AGÜ'ler küreselleşme olgusu ile birlikte yeni bir pazar oluşturmakta ve dışa açık bir büyüme içine girmektedirler. Girdikleri borç sarmalında IMF ve DB'nın getirdiği "stand by" anlaşmaları ve "yapısal uyum politikaları" ile daha da büyük sorunlarla boğuşan AGÜ'lerin gündemini büyüme oluşturmakta, kalkınma kavramı ise ihmal edilmektedir.

C. Ulusal Kalkınmadan Yerel Kalkınmaya Geçiş

Küreselleşme ile birlikte geleneksel yukarıdan aşağıya kalkınma politikalarının başarıya ulaşamamaları bu kalkınma yaklaşımlarının sorgulanmasını

beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı etrafında bazı stratejiler belirlenmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği (AB), Uluslararası İlgücü Organizasyonu (ILO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu (OECD), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Proje Hizmetleri Ofisi (UNOPS) gibi uluslararası organizasyonlar gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede yerel kalkınma uygulamalarını desteklemeye başlamıştır (Çetin,2007:153-154).

ILO'ya göre yerel ekonomik kalkınma; yerel kaynakları ve rekabet avantajını kullanarak belirli bir bölgede kamu ve özel sektör aktörleri arasında ortaklık ve işbirliği faaliyetlerini destekleyen, genel bir kalkınma stratejisinin ortak şekilde oluşumu ve uygulamasına olanak tanıyan, uygun bir iş ortamının yaratılması ve ekonomik aktivitelerin desteklenmesi gibi önemli hedefleri olan katılımcı bir kalkınma sürecidir (Çetin,2007:153-154)

Küreselleşme ile birlikte geleneksel kalkınma politikalarının merkeziyetçi, yukarıdan aşağıya örgütlenen ve kalkınmayı ulus devlet sınırlarında ele alan kalkınma anlayışı yerini yerel dinamiklerin ön plana geçtiği, yatay örgütlenmenin olduğu ve kalkınmada çevre ve insan faktörünün de yer aldığı yerel kalkınma stratejilerine bırakmıştır.

Tablo 12: Geleneksel ve Yerel Ekonomik Kalkınma

Geleneksel Kalkınma	Yerel Ekonomik Kalkınma
- Yukarıdan-asagiya kalkınma yaklaşımında yöre ve bölgelerle ilgili kararlar merkezde alınır.	- Kalkınma tüm alansal düzeylerde aşağıdan (yerelden) alınan inisiyatif ile gerçekleştirilir.
- Merkezi yönetim ile idare edilir.	- Tek merkezden yönetilmez, yönetim katmanları arasında dikey işbirliği, kamu ve özel kesim arasında yatay işbirliği söz konusudur.
- Kalkınmada sektörel yaklaşım geçerlidir.	- Kalkınmada alansal yaklaşım (yerellesme, çevre gibi) geçerlidir
- Diğer ekonomik aktiviteleri destekleyecek şekilde büyük endüstriyel projeler geliştirilir.	- Yerel ekonomik sistemin değişen ekonomik çevreye uyumunu sağlayabilmek için her bir yörenin kalkınma potansiyelinden azami istifade sağlanır.
- Ekonomik aktiviteleri çekebilmek için finansal teşvikler uygulanır.	- Ekonomik aktivitelerin gelişmesi için temel bazı koşullar gerçekleştirilmeye çalışılır.

Kaynak: Rodriguez-Pose, 2001,s.10

Tablo 12’de küreselleşme ile birlikte değişen geleneksel kalkınma ve yerel kalkınma anlayışı arasındaki farklılıklar belirtilmiştir. Yerel kalkınmanın temel vurgu noktaları şöyle özetlenebilir (Göymen,2004:5):

- Kalkınma **insan –odaklı** olmalıdır. Salt büyümeyi amaçlayan; büyümenin bireylere ve topluma nasıl yansıdığını ihmal eden yaklaşımlar yeterli değildir.
- Kalkınma, mümkün olduğu kadar **eşitlikçi** ve **kapsayıcı** olmalı; belediyeler kalkınmanın öncülüğünü üstlenirken; sonuçların toplumun değişik katmanlarını nasıl etkilediğini izlemeli ve gerektiğinde kalkınma sürecinden eşit pay alamayan kesimleri gözetici, pozitif ayırımı politikalar uygulamalıdır.
- Kalkınma, **çok – boyutlu** (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel) bir süreçtir ve bu boyutlar arasında bir “tamamlayıcılık etkisi” yaratılması gözetilmelidir.

Tablo 13: Yerel Kalkınma Politikaları

Yerel Kalkınma Politikaları	Yerel Kalkınma Araçları	Uygulayıcı Kurumlar
<u>Finans</u>	<i>Kredi programları Garanti fonları Döner sermaye Ortak girişimler</i>	<i>Yerel bankalar Mikro finans kurumları Finansal araçlar Kalkınma bankaları</i>
<u>İş/işletme geliştirme hizmetleri</u>	<i>Piyasa araştırması Veri bankaları Danışmanlıklar İhracat teşvikleri Endüstriyel kümeleri destekleme</i>	<i>Odalar Yerel yönetimler Özel sektör hizmet kurumları Üniversiteler Araştırma kurumları</i>
<u>Eğitim</u>	<i>Yönetim kursları İş gezileri Uzaktan öğrenme kursları Kadınlar, dışlanmış insanlar için özel kurslar</i>	<i>Araştırma kurumları Kamu/özel sektör okulları Üniversiteler Odalar</i>
<u>Altyapı yatırımları ve planlama</u>	<i>Yerel kalkınma planları Çevre planları</i>	<i>Yerel yönetimler Kar amacı gütmeyen organizasyonlar Araştırma kurumları</i>
<u>Yatırımları çekme</u>	<i>Alansal pazarlama</i>	<i>Yerel yönetimler Özel pazarlama ajansları Yerel/bölgesel kalkınma ajansları</i>
<u>Ağ oluşturma</u>	<i>Merkezi yönetim, uluslararası organizasyonlar, kar amacı gütmeyen organizasyonlar, uluslararası yatırımcılar, yerel kalkınma ajansları ile ilişkiler</i>	<i>Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları</i>
<u>Yerel kaynakların coğrafi koordinasyonu</u>	<i>Yatırımların bölgesel ve endüstriyel küme stratejilerine yönlendirilmesi</i>	<i>Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları</i>
<u>Yerel kaynakların fonksiyonel koordinasyonu</u>	<i>Kalkınma fonksiyonları için en uygun aktör ve yatırımcıların görevlendirilmesi</i>	<i>Yerel yönetimler Odalar Yerel/bölgesel kalkınma ajansları</i>

Kaynak: Van Boekel ve Van Logtestijn, 2002:8-9.

Yukarıdaki tabloda yerel kalkınma araçları ve uygulayıcıları bir arada gösterilmiştir. Yerel kalkınmada kalkınma araçları geleneksel yöntemler gibi merkezden belirlenmemiştir. Bölgenin özellikleri dikkate alınarak o bölge için özel sektör, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, kalkınma ajansları gibi uygulayıcıların oluşturduğu entegrasyonlar oluşturulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL VE YENİ KALKINMA KURAMLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN ANALİZİ

Bu bölümde, çalışmanın ana konusunu oluşturan geleneksel ve yeni kalkınma yaklaşımlarının Türkiye için analizi yapılmıştır. Dünyada hakim olan paradigma ekseninde Türkiye'nin kalkınma çabası Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze açıklanmıştır. İlk bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Batılılaşma hareketleri, diğer bölümde Cumhuriyet ile birlikte gelen modernleşme projesi ile dönemler itibariyle Türkiye'nin kalkınma stratejileri günümüze kadar açıklanmıştır. Son olarak yeni kalkınma kuramları içinde yer alan insan sermayesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir.

I. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İZLENEN KALKINMA STRATEJİLERİ

Türkiye ekonomisinde izlenen kalkınma stratejileri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki dönem olarak incelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan batılılaşma ya da modernleşme çabaları sosyal yapının belli kısımlarında kendini gösterse de ulusal mücadele ile birlikte kurulan cumhuriyet sonrası ulusal kalkınma anlayışı bir modernleşme projesidir.

A. Osmanlı İmparatorluğu ve Modernleşme

Türkiye'de modernleşme süreci tarihsel olarak alınması gereken bir olgudur. Cumhuriyetle birlikte çağdaşlaşma yolunda büyük bir değişim yaşayan Türk modernleşme süreci başlangıcını Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden almaktadır. İlk Batılılaşma ve modernleşme hareketleri bu dönemde yaşanmıştır.

Rönesans, reform ve sanayi devrimini geçirmiş Batı ile çok farklı yapıya sahip olan Osmanlı toplumsal yapısı kapitalizmin gelişimi için gerekli rasyonelleşme

kavramına yabancıdır. Bu nedenle, bu dönemde yaşanan Batılılaşma hareketleri yüzeysel bir boyutta kalmıştır.

İmparatorluğun son döneminde Batılılaşma hareketleri Tanzimat öncesi ve sonrası olarak incelenebilir. Geçirdiği tarihsel evreler ve toplumsal, ekonomik yapısı Batı'dan çok farklı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki reform arayışları kötü gidişi durdurmak amacıyla yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı değişimlerin olduğu 19.yy'da Osmanlı, geleneksel düzeni yeniden yaratmak peşindedir. Reformcu padişah ve devlet adamları mali, eğitim ve askeri alandaki reformları eski düzene tekrar kavuşabilmek olarak algılamışlardır. Batıya dönüşteki en önemli etken Osmanlı'nın hükmetme yollarının bozguna uğramış olmasıdır (İnsel,2005:40). Osmanlı kendi yok olmasını önlemek için iktisadi, askeri ve eğitim gibi toplumun her alanında gelişme gösteren Batılı karşısında kendi kurumlarını Batılılaştırma yolunu seçmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Batılılaşma hareketleri III. Ahmet dönemiyle başlamaktadır. Batıdan gelen bir mülteci olan İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na getirilmesi, Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve Nişli Mehmet Ağa gibi devlet adamlarının Batı'ya elçi olarak gönderilmeleri gibi birçok yenilik bu dönemde olmuştur. Batı yaşayış tarzının idareci sınıflara sızdığı ve Lale Devri olarak adlandırılan bu yıllar, Batı yaşayış tarzını kabul etmeyen alt ve orta İstanbul sınıfları tarafından ve yeniçerilerle birlikte Patrona Halil İsyanı ile kapanmıştır (Mardin,2006:10). Bu aynı zamanda Batılılaşma hareketlerine karşı ilk isyan hareketidir.

1789 Fransız İhtilali ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da yenilikçi padişahlar devri başlamıştır. 1789'dan 1808'e kadar tahta kalan III. Selim birçok araştırmacı tarafından Osmanlı modernleşmesinin ilk ve ciddi savunucusu olarak kabul edilmektedir. Askeri alanda yaptığı reformlardan en önemlisi savaş kabiliyetini yitirmiş ve disiplinsiz Yeniçerilere karşı gönüllülerden kurulu "Nizam-ı Cedid" (Yeni Düzen) ordusunu kurmak olmuştur. Osmanlı'nın ilk topçu okulu

(Mühendishane-i Berri-i Hümayun) ile deniz okulunu (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) kurmuş ve Batı'da sürekli elçilik görevlendirmesini yapmıştır. Yapılan yenilikler sonucunda rahatsız olan yeniçeri ve destekçilerinin çıkardığı Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) ile tahttan indirilmiştir (Tazegül,2005:71-72). İlk modernleşme hareketleri İmparatorluğun güç kaybını önlemek için askeri alanda yapılmıştır.

III. Selim'den sonra tahta geçen ve bu devrin en önemli reformcu padişahı olarak bilinen II. Mahmut'dur. Reform hareketini radikal olarak ele alan II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yerine Avrupa eğitim ve donanımı ile güçlendirilmiş "Asker-i Mansureyi Muhammediye" yi kurmuştur. Subayları yetiştirmek içinde Harp Okulları açılmıştır. Nüfus sayımı, pasaport, karantina gibi toplum yaşamı ile ilgili çağdaş girişimler bu çağda yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş bu öğrenciler dönüşlerinde ülkedeki dönüşümde önemli roller oynamışlardır. Vezirlikler kaldırılmış yerine bakanlıklar kurulmuştur. Askeri ve ilmi sınıfın devlet merkezindeki gücü zayıflarken yeni oluşan halktan uzak zengin memurlar yeni bir sınıf oluşturmuşlardır (Tazegül,2005:73-74). II. Mahmut askeri alandan, idari alan ve toplumsal yaşama kadar birçok alanda önemli reform hareketleri gerçekleştirmiştir.

Kendi varlığını devam ettirmek için yapmak zorunda olduğu kapsamlı değişiklikler ve Batı ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki talepleri nedeniyle II. Mahmut devrinde hazırlanan ve Tanzimat dönemini başlangıcı olan Tanzimat Fermanı, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamıştır (Aslan –Yılmaz,2001:290-292).

Tanzimat Fermanı bütün Osmanlı vatandaşlarını hak ve görev bağlamında eşitlemektedir. Diğer bir ifadeyle tüm Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, geliriyle orantılı olmak kaydıyla herkesin vergi yükümlülüğü altına alınması ve askerlik yükümlülüğünün adalet temelinde paylaşılması bu fermanın önemli noktalarıdır. Her ne kadar yukarıdan gelen ve yönetim düzeyinde uygulamaya konulan değişimleri yansıtsa da Tanzimat, Osmanlı

sisteminin modernleşme yönündeki önemli adım ve dönüm noktası görünümündedir. Hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve eşit vatandaşlığın ilkece benimsenmesi bu dönüm noktasının en önemli boyutlarıdır (Akça,2007:244–245). Askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın hukuki ve siyasal alandaki yansıması olan Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın Batılılaşma alanındaki ilk resmi ilanı olarak kabul edilmektedir.

İlber Ortaylı, Tanzimat'ta yenileşme hareketinin Batılı kurum ve sistemlerle Osmanlı kurum ve değerlerinin uzlaşmaya çalışıldığının ve dönemde mücadele ettiğini ifade eder. Aynı zamanda Ortaylı'ya göre Türk toplumunun en önemli değişimini geçirdiği bu dönem İmparatorluğun en uzun yüzyılıdır (Ortaylı,2000:30).

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini kapsayan bu süreçte gelişmiş Batı toplumlarına karşı güç yitiren imparatorluğun Batılılaşma yani modernleşme çabalarını görülmektedir. Kaybedilen savaşların etkisinde toprak yitiren imparatorluk için ilk reform hareketleri de askeri alanda kendini bulmuştur. Tanzimat fermanıyla hukuksal ve siyasal olarak da değişimin başladığı bu dönemde toplumda Batılı yaşam tarzının getirdiği çatışmalarda yaşanmaya başlamıştır.

Tanzimat'ın getirdiklerine tepki duyan bir grup bürokrat bu dönemde "Genç Osmanlılar" diye tanınan bir hareket başlamıştır. Aralarından Şinasi, Namık Kemal ve Ali Süavi'nin bulunduğu bu hareket edebiyatta Fransız romantizminden, fikirde Aydınlanma felsefesinden etkilenmiştir. Bu ilk ideoloji akımı Osmanlı birliğine giren bütün kavimler üzerine tesir etmiş ve vatan, hürriyet, hak ve insanlık fikirlerini gündeme getirmiştir (Ülken,1963:34). Namık Kemal'in başını çektiği bu grup, Tanzimatçılar'ın Batılılığı yüzeysel olarak kavradığını ve bir üst tabaka oluştuğunu ifade etmişlerdir.

Genç Osmanlılar Osmanlı siyasal sisteminde özgürlüklere yer verilmesi, anayasalı bir rejime geçilmesi yanında padişah otoritesini sınırlayacak ve yürütmeyi denetleyecek bir meclis kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Anayasal bir rejim, özgürlüklerin korunması ve iktidarı kullananların denetlenmesi gibi görüşleri tam anlamıyla modern düşünceden etkilendiklerinin göstergesi olduğu gibi aynı zamanda

bu kavramları İslam dininin yeni bir yorumu olarak ortaya koymuşlardır. Çözümü meşrutiyet yönetimi ve şeriata dönüşte gören ve çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğu anayasacılık yoluyla parçalanmaktan korumayı amaçlamışlardır (Demirtaş,2007:394–395). Genç Osmanlı hareketi bu dönemde başarısız olmuş ancak diğer önemli bir Batılılaşma hareketi olan Jön Türkleri etkilemişlerdir.

Tanzimat sonrasında güçlenen bürokrasi ile birlikte modernleşmeyi görev edinen seçkinler zümresi oluşmuştur. Devlet yönetiminde etkin rol alan, Jön Türk adı verilen bu yeni elit grup, esas olarak, köken itibarıyla Tanzimat döneminin orta halli ailelerinden gelen, Tanzimat döneminde teşekkül eden yeni ordudan yetişen ve modern okullarda eğitim görenlerden meydana gelmektedir. Jön Türkler'in düşüncelerine egemen olan unsurlar pozitivist bir akılcılık, anayasal meşrutiyet ve halkçılıktır (Doğan,2001:30). 1876 sonrasında parlamentonun kapatılması sonucu içeride ve dışarıda oluşan muhalefetin en önemlilerinden kurucuları da askeri tıbbiye öğrencileri olan Jön Türkler illegal örgütlenmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Jön Türkler düşünce açıklamalarında, yazılarında sistemle ilgili ciddi reform talepleriyle ortaya çıkmışlardır. Kanun-u Esasinin yeniden uygulamaya konulması, Meclis-i Mebusan'ın açılması, hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması, yurttaşların devlet işlerine katılımının hukuksal düzenlemelerle sağlanması talep etmişlerdir (Doğan,2001:32).

Jön Türk hareketiyle birlikte Osmanlılık ve İslamcılığın yerine Türkçülük adı altında yeni bir düşünce oluşmaya başlamıştır. Jön Türklerin elinde hakim ideolojinin hedefi Batı ve Avrupa, bu hedefe ulaşmak için oluşturulacak bağ ise Türkçülük olmuştur. Aynı zamanda milliyetçi bir çizgi izlemeye başlayan bu modernleşme hareketi daha sonraki yıllarda Kemalizm'in benimsediği bir milliyetçilik olmuştur (Gönenç, 2006:135). Bu Türkçülük anlayışı özellikle Ziya Gökalp'in katkılarıyla Kemalist milliyetçiliğe aktarılmıştır.

1889 yılında Askeri Tıbbiye'de kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, İttihad-ı Osmaniye adıyla kurulmuştur. Bu cemiyetin fikri kökenleri araştırıldığında Askeri Tıbbiye'de 19.yy biyolojik materyalizmin etkileri görülmektedir. Bu öğrenciler

aldıkları eğitime bağlı olarak yaşamı Allah'ın iradesi olmaktan çok biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak algılamışlardır. Bu cemiyetin önemli temsilcilerinden birisi Şakir Paşa'dır. İttihat ve Terakki'nin diğer önemli temsilcisi ve lideri Paris'te pozitivismin etkisindeki Ahmet Rıza Bey'dir (Mardin,2006:99). İttihat ve Terakki içinde yetişen iki önemli liderden birisi de Prens Sabahattin olmuştur. Ali Rıza Bey pozitivism düşüncesine, Prens Sabahattin ise Le Play'in Science Sociale ekolünün sosyolojik görünüşünü savunmuştur (Ülken,1998:34).

Durkheim sosyolojisi karşısında bireyci sosyolojinin Türkiye'de öncülüğünü de yapan Prens Sabahaddin, Osmanlı toplumunu iki kısma ayırmaktadır. Bunlar köylü tabakası ve aydınlardır. Köylülerin istibdada karşı aydınlarla işbirliğine girmeleri gerektiğini aydınlara ise toplumun ilerlemesinde öncülük görevini gerektiğince yerine getirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Aydınların memuriyet yerine girişimciliğe yönelmeleri gerektiğini ifade eden Prens Sabahattin aydın-köylü işbirliğinin halkın yönetime katılmasını doğuracağını böylece özel girişim gelişerek ekonomik kalkınmanın da sağlanacağını da ifade etmektedir (Demirtaş,2007:403). Prens Sabahattin daha çok özel girişimi de teşvik ederek aydınlardan oluşan bir burjuva sınıfının oluşması gerektiğini bu şekilde ekonomik ve toplumsal alanda gelişmenin mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

İttihat ve Terakkinin II. Abdülhamit'e karşı gerçekleştirdiği muhalefetle birlikte meşrutiyet dönemi ikinci kez başlamıştır. Meşrutiyetin ilanı ile toplumsal yaşamda derhal canlanmalar başlamıştır. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti hürriyetin ilanından hemen sonra birleşmeler de Prens Sabahattin'in umduğunu bulamaması üzerine adamları tarafından Ahrar Fırkası kurulmuş; seçimler sonucu 17 Aralık 1908'de açılan Meclis'in başkanlığına da Ahmet Rıza seçilmiştir. Bu aşamadan sonra imparatorluk, İttihat ve Terakki yönetiminde Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir (Demirtaş,2007:406).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile başlayan modernleşme süreci Cumhuriyet ile birlikte yeni bir aşamaya geçmiştir. Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme, Batılılaşma yolunda reform hareketleri, III. Selim ve II. Mahmut gibi

padişahlar döneminde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı devletler karşısında askeri alanda güç kaybetmesi nedeniyle bu alanda başlayan reform hareketleri, günlük hayatta, idari ve ekonomik alanda birçok değişiklik ile sonuçlanmıştır. İlk önce Osmanlı kimliği oluşturmak üzerine kurulu Batılılaşma, daha sonraları Türkçülük akımı ile beslenmiştir.

B. Cumhuriyetten Günümüze Kalkınma Stratejileri

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın yenik sayılması nedeniyle 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci gerçekleşmiştir. Bu parçalanma sürecine karşı Anadolu ve Rumeli'de direniş hareketleri başlamış ve bu direniş hareketlerinin birleşmesiyle büyük mücadeleler sonucunda Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır. Mustafa Kemal'in önderliğinde yapılan bu savaş sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edilmiştir (Tazegül,2005;98). Büyük bir bağımsızlık mücadelesi veren Türk halkı modernleşme, çağdaşlaşma hedefine bu dönemden sonra farklı bir açıdan bakarak devam etmeye yönelmiştir.

Cumhuriyet dönemini Tanzimat döneminden ayıran en önemli özellik ulus-devlet bilinciyle oluşmuş yeni toplumda modernleşmenin devleti kurtaracak bir araç olarak değil, Batı'da bir süreç olarak yaşanan modernleşmenin Türkiye'de bir projeye dönüştürülmesinin amaç edinmesi olmuştur (Kadıoğlu,1999;27). Bir proje olarak ele alınan modernleşme Cumhuriyetin ilk yıllarında yukarıdan aşağıya doğru bir yapılanma oluşturmuştur.

Cumhuriyet rejiminin değer sistemi olan Kemalizm kendi içinde çeşitli prensipleri barındırmıştır. Bu prensipler içinde iki önemli ilke laiklik ve milliyetçilik özel bir öneme sahiptir. Bu iki önemli prensip aynı zamanda Türk modernleşmesinin kültürel değişim ve dönüşüm projesinin fikri altyapısını hazırlamıştır (Gönenç, 2006:136).

Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması, dinin siyasete alet edilmemesi olarak algılanmış ve bu özellikler üzerine oluşmuştur. Oluşturulan yeni toplumsal örgütlenmenin temeli “millet” kavramına dayandırılmış bu kavram ise dinsel olmayan öğelerle belirlenme yoluna gidilmiştir. Laiklik politikası önce eğitim alanında kendini göstermiş kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim çağdaşlaşması ve devlet eline geçmesi hedeflenmiştir. Kemalizm’in çağdaşlık anlayışı temelde “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” düsturuna dayandırılmış bu kapsamda İslam inanç sisteminin yerine bilimsel inanç ve örgütlenme sisteminin geçirilmesi amaçlanmıştır (Köker,2007:165-168). İslam inanç sisteminin hukuk alanındaki uzantısı olan şeriat ile hukuk kuralları arasında ahlak ve hukuk kuralı olarak aşağıdaki iki temel fark bulunmaktadır (Erkan,1998:87).

- Şeriat, dini olanla olmayan ve hakiki olanla ahlaki olan arasında fark gözetmez,
- Şeriat genel kavramlardan değil, kesin hükümler manzumesinden oluşur.

İslam dininin kendi hukuk sistemi olan şeriat, Batı hukuk sisteminden çok farklı bir anlama sahiptir. Bu dönemde din kurallarının hakim olduğu bir hukuk sistemi ve eğitim çağdaşlaşma yönünde en büyük engelleri oluşturmaktadır. Din ve devlet işlerinin ayrılması, tamamen çağdaş eğitim anlayışının kabulü, dini giyim tarzının hakim olduğu toplumdaki giyim tarzının değiştirilmesi laiklik anlayışı içinde yapılan toplumsal değişimlerden bazılarıdır.

Kemalizm’in diğer önemli bir ilkesi olan devletçilik yalnızca bir iktisadi kalkınma stratejisi olmayıp iktisadi, kültürel ve siyasal ilişki alanlarında hem toplumda var olan üstün bir otoriteye bağlanma düşüncesinin hem de devlet gücünün tüm bu alanları denetleyebildiği toplumsal örgütlenme tipinin ifadesidir. Bu bağlamda Kemalist ideoloji “muasır medeniyet” seviyesine ulaşma hedefini devletçilik ilkesi ile gerçekleştirme yolundadır. Devlet bu kapsamda iktisadi kalkınmayı sağlayacak ve hem de Türk halkına Batılı normlara uygun eğitim ve kültür verilmesi görevini üstlenecektir (Köker,2007:208). Devletçilik, milliyetçilikle birlikte, yaratılan ulus devlet anlayışı ile örtüşmektedir.

Atatürk'ün getirmiş olduğu çağdaşlaşma ve değişim hareketi yalnız toplumu belli yönlerde biçilmelerde kalmamış devletçe-seçkin cephe ile gelenekçi-liberal arasındaki çatışmayı yeni boyutlara taşımıştır. Bu değişim, Osmanlı toplumunun içinden ekonomik ve toplumsal güçlerin oluşturduğu bir değişim olmayıp, yönetimde ağırlığı olan asker-sivil aydınların bir kesiminin ideolojik ve siyasal birikimler sonucu oluşturulan yönetim değişikliği olup, ideolojik birikimi Batı, siyasal birikim kaynağı ise Osmanlı padişahlık sistemidir. Burjuvazinin buradaki yeri ise öncülük değil müttefikliktir (Kongar,1985:361). Kongar'ın üzerinde durduğu gelenekçi-liberal çatışması Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında güncelliğini korumuştur. Dünya konjoktörüne bağlı olarak farklı çatışma sınıfları oluşsa da geleneksel yapıyla Batılılaşma, modernleşme taraftarı kesim arasında günümüze kadar yeni boyutlar eklenerek gelen bir süreç oluşmuştur.

Osmanlının son döneminde kapitalizmin sembolik mekanı olarak adlandırılan Batı'nın yeni pazar arayışları Osmanlı'nın bu arayışa batılılaşma anlamında yanıt vermesiyle devam etmiş, mantıki sonuçlarını Cumhuriyet'in ilanıyla bulmuştur. İttihat ve Terakki kadrosunun içinden süzülen Mustafa Kemal önderliğindeki kadronun başarısı, kapitalist temelde örgütlenmiş "ulusallıkla" tanımlanan bir projeyi yaşama geçirmesidir (Türkay,2006:31)

Bu bölümde Türkiye'nin kalkınma süreci Cumhuriyetin ilanından itibaren yaşanan ekonomik kalkınma stratejileri ekseninde incelenmiştir. Aşağıda üç ana döneme ayrılan bu süreç dünyada yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte analiz edilmiştir.

1. 1923–1950 Tek Partili Dönem ve Kalkınma

Cumhuriyetle birlikte farklı bir bakış açısıyla başlayan batılılaşma hareketi küresel olarak kapitalizmin dipdiri ayakta olmadığı bir döneme gerçekleşmiştir. İki dünya savaşı arasındaki bu dönemde ekonomi politikaları zorunlu olarak içe dönmüş ve serbest piyasa ekonomisine güvenin iyice sarsıldığı bir döneme rastlamaktadır. Bu dönem aynı zamanda SSCB'nin devrimle kurulduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Soğuk savaşla birlikte Türkiye "tampon devlet" olarak Batı için önem kazanmaya

başlamıştır. Tanzimat'ın getirdiği Anglo-Sakson benzeri bir taklitçi liberalizmin yerini Alman “ulusçu” ekonomi anlayışına bırakması bu dünya olaylarının açtığı fırsatları kullanmayı beceren önce İttihat ve Terakki hükümetine daha sonra ise Kurtuluş savaşını başlatıp tamamlayan Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosuna aittir. Bu dönemde yarı- sömürge ekonomisini yaratan kurumların ortadan kaldırılması ve ulusal ekonominin inşası maddeler halinde özetlenmiştir (Kazgan,1999:56-73).

- **Kapitülasyonların kaldırılması ve imtiyazlı yabancı şirketlerin tasfiyesi:** Lozan Antlaşması ile kaldırılan diğer devletlere ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlar ile birlikte 1924 yılında demiryolları, 1925 yılında Fransız Reji idaresinin kamulaştırması gerçekleşmiştir. 1929 yılında ise dünya ekonomik bunalımında da diğer şirketler kendileri ülkeden gitmişlerdir.
- **Düyunu Umumiye İdaresi'nin ve Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi:** Türkiye Osmanlıdan miras kalan borçların ödemesine 1932 yılında geçebilmiştir. Son borç taksiti ise 1954 yılında ödenmiştir. Bu dönemde bu borçların ödenmesi için halkla birlikte büyük sıkıntı çekilmiştir. 1930 yılında bankalardan ve SSCB'den bir miktar kısa vadeli kredi ve yine SSCB ve İngiltere'den birkaç proje kredisi alınmıştır. 1947 yılından sonra ise ABD yönetiminin sürdürdüğü dünya kredi sisteminden borçlanılmıştır.
- **Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası olma imtiyazının ve Galata Borsası'nın son bulması:** 1863 yılından beri Osmanlı devletinde banknot ihracı tekelini elinde bulunduran İngiliz –Fransız ortaklığındaki Osmanlı Bankası'nın bu imtiyazı Cumhuriyet yönetimi ile birlikte son bulmuştur. 1930 yılında ise Merkez Bankası kurulmuştur. Bu dönemde aynı zamanda büyük ekonomik bunalım ve “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” ile birlikte Galata Borsası' da son bulmuştur.
- **Ulusal ekonominin yeniden yapılandırılması:** Üretim sürecinde tarım dışında etkinliği olmayan Müslüman Türkler bürokrat-memur, asker, ırgat

olarak sermaye yapısının hem de üretim sürecinin dışında kalmıştır. İttihat ve Terakki'nin başlatmış olduğu Milli Burjuva yetiştirilmesi Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenmiştir. 17 Şubat 1923 tarihindeki İzmir İktisat Kongresi bunun önemli aşamalarından birini oluşturmuştur.

- **Hukuksal düzenlemelerin yapılması;** Anayasa, Ticaret Kanunu, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu Batıdan örnek alınarak hazırlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929'a kadar geçen dönemde ilk kalkınma çabaları, devlet işletmeciliği ve müdahalesinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği girişimler olarak tanımlanabilir. Kalkınma hamlesinin devlet desteğinde milli özel girişimci anlayışı ile sürdürüleceği milli iktisat anlayışı hakimdir. Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması ile bu amaç için çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada Batı'nın birtakım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması istenmiştir. Kongrede yerli üretimin teşviki ve lüks ithalattan kaçınılması gerektiği, girişim ve çalışma özgürlüğünün esas olduğu, ancak tekelciliğe izin verilmeyeceği ve yabancı sermayeye iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmak ve yasalara uymak kaydı ile izin verileceği belirtilmiştir. Ancak, imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda 28. maddesinde ise Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Anlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sanayi üretimini bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır. Ayrıca, Osmanlı dış borçlarından bir bölümü genç Cumhuriyet tarafından davranılmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir. Ayrıca, bu nedenlerin yanı sıra altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliği, belirsizlik nedeniyle yabancı yatırımların gelmemesi, gayrimüslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi, 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz bu dönemin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur (Eroğlu,2003). Dünyadaki ekonomik buhrana Türkiye'nin kendi sorunları da eklenince devletçi bir sanayileşme stratejisine dönüş başlamış ve 1931 yılında yapılan 3. CHP Kurultayı'nda "Devletçilik" ilkesi CHP'nin altı okundan biri olarak kabul edilmiştir.

Türkiye, devletçi bir sanayileşme stratejisini benimsemesi ile birlikte SSCB'den sonra dünyada planlama uygulayan ilk ülke olmuştur. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” 1933 yılında hazırlanmış ve 1934–1938 yılları arasında uygulanmıştır. Milli iktisat anlayışı içinde gerektiğinde devletin olması gerektiğinde iş adamlarının desteklenmesi olarak tanımlanan karma ekonomi 1980’li yıllara kadar sürmüştür (Kazgan,1999:79).

İzmir İktisat Kongresi ile birlikte 1923-1930 yılları arasında sanayileşme için gerekli bankaların kurulması ve teşviklerin düzenlenmesi ile Batı tipi piyasa sistemi yönünde tercih belirleyen Cumhuriyet yönetimi, sanayileşme için gerekli sermayenin ve girişimci sınıfın toplumda yerleşmemesi sonucu sanayileşme stratejisini devletçilik olarak belirlemiştir.1933 yılında hazırlanan sanayi planı ile birlikte sanayileşmede sıçramalar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu olumsuz ve sıkıntılı dönem dışında tek parti yönetiminde olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Erkan,1998:95).

Bu noktada Aslı Odaman’ın “*Çevre Ülkelerde İktisadi Milliyetçiliğin Kökenleri Görüngüleri ve Dönüşümleri: Türkiye’de Devletçilik ve Meksika’da Populuzim Karşılaştırması 1910–1940*” adını taşıyan yüksek lisans tezinde ele aldığı, söz konusu yıllarda aralarında diplomatik ve coğrafik olarak benzerliklerin bulunmayan Türkiye ve Meksika’nın karşılaştırılması önemlidir. Yapılan çalışmada aralarında diplomatik ve coğrafi olarak benzerlik bulunmayan iki ülkenin ortak dinamiklere sahip olduğunun gözlemlenmiştir. Odaman’ın yaptığı çalışmanın sonuçları aşağıda özetlenmektedir (Odaman,2006:42).

- 1929 krizi sonucunda iki ülkede devlet merkezli bir yeniden yapılanma modeline girmiştir.
- İki ülkede bu dönemin siyasal refakatçileri tek parti yönetimleri (CHP(Cumhuriyet Halk Partisi) ve PNR (Kurumsallaşmış Devrim Partisi)) ve karizmatik liderlerin ‘Generalissimo’ Cardenas ve Mustafa Kemal “Atatürk” olmuştur.

- İki ülkede aynı dönemde Meksika’da 1925’de, Türkiye’de 1930’da merkez bankaları kurulmuş, kamusal kalkınma bankaları yaşama geçirilmiştir.
- Birbiriyle açık rekabet halinde olan iktisadi modelleri uygulayan güç bloklarına olan yakınlıkları bulunmaktadır. Meksika’nın ABD’ye, Türkiye’nin SSCB’ye komşu olması.
- İki devlet de 1920’lerde başlayan laik antiklerikal kültürel reformlar yapmıştır. Kilise ve Osmanlı’dan kalma tekke ve zaviyelerin eğitimden uzaklaştırılmaları bu dönemde olmaktadır.
- Kırsal kesime aydınlanmacı bakış, Türkiye’de “Köy Enstitüleri” Meksika’da “Kır Öğretmenleri”(maestros rurales) projelerini içermektedir.

Odaman’ın yaptığı çalışmada dünyadaki konjoktürün gelişmekte olan ülkeleri belirlemesini şu şekilde ifade etmektedir.

“Roosevelt’in New Deal’i, Alman Nazizmi, Avrupa’daki keynesnaizm uygulamaları, Latin Amerika’nın popülist rejimleri, İtalyan faşizmi ve Türkiye’deki devletçiliği ortak kılan bir “zaman eteri”nin olduğudur. Japon tarihçi Harootunian’ın coevalness (eşzamanlılık) diye adlandırdığı bu ortak zemin kültüralizm ve şarkiyatçılık (bölgesel çalışmalar) ve ülkelerin kalkınma derecelerine göre sıraya dizildiği hegemonic modernist yaklaşımın ana mantığını özden bir eleştiri tutmamızı sağlar.” (Odaman, 2006:41)

Odaman’ın yaptığı çalışma birbiri ile coğrafi ve kültürel olarak bir bağlantısı olmayan iki ülkenin aynı zaman diliminde benzer gelişme çizgilerine yönelmeleri noktasında önemlidir. Farklı toplumsal ve kültürel özelliklere sahip olsalar da dünya konjoktürünün aldığı biçim bu ülkelerin gelişme süreçlerini benzer şekilde etkilemiştir. Bu çalışma AGÜ’lerin içsel değişkenler yanında dışsal faktörlerden de etkilendiğini göstermektedir.

Tablo 14: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1889-1948)

Yıllar	Yıllık Ortalama Artış Hızı (%) 1948 ve 1968 fiyatlarıyla					GSMH Zımni Fiyat Endeksi(1984/100)
	Nüfus	GSMH	Kişi Başına GSMH	Tarım	Sanayi	
1889-1914	1,0	2,0	1,0	1,6	3,0	-
1923-1929	-	10,4	9,2	15,0	8,5	35,5-39,3
1929-1935	2,1	3,2	0,7	-1,3	17,1	39,3-21,0
1935-1939	1,7	11,6	8,8	15,6	11,0	21,0-22,6
1939-1948	1,1	0,5	-0,07	1,0	-0,9	22,6-100

Kaynak:1889-1914 dönemi Eldem(1970); diğer dönemler Bulutay (1975) ve DİE tahminlerinden hesaplanmıştır.

Kazgan;1999;91

Tablo 14'de görüldüğü üzere söz konusu dönemde 1929 ekonomik bunalımı ve II. Dünya Savaşı yılları hariç ekonomik göstergeler, ekonomik büyüme açısından büyük gelişmelerin olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında serbest piyasa koşullarında sanayileşme stratejisini benimseyen özel girişimci sınıf yetiştirmeyi hedefleyen Cumhuriyet yönetimi dünyada yaşanan ekonomik kriz ve bunun yanında savaş sonrası dönemde yaşadığı problemler nedeniyle kalkınma stratejisini devletçilik olarak belirlemiştir. 1929 yılının öncesinde %10 büyüme hızı, 1929 yılından sonra ise %3'e inmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ekonomideki gelişmeler tekrar olumlu şekilde ilerlemiştir. 1950'li yıllarla birlikte çok partili yaşama geçilmesi ve Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesi ile birlikte toplumun her alanında değişimler yaşanmaya başlamıştır.

2. 1950–1980 Dönemi

1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi sonucunda Türkiye'nin kalkınma politikasında da değişiklikler yaşanmıştır. Dünya ekonomisinde de aynı dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrası AGÜ'lerin konumları değişmiştir. Bu süreçte ABD Batı kampını SSCB'ne karşı

güçlendirme çabasına girişmiş, dünya iki kutuplu bir hale gelmiş ve AGÜ'lerin önemi de bu kapsamda artmıştır.

Bu dönemde Türkiye'de çok partili sisteme geçiş ve dünya ile ekonomik ilişkilerin sıkılaşması, OECD, DB, IBRD ve IMF'ye üyelikle birlikte liberal düşüncelerle etkileşimin arttığı görülmektedir. Kamunun büyümesinden şikayetçi bir özel kesimin oluştuğu bu dönemde çiftçiyi topraklandırma girişimleri başlatılmış hem sanayi hem de tarım alanında gelişmeler yaşanmıştır (Temel, vd,2002:49).

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidar olmasından itibaren 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi ve dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir. Bunu hazırlayan gelişmeler ise İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan yokluk, bu yokluktan rant sağlayarak gelişen tüccar ve büyük toprak sahibi burjuvazi ve ABD'nin SSCB karşısında oluşturduğu politikalar olarak sayılabilir (Kazgan,1999:94-106).

Tablo 15: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1950–1976)

Dönem	Yıllık Ortalama Artış Hızı(%)		Cari Açık	Dış Borç Milyon (USD)
	GSMH	TEFE		
1950-1953	11,30	4,00	-127	373 (1)
1954-1958	4,10	13,30	-123	
1959-1961	3,10	8,60	-130	992 (2)
1963-1967	6,70	5,20	-182	
1968-1972	6,60	10,20	-181	1.929 (3)
1973-1976	7,00	19,00	49	3.835 (4)
1977	3,00	24,10		
1978	1,20	52,60	-1.265	6.913
1979	-0,50	63,90	-1.413	11.663

(1) 1950 yılına ait tutar.
(2) 1960 yılına ait tutar.
(3) 1970 yılına ait tutar.
(4) 1976 yılına ait tutar.

Kaynak: DİE ve DPT

Tablo 15’de görüldüğü gibi 1950–1953 döneminde tarımda atıl toprakların kullanılması ve ucuz işgücü gibi olumlu olanaklardan yararlanılarak %11,3 reel GSMH artışı yaşanmış, enflasyon %4 gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Dış dünya ile bütünleşme kısa vadeli dış borçlara dayanarak tüketim malı ithalatını arttırma biçimine dönüşünce olumlu tablonun hepsi değişmeye başlamıştır. 1961 yılına kadar büyüme hızı düşmüş, dış borç ise giderek artmaya başlamıştır. Askeri darbeden 1976 yılına kadar % 6-7 büyüme hızı gerçekleştiren, enflasyon ve dış borçlar artmaya devam etmiştir. 1970’lerin son iki yılında ise ekonomideki tablo tamamen değişmiş ekonomi daralmış, enflasyon oranı yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu dönem aynı zamanda dünyada petrol krizinin yaşandığı zamandır.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi ise uluslararası iş bölümünde Türkiye’nin aldığı “tarım ülkesi” olma rolüdür. Savaşın yaşandığı ülkelerdeki tahribatı azaltmak ve yeni oluşan dünya düzeninde komünizme karşı kapitalizmin gelişimini sağlamak amacıyla oluşturulan Marshall Planı ile Türkiye’ye bu dönemde biçilen ticaret sermayesinin gelişimini amaçlayan “tarım ülkesi” rolü uygulanmıştır.

Marshall planı ile ABD’nin Türkiye’ye biçtiği rol ile Türkiye’nin ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin talepleri örtüşmüştür. Bu yardım kapsamında Türkiye’ye 1959 yılına kadar yapılan kaynak aktarımı 1.207.434.000 USD’ye ulaşmıştır. Bu tutarın 988.076.000 USD doğrudan, 195.402.000 USD dolaylı, 23.936.000 USD’si ise teknik yardımdır. Marshall planı çerçevesinde Türkiye’ye yapılan yardımlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Tören,2006:61-103).

- Tarım alanında yapılan yardımlarla, Türkiye’nin uluslararası sermaye birikim sürecine tarım/hammadde olarak endekslenmesi ve plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerinin temin edilerek, ABD sermayesinin de üretim fazlasının değerlendirilmesi sağlanır. Tarım Bakanlığı’na 1957 yılına kadar 86.755.000 USD (direkt yardım) ve Toprak Mahsulleri Ofisine 1958 yılına kadar 43.897.000 USD

kaynak aktarılır. Bu dönemde en fazla ithal edilen tarım aleti ise traktör ve traktör pulluğudur.

- Ulaştırma alanında yapılan yatırımların ağırlığı karayolları üzerinedir. Bunu en büyük nedeni tarım ve madencilik ürünlerinin iç ve dış piyasalara ulaştırılabilmesi ve ulaşım maliyetlerinin düşürülmesidir. Bu kapsamda 1948-1960 yılları arasında 38.825.685 USD direkt yardım olmak üzere toplam 40.389.685 USD ayrılır.
- Madencilik alanında yapılan yardımlarla Avrupa ülkelerinin başta kömür olmak üzere gereksinim duyduğu madenlerin çıkarılması hedeflenir. Etibank eliyle belli başlı demir, krom, kurşun, altın, gümüş, antimuan madenlerinin çıkarıldığı bölgelerde çalışmalar yürütülür. Bu çalışmalar kapsamında Etibank'a 1957 tarihine kadar 48.579.675 USD kaynak aktarılır.
- Özel sektöre yapılan ilk yardımlar Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na ayrılan kaynaklar ile piyasa ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan ithalattır. Ayrıca 1950 yılında Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası (TSKB)'nin kurulması sonrasında Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu oluşturulur ve fonun kullanımı 15 yıl süre TSKB'ye bırakılır.

1958 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin vadesi geçmiş 256 milyon USD birikmiş borcu bulunmaktadır. Sürdürülemez hale gelen bu koşullarda DP hükümeti 1958 yılında IMF kontrolünde istikrar paketini kabul etmiştir. 420 milyon USD borcu ertelenmiş ve 359 milyon USD taze kredi verilmiştir. İstikrar programı enflasyonun kontrolüne ve dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın arttırılmasına dayanmaktadır. Ne yazık ki programdan istenilen sonuç alınamamış, ekonomi daralmaya girmiş, ithalat artışına bağlı olarak dış ticaret açığı büyümüş, geri dönmeyen krediler sonucunda yedi tane banka batarak, birçok firma iflas etmiştir (Kazgan,1999:106-109). 1950'li yılların sonunda ekonomide yaşanan ekonomik krizle birlikte, dönemin politik anlamdaki gündemi de değişmiş ve 1960 askeri

darbesi gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda Türkiye'nin planlı yıllarının da başlangıcı olmuştur.

1940'lı 1950'li yıllarda gerçekleşen BM, NATO, IMF üyelikleri ile uluslararası sisteme bütünleşmesini sağlayan Türkiye'nin planlı ekonomiye geçişinde ise borç veren ülkelerin kendi çıkarlarını gözetme kaygısı bulunmaktadır. Daha önce yapılan yardımların ve borçların verimsiz bir şekilde popülist politikalarla harcanması sonucu, 1958 yılından sonra yapılacak yardımların "ulusal planlama" şartına bağlı olarak yaşama geçirilmesi koşulu bulunmaktadır. 1958 yılında uygulamaya konulan istikrar programı kapsamında Marshall Planı'nın uygulayıcısı kurumlarından OEEC tarafından Türkiye'ye planlama önerilir. Planlama kalkınma ekonomisinin az gelişmiş ülkelere yapılan bir öneri olduğu da unutulmamalıdır. Aynı dönemde iktidarda olan DP hükümetine de muhalefetin kullandığı en büyük koz plansız ve programsız yapılan yatırımlardır. DP hükümeti ve Menderes ise planlı ekonominin sosyalist sistemi çağrıştırmaması nedeniyle bu öneriye soğuk bakmıştır. Ancak, 1958 yılında yaşanan kriz sonrasında Almanya'dan talep edilen ekonomik yardımın plansızlık nedeniyle ret edilmesi sonucunda 1958 yılında Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş ve Hollandalı iktisatçı Prof. Tinbergen'in Türkiye'de planlama çalışmalarına katılmasıyla hız kazanmıştır. Bu gelişmeden sonra 1960 yılında askeri müdahale ile birlikte askeri yönetimin planlama ile ekonomik yönetime devam edeceğini açıklaması sonunda da Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bu dönemde kurulmuştur. 1960'dan 1980 yılına kadar geçen 20 yıl planlı yıllar olarak tanımlanmıştır (Akçay,2006:231-237). Darbe ile birlikte hazırlanan 1961 anayasasında DPT kurulmuş ve planlı ekonomiye geçiş başlamıştır. 5 yıllık süreler halinde hazırlanan kalkınma planları ile 1963–1977 yılları arasındaki yıllar "ithal ikamesi" yoluyla sanayileşmenin benimsendiği dönemleri kapsamaktadır.

Planlı dönem olarak adlandırılan 1963–1977 arasında hazırlanan planlarda gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere sunduğu ithal ikameci sanayileşme yolunda ekonomik hedefler belirlenirken toplumsal ve kültürel problemlerde planların hedefleri içinde yer almıştır. Ancak günümüzde halen bu dönemdeki

kalkınma planında yer alan sosyal sorunların katlanarak sürüyor olması bu konuda başarı sağlanamadığının da bir göstergesidir.

1950’li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik değişimlerin yanında sosyal ve kültürel değişimler toplumda günümüze kadar gelen sorunlarda yaratmıştır. Bunlardan ilki DP hükümeti döneminde yaşanan ekonomik sorunlar yanında politik sorunlar nedeniyle artan toplumsal gerginlik sonucunda yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri müdahaledir. Dönemde ayrıca tarımda yaşanan makineleşme sonucu işsiz kalan kırsal kesimin karayollarına yapılan yatırımlarla paralel bir şekilde köylerden büyük metropollerle göçü başlamıştır. Sanayileşme dönemine girememiş kentlerde iş bulamayan bu kırsal kesim işportacılık ve geçici işçilik gibi güvencesi olmayan gelir düzeyi düşük bir şekilde yaşamaya başlamış ve gecekondularla gerçeği ile Türkiye tanışmıştır. Kentsel kalkınma alanında günümüze kadar gelen çarpık kentleşme, yetersiz altyapı kültürel uyumsuzluk vb sorunlar büyüyerek devam etmekte ve kalkınma alanında ülkemizde en büyük sorunlardan birini oluşturmaktadır.

1980’li yıllara kadar Türkiye ekonomisine hakim olan içe dönük sanayileşme stratejisi 1980’li yıllarla birlikte yerini farklı bir sanayileşme stratejisine bırakmıştır. 1980 yılında bir askeri darbe daha yaşayan Türkiye, yeni bir döneme girmiştir. Dünya’da küreselleşme dalgasının başladığı neo-liberal politikaların yer aldığı bu dönemde Türkiye’de ihracatın, dışa açılmanın, bilgi toplumunun ve küreselleşmenin sürüklediği bir kalkınma stratejisine başlamıştır.

3. 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet döneminde Türkiye kalkınma sürecinde önemli aşamalar kat etmiştir. 1980 sonrası ile birlikte piyasa sistemi ve bunun tamamlayıcısı olan değerler toplumunda geniş kabul görmüş ve Osmanlıda temel olan merkezden yönetimli ekonomi yerine piyasa ekonomisi kültürü yerleşmeye başlamıştır (Erkan,1998:97).

1970’li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisinde ithal ikamesi sanayileşme stratejisi krizle sonuçlanmış, gelişmiş ülkelerde ise 1945 sonrası dönemde yaşanan hızlı ve tempolu büyüme dönemi, 1970’li yılların ortalarında sona

ermiştir. Dünya ekonomisinde 1970’li yılların ortasından itibaren “yeniden yapılanma” politikaları uygulanmaya konmuştur. Yeniden yapılanma politikaları kamu harcamalarının kısılması, işgücü piyasalarında de-regülasyon ve özelleştirme gibi araçlarla uygulamaya geçilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası dönemden 1970’li yılların ortasına kadar süren ve çalışanlar ile işverenler arasında, Fordist/Keynesci uzmanlaşma temelinde kurulan ittifak bu dönemde yıkılmaya başlamıştır. Bu anlamda uygulanan istikrar programı, kısa dönemli istikrar programlarının ötesinde uluslararası işbölümü çerçevesinde dışa açılmayı hedeflemiştir. Türkiye ekonomisi bu dönemde geçirdiği krizle birlikte neo liberal politikaları 24 Ocak Kararları sonrasında uygulamaya konmuştur. Bunun için ekonominin dışa açılması yönünde yeniden yapılanma için, uluslararası ticaret ve ihracat aleyhine sapsmış olan görelî fiyatlarda gerekli rekabetçi düzenlemeler yapılarak, ihracata dayalı bir yapısal değişikliğe gidilmiştir (Eşiyok,2004:26). Bu dönem Keynesyen politikaların saf dışı olduğu neo-liberal politikaların ekonomi politikalarını şekillendirdiği bir süreç olmuştur. Küreselleşme ile birlikte neo liberal politikaların uygulama ortamı da oluşmuştur.

Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülke, 1980’li yıllarda ekonomik istikrarsızlık sorununu çözmek amacıyla, kısa vadeli istikrar programlarını uygulamaya koymuştur. İstikrar programları Ortodoks (geleneksel sıkı para ve maliye politikalarına dayanan Monetarist istikrar önlemleri) ve Heteredoks (maaş, fiyat ve döviz kurunun dondurulması) unsurları birlikte içermiştir. Kalkınma sonrası (post-development) çağ, daha güncel bir terimle “istikrar” çağı, 1970’li yılların sonunda yaşanan kriz sonucu başlamıştır. Türkiye gibi aradaki ülkeler bu dönemde borç almak, borç ödemek, bunun içinde sürekli dış ticaret hadlerini düşürmekten, kalkınma amacını artık ön plana getiremez olmuştur (Eşiyok,2004:72).

1980’li yıllarla birlikte ekonomi alanındaki piyasa güçleri, kültürel alanda rekabete dayalı bireyci anlayışların yayılmasını gerektirmektedir. Türk ekonomisinin siyasetinin ve kültürünün 1980’li yıllarda yeniden yapılanması ulus devletçi kalkınmacılığın hakimiyetini sona erdirmiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye’nin Batılaşma ve modernleşme yolundaki yeni stratejisi Avrupa Birliği

olmuştur (İçli,2002:249). Avrupa Birliği Türkiye için Batılılaşma hedefinin yeni adresi olmuştur. Avrupa Birliğine dahil olmak belirli reformları da beraberinde getirmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması, sosyal hukuk devleti, daha fazla demokrasi gibi hedeflere ulaşmada günümüzde Avrupa Birliği zorlayıcı bir unsur olmaktadır.

1980’li yıllarda uzun hedefleri barındıran kalkına planları uygulamaya devam etmiş ancak uygulanan kısa vadeli istikrar programları sonrasında etkinlikleri azalmıştır. 1980’den sonra Türkiye’de uygulamaya giren kalkınma planlarının ekonomik hedefleri neo liberal politikalar ekseninde olmuştur. Ekonomide serbestleşmenin sağlanmasına yönelik politikalar yanında bu dönemde uygulanan istikrar politikaları ile ekonomide denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte hukuksal olarak varlığına karşın planların yerini ekonomik istikrar paketleri almıştır. 1980 öncesinde planlama sürecinin belirleyicileri yasama, yürütme ve DPT iken 1980 sonrasında IMF ve DB olmuştur.

Yaşanan ekonomik krizlerle birlikte 24 Ocak 1980’de alınan kararlar sonucunda neo liberal politikaların uygulanmasına başlanmıştır. Aşağıda sıralanan kararlar 1980’den sonraki istikrar programlarının hedefini de belirlemektedir (Demircen, Ener,92:2008).

- Serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlanması,
- İhracata ağırlık verilerek dışa açık bir ekonomik model oluşturulması,
- Kamunun faaliyet alanının sınırlandırılması,
- Döviz kuru politikasının yeniden belirlenmesi,
- Sıkı para politikası uygulaması,
- İthalatın liberalizasyonu,
- Yabancı Sermaye girişinin arttırılması,
- Enflasyonun talep kısıcıcı politikalar ile önlenmeye çalışılması,

amaçlanılmaktadır.

Daha önce her 8–10 yılda bir yürürlüğe konan istikrar programlarından farklı olarak, 24 Ocak 1980 istikrar önlemleri ve devamında izlenen politikalar, ekonomi politikasında daha köklü bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu değişimin en önemli iki ayağı “ithal ikamesine dayalı-iç piyasaya yönelik” sanayileşme yerine, “ihracata dayalı-dışa yönelik” sanayileşme yönünde bir dönüşüm ortaya çıkması ve gerçekleştirilen politika reformlarında merkezden yönetim yerine, piyasa mekanizmalarına daha çok ağırlık verilmesi biçiminde bir felsefe değişikliğini içermesidir. Bu değişimin etkisini “daha liberal” kambiyo, dış ticaret ve faiz politikalarında ve KİT'lere piyasa ekonomisi kurallarına daha uygun bir işlerlik kazandırma çabalarında gözlemlemek mümkündür (Egeli,2001:158).

1990'li yıllarla birlikte sık aralıklarla yaşanan krizlerin ekonomideki yıkıcı etkileri daha hissedilir olmuştur. Bu krizlerden en büyüklerinden birisi olan 1994'de yaşanan krizin ana nedeni; ekonomideki dengesizliklerin yoğunlaştığı bir dönemde İMKB endeksini yükseltmek amacı ile faiz oranlarının düşürülmesi yoluna gidilmesi ve bunun ters etki yaratmasıdır. Borsanın faizlerin düşmesi sonucu ortaya çıkacak sermayeyi çekecek derinlikten yoksun olması, spekülatif sermayenin borsa yerine döviz alımına yönelmesine neden olmuş ve Merkez Bankası'nın piyasaya döviz sürerek bunalımı geciktirmesi de yeterli olmamış ve yeni bir istikrar programı hazırlanması gündeme gelmiştir (Kepenek-Yentürk,2000:118). 5 Nisan 1994 istikrar önlemleri ile, öncelikle yüksek oranda devalüasyon yapılmış, kamu giderlerinin düşürülmesine çalışılmıştır (Eğilmez,2000:10-12). 5 Nisan İstikrar Kararları, kısa vadede enflasyonu düşürüp, mali piyasalarda ve döviz kurlarında dengeyi sağlamayı, orta vadede mali piyasalardaki istikrarsızlığın temel nedeni olan yüksek kamu açıklarına ve dış açığa kalıcı ve köklü çözümler getirerek uzun vadeli sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamayı amaçlamıştır (Parasız,1995:142).

1999 yılında kötü bir ekonomik dönem geçiren Türkiye ekonomisi % 6,5 oranında küçülmüştür. IMF yönetim ve denetimli Enflasyonu Düşürme Programını 2000 yılından itibaren uygulamaya başlamış ve programın temel amacı üç yıllık bir dönemde enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, reel faizleri aşağı çekerek kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak olarak

belirlenmiştir. Programın temeli kur ve ücretlerin kontrol altına alınması olup buna ekonomi dilinde kur ve ücret çıpası denilmektedir (Ertuna, 2001:11). Bu programın en büyük eksikliği ise sadece enflasyonu düşürmek hedefine odaklanması bunun için ise talebin kısılmasını gerekli kılmasıydı. Bu dönem ilk olarak Kasım 2000 yılında mali piyasaların yaşadığı likidite sıkışıklığı ile güvenin kaybolmasıyla ve siyasi gerilim ile başlayan Şubat 2001 krizi ile yaşanan derin ekonomik kriz ile sonuçlanmıştır. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) bu dönemin sonunda hazırlanan yeni bir istikrar programıdır. Bu programında 2001 krizinin ana nedenleri sürdürülemez iç borç dinamiği ve mal sistemdeki sağlıklı yapı olarak belirlenmiştir. GEGP’nin temel hedefleri şu şekilde belirlenmiştir. Dalgalı kur istemi içinde enflasyonla mücadele, bankacılık sektörünü yeniden yapılandırma, kamu finansman dengesi, toplumsal uzlaşmaya dayalı gelirler politikası. GEGP’nin başarısı; faizlerin düşmesine, ekonominin büyümesine ve faiz dışı fazlanın milli gelire oranının arttırılmasına bağlanmıştır.

Yaşanan ekonomik krizlerin sonucunda toplumun satın alma gücü azalmış, birçok firma iflas etmiş ve birçok banka batmıştır. İstikrarsız bir politik yapının hakim olduğu Türkiye’de alınan ekonomik önlemler ile birlikte krizlerin sosyal yararlarının sarılması başarısız olmuştur. 1980’den sonra kısa vadeli çözümlerle ekonomide istikrar aranmış kalkınmanın sosyal boyutları ise görmezden gelinmiştir.

Türkiye’nin tarımsal ihracatına talebi artıran Kore Savaşı, Türkiye’den Batı Avrupa’ya işçi göçü ve ardından gelen önemli miktardaki işçi dövizleri ile petrol şokları, Türk ihraç ürünlerine talebi canlandıran İran-İrak savaşı, Kürt sorunu nedeniyle Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan şiddet olayları ile ülkenin sanayi merkezinde yaşanan büyük deprem ve son olarak dördüncü evrede 11 Eylül, her evrenin niteliği ve suresi üzerinde farklı yollarla etkide bulunmuş faktörlerden bazılarıdır. Aynı şekilde, Türkiye’de demokrasinin 1960, 1971 ve 1980’de askeri müdahalelerle kesintiye uğraması, reel ekonomide yaşananlardan tamamen bağımsız olmasa da, gelişmeyi biçimlendiren dışsal faktörler arasında sayılmalıdır (Öniş,2007:16)

Tablo 16: Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1980-2007)

	ÜFE %	GSMH yıllık değişim (1987 yılı fiyatlarıyla)	İşsizlik Oranı	Cari Açık(Milyon USD)	Dış Borç (Milyon USD)
1980	107,25	-2,8	14,4	-3.408	16.227
1981	37,60	4,8	14,8	-1.936	
1982	29,19	3,1		-952	
1983	30,43	4,2		-1.923	18.385
1984	50,37	7,1		-1.439	20.659
1985	43,21	4,3		-1.013	25.476
1986	29,56	6,8		-1.465	32.101
1987	32,50	9,8		-806	40.428
1988	70,48	1,5	8,4	1.596	40.722
1989	63,98	1,6	8,6	938	41.751
1990	52,30	9,4	8	-2.625	49.035
1991	55,35	0,3	8	250	50.489
1992	62,09	6,4	8,3	-974	55.592
1993	58,40	8,1	8,7	-6.433	67.356
1994	120,70	-6,1		2.631	65.601
1995	86,03	8,0	7,5	-2.339	73.278
1996	75,94	7,1	6,6	-2.437	79.299
1997	81,80	8,3	6,8	-2.638	84.356
1998	71,83	3,9	6,9	1.984	96.351
1999	53,06	-6,1	7,7	-1.340	103.123
2000	51,43	6,3	6,5	-9.821	118.602
2001	61,63	-9,5	8,4	3.392	113.592
2002	50,11	7,9	10,3	-1.524	129.598
2003	25,60	5,9	10,5	-8.036	144.145
2004	11,09	9,9	10,3	-15.604	160.646
2005	5,89	7,6	10,3	-22.824	168.474
2006	9,34	6,9	9,9	-31.316	205.265
2007	6,31	4,5	9,9	-32.996	247.094

Kaynak: DİE ve DPT

Tablo 14'de görüldüğü üzere özellikle 90'lı yılların başlarından itibaren enflasyon oranı gittikçe artmış, örneğin ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılında %120,70 gibi oldukça yüksek bir enflasyon oranı belirlenmiştir. GEGP ile birlikte 2001 yılından itibaren enflasyon oranında azalma başlamış, 2007 yılında % 6,31 olarak gerçekleşmiştir. Krizlerin olduğu yıllarda ekonomide daralmalar ortaya çıkmıştır. 2001 krizinden sonra ekonomide yaşanan değişimlerle özellikle ihracatın gelişmesiyle birlikte ekonomik büyüme rakamları da yükselmiştir. 2001 yılından sonra azalan enflasyon ve ekonomik büyümeye karşın işsizlik oranı, cari açık ve dış borç yıllar itibariyle artış göstermiştir. Özellikle 2008 yılı ile birlikte küresel ölçekte

oluşan ekonomik krizin etkileri ülkemizde 2008 yılının son aylarından başlamak üzere etkisini göstermektedir.

Yaşanan krizle birlikte işsizlik oranı 2009 yılının Mayıs ayında bir önceki yılın aynı ayına göre artarak %13,6 olarak açıklanmıştır (TÜİK, Nisan, Mayıs, Haziran, 2009) Küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisine etkileri tartışılmakla birlikte, 2008 yılının son çeyreğinde etkisini göstermeye başlayan krizin 2009 yılında Türkiye ekonomisinde iç ve dış piyasada talep daralması ve işsizlik olarak kendini göstermeye başladığı bir gerçektir.

II. KÜRESELLEŞME İLE BİRLİKTE DEĞİŞEN KALKINMA ANLAYIŞI: TÜRKİYE EKONOMİSİNE YANSIMALARI

Türkiye’de özellikle 1980’den sonra uygulanan neo liberal politikalar ile kalkınmanın sadece ekonomik boyutu üzerinde durulmuş insani ve sosyal boyutu ise göz ardı edilmiştir. Aşağıda kalkınmada yeni yaklaşımlar çerçevesinde Türkiye’de bilgi toplumu olma yolunda insan sermayesi, sürdürülebilir kalkınma ekseninde çevre ve yeni bölgesel kalkınma anlayışı analiz edilmiştir.

A. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş-İnsani Kalkınma

1950 ve 1960’lı yıllarda A.B.D. Japonya, Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde bilgi teknolojilerinin giderek artan bir şekilde kullanımıyla ortaya çıkan aşama bilgi toplumu olarak tanımlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde şekillenen bu aşamanın en önemli özelliği, bilginin ve bilgi teknolojilerinin tarım, sanayi, hizmetler sektörlerinin yanı sıra eğitim, sağlık, iletişim gibi her alanda kullanılabilir olmasıdır. Bilgi toplumundaki bu gelişmeler kısa sürede üretimin ve verimliliği artırmasına yol açmış ve yeni teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri de beraberinde getirmiştir (Aktan, Tunç, 1998:7-8). Gelişmiş ülkelerde şekillenen bu aşama bilgi toplumunda iletişim ağlarının gelişmesine paralel olarak diğer gelişmekte olan ülkeleri de etkilemiştir.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte yaşanan en önemli değişimlerden insan faktörü ve bilginin niteliğinde ortaya çıkan değişimdir. Bilgi,

hem kişisel bir kaynak olarak, hem de kilit ekonomik bir kaynak olarak görülmektedir. Bilgi toplumunda ise bilgi anlamlı tek kaynak olarak benimsenmektedir. Geleneksel üretim faktörleri olan doğal kaynaklar, emek ve sermaye ortadan kalkmamakta ancak, ikinci plana düşmektedir. Söz konusu üretim faktörleri bilgi sayesinde elde edilebilir kaynaklardır. İşe yarayan bilginin önem kazanması sonucunda, bilginin oluşumuna katkı sağlayacak ve kullanacak olan insan faktörü de ön plana çıkmaktadır (Aktan,Tunç.1998:7-8). Bilgi toplumunda düşünen, öğrenen insan ne kadar önemli ise bu insan kaynağına yapılan yatırım da bu kadar önemli olmaktadır. Yaşam boyu öğrenme düşüncesi ile insana yapılan eğitim yatırımı her aşamada önem kazanmaktadır.

Bu nitelikli işgücü talebini karşılayacak, kaliteli bir eğitim ve öğretim sistemi geliştirmek bilgi toplumu aşamasına gelememiş gelişmekte olan ülkeler açısından dikkat çekmektedir. Bu sistem içinde yetişecek insan kaynağının, bilgi toplumunun yararına kullanılmasını sağlayıcı ve yaratıcılığı destekleyici, içinde sürekliliği taşıyan bir kültürde oluşturulması gerekmektedir. Oluşan bu bilgi toplumunun politik hedefi bilgili bir yurttaş kitlesi yaratarak demokrasiyi güçlendirmesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir hedef ise küreselleşen dünyada, toplumun yerel kültürlerini güçlendirmektir (Gürbüz, 2003:18).

2005 yılında Tunus'ta yapılan ve Türkiye'nin de içinde olduğu 175 ülkenin katılımı ile oluşan Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi'nde bilgi toplumuna yönelik ele alınan öncelikli alanlar ve aşılması gereken engeller genellikle aşağıdaki konularda yoğunlaşmaktadır (Bilgi Toplumu Stratejisi-2006/2010:6).

- Sürdürülebilir büyüme ve rekabetçiliğin artırılması
- Yaşam kalitesinin artırılması
- İnsan kaynağı yetkinliklerinin ve istihdamın artırılması
- Kamu hizmetlerinin çoklu platformlardan, vatandaş odaklı ve etkin sunulması
- E-Ticaretin yaygınlaştırılması
- Bilgi toplumu uygulamalarında standardizasyon ve güvenliğin sağlanması

- Pazara uyumlu Ar-Ge ve yenilikçiliğin geliştirilerek değer yaratılması
- Genişbant iletişim altyapılarının yaygınlaştırılması
- İçeriğin ve bilgi toplumu uygulamalarının zenginleştirilmesi
- Teknolojilerin yakınsama potansiyelinden faydalanılması
- Bilgi toplumunun gelişiminde medya kanallarından faydalanılması

Yukarıda sıralanan unsurlar, Türkiye açısından da öncelikli alanlar ve aşılması gereken güçlükler olarak değerlendirilmektedir. Bu alanlardan en önemlileri olan teknoloji kullanımı ve eğitim harcamaları konusunda Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki yeri aşağıda Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17: Karşılaştırılabilir Teknoloji Kullanımı ve Eğitim Harcamaları

Ülkeler	Kişi Başına Düşen Bilgisayar Sayısı (2007) (%)	İnternet Kullanıcısı (2007) (%)	Yüksek Teknoloji İhracatı (2007) (Toplam İhracat İçinde)	GSMH İçindeki Eğitim Harcamaları (2007)	Kullanılabilir Patent Sayısı (2006) (%)
ABD	76,22	69,1	18,28	4,79	298,42
Çin	57,52	63,68	44,6	-	226,86
Almanya	60,42	46,67	12,2	4,31	120,98
Kanada	87,31	67,89	6,96	5,23	109,57
İngiltere	76,52	56,03	14,1	5,33	59,95
İrlanda	52,99	34,13	20,75	4,78	41,43
İtalya	36,99	49,63	5,32	4,61	25,47
Yunanistan	9,17	18	1,92	3,11	1,8
Brazilya	16,09	17,24	5,96	4,09	0,64
Venezuela	9,25	15,21	0,21	4,35	0,48
Hindistan	1,54	5,44	3,43	3,99	0,43
Türkiye	5,56	16,56	0,88	3,49	0,42

Kaynak: Global Information Technology Report 2007-2008

Bilgi toplumu olma yolunda Türkiye ekonomisindeki en önemli sorunların başında eğitim gelmektedir. Eğitimde bilgi teknolojilerinden yararlanma artmaya başlansa da Türkiye'nin bu alanda çok daha temel sorunları bulunmaktadır (Öğretmen yetersizliği, kalabalık sınıflar, mesleki uzmanlaşmanın olmaması, okula gönderilmeyen çocuklar vb). Bilgisayar ve internet kullanımı her geçen yıl artış göstermektedir. Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ise halen çok düşük seviyelerde yer almaktadır. Patent sayısı ve

teknoloji ihracı konusunda diğerk ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye alt sıralarda yer almaktadır. Sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücünün sağlanması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaşamın her alanında etkin kullanımı önem kazanmaktadır. Bu süreci başarı ile gerçekleştiren ülkeler küresel rekabet içinde daha avantajlı konuma gelmektedirler.

B. Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye Ekonomisi

1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda Türkiye’de ilk defa çevre konusunda ulusal politikalar geliştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. 1982 Anayasasının kabulü ile çevre koruması kavramı ilk defa Anayasaya girmiş olsada çevre kavramının uluslararası çalışmalarla ve buna bağlı ulusal örgütlenmelerle birlikte kalkınma stratejilerine ancak 1970’li yıllarda yerleştiği görülür. Küresel ölçekte de çevre konusunun önem kazandığı bu yıllarda Türkiye’de ilk defa 3. Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre sorunu ele alınmaktadır. 1972–1977 yılları Türkiye’de çevre politikası geliştirmenin kurumsal yönden yeniden yapılandırma gerekliliğinin anlaşıldığı yıllardır (Altunbaş, 2004:7-9).

1992 yılında gerçekleştirilen Rio zirvesinde ağırlıklı biçimde ele alınan sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, ilk kez 1990-1994 dönemini kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda benimsenmeye başlamıştır. Çevre Bakanlığı 1991 yılında 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kurulmuş ve Özel Çevre Koruma Müdürlükleri de altı ilde merkeze bağlı müdürlükler olarak yapılandırılmıştır. Türkiye, Rio zirvesinde benimsenen “Gündem 21” oluşumunu yine 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde benimsemiştir (Altunbaş, 2004:7-9).

1992 Rio Yeryüzü Zirvesi’nde “sürdürülebilir kalkınma”, tüm insanlığın 21. yüzyıldaki ortak hedefi olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda, 21. yüzyılda çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkılmasına ve sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılmasına yönelik ilkeleri ve eylem alanlarını ortaya koyan “Gündem 21” başlıklı Eylem Planı, Zirve’nin temel çıktısı olarak, BM üyesi ülkelere kabul edilmiştir (Emrealp,2005:16).

Gündem 21 içerisinde, “sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklıklar oluşturulması” konusuna verilen önem ve öncelik doğrultusunda, Gündem 21’in 28. Bölümü, “Gündem 21’in desteklenmesinde yerel yönetimlerin girişimleri” başlığını taşımaktadır. “Yerel Gündem 21” sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde yaşama geçirilmesini sağlayacak başlıca mekanizma olarak kabul edilmektedir. İnsanların temel gereksinimlerinin karşılanması, yaşam standardının iyileştirilmesi ve güvenli bir geleceğin sağlanması yönündeki öncelikleri, ekosistemlerin “taşınma kapasitesi”nin dikkate alınması ve gelecek nesillerin haklarının korunması yönündeki küresel taahhütlerle harmanlaması nedeniyle, özünde “çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi projesi”dir. Ülkemizde Yerel Gündem 21 Programı, Mart 2004 itibariyle, aralarında Büyükşehir Belediyeleri’nin ve İl Özel İdareleri’nin de bulunduğu, farklı coğrafi bölgelere dağılmış 50’nin üzerinde yerel yönetimin ortaklığıyla, sürmektedir (Emrealp,2005:30). Yerel Gündem 21 Programı, küreselleşme ile değişen kalkınma anlayışının örneklerinden biridir. İnsanı ve çevreyi merkez alan, yerel uygulayıcıların katılımıyla oluşturulan bir projedir.

Türkiye, kendi ulusal çevre eylem planını hazırlama çalışmalarına 1995 yılında başlamış ve bu çalışmalar, Mayıs 1998 tarihinde tamamlanarak “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)” adlı belge ile ortaya konmuştur. Kamu ve özel sektör, üniversiteler, gönüllü kuruluşlar, belediyeler ile meslek kuruluşlarının konularında uzman temsilcilerinde bulunduğu çalışma grupları oluşturulmuştur. UÇEP’in hedefi yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi, çevre ile ekonomiyi birlikte sürdürülebilir kılacak politika, proje, program ve önerilerin geliştirilmesidir. UÇEP’in uygulama süresi olarak 20 yıllık bir zaman kesiti öngörülmektedir (Altunbaş,2004:11).

C. Bölgesel Kalkınma ve Türkiye

1923 ile 1959 yılları arasında bölgesel politikaların ana stratejisi ulusal ekonominin yaratılması, nüfusun ülkenin çeşitli bölgelerine dağıtılması(başkent in İstanbul’dan Ankara’ya taşınması bunun bir parçasıdır) sanayi tesislerinin İstanbul ve

Marmara Bölgesi dışında, Orta Anadolu ve İç Ege’de kurulması; ülkenin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan bir demiryolları sisteminin gelişmesidir (Eraydın,2001).

Beş Yıllık Kalkınma Planları ile planlı yıllar olarak tanımlanan 1960-1972 yılları arasında ulusal ekonomik kalkınmaya katkısı olacağı üşünülen farklı bölgesel planlar hazırlanmıştır. Bu bağlamda Zonguldak, Doğu Marmara, Antalya ve Çukurova bölgesinde “öncü sektörler” belirlenerek DPT ve merkezi hükümetin uygulayıcısı olduğu projeler yaşama geçirilmişlerdir. Bu dönemde ayrıca doğu batı arasındaki gelişmişlik farklarının daha da derinleştiği bir dönem olmuştur. Bu durumda Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da bazı bölgeler 1968 yılında Bakanlar Kurulu’nun almış olduğu kararla Kalkınmada Öncelikli Bölgeler (KÖB) olarak kabul edilmiştir. (Göymen,2004:37)

Türkiye’nin bölgesel kalkınma alanında gerçekleştirdiği en büyük projelerden birisi Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP)’dir. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında hazırlanmış çok sektörlü tümleşik bir bölgesel bir kalkınma hamlesi olarak tanımlanır. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan proje 1970’li yıllarda başlamıştır. Dünyanın sayılı projeleri arasında da yer alan GAP, çok kapsamlı ve bu ölçüde de çok maliyetli bir projedir. Sadece GAP Master Planı’nın belirlediği hedef ve büyüklüklere ulaşabilmek için yapılması öngörülen kamu yatırımlarının finansman ihtiyacı 2008 yılı fiyatlarıyla toplam 41,2 milyar YTL’dir. 2007 sonuna kadar 25,6 milyar YTL harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme yüzde 62,2 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Diğer bir proje Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DOP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi, Kırsal Kalkınma Projeleridir (GAP Eylem Planı, 2008).

Türkiye 2000’li yıllarla birlikte yıllardır uyguladığı teşvikli bölgesel gelişme stratejisi yerine AB’nin de bütün aday ülkeler benimsettiği özel sektörü, sermayeyi ve bölgesel rekabeti ön planda tutan bölgesel kalkınma anlayışı başlamıştır. Türkiye’de bu dönemde kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır.

Kalkınma ajansları kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, ulusal kalkınma planlarında yer alan gelişme çizgisinde bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilir bir kalkınma sağlamak ve bölgeler arası ve bölge içindeki gelişmişlik farklarını azaltmak için kurulmuştur (Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 2007:11).

6 Temmuz 2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı” ile Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova ve İzmir ilini kapsayan İzmir bölgelerinde Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Kurumsal yapı oluşturulup işlevsellik kazandırıldıktan sonra, Çukurova Kalkınma Ajansı 06.01.2007 tarihinde, İzmir Kalkınma Ajansı da 13.01.2007 tarihinde resmen faaliyete açılmıştır.

III. TÜRKİYE’DE İNSAN SERMAYESİ VE EKONOMİK BÜYÜME NEDENSELLİK ANALİZİ (1969–2005)

Değişen kalkınma anlayışı ile birlikte insan sermayesi kalkınmanın en önemli belirleyicilerinden bir haline gelmiştir. İçsel büyüme teorilerinde insan sermayesi ve ekonomik büyüme arasındaki anlamlı ilişki ortaya konulmuştur. Bu bölümde ilk önce içsel büyüme teorileri ile birlikte insan sermayesi kavramı açıklanmıştır. Çalışmada insan sermayesi kavramını temsil edecek değişken olarak insani kalkınma endeksinin belirleyicileri; bileşik okullaşma oranı, ortalama yaşam endeksi, okuma yazma oranı, eğitim endeksi alınmıştır. 1969-2005 yıllarını kapsayan çalışmada önsel beklenti insan sermayesinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu yönündedir.

A. İçsel Büyüme Teorisi ve İnsan Sermayesi

İçsel büyüme teorisi büyümenin, ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde, bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini ileri sürmesi bakımından büyümeyi ekonomik sistem dışındaki etkenlere bağlayan neo klasik büyüme yaklaşımından önemli ölçüde ayrılmaktadır (Ercan, 2000:129).

Solow ile birlikte başlayan ve teknolojik ilerlemeyi basit bir zaman trendi olarak ele alan neo-liberal kalkınma kuramının aksine içsel büyüme kuramı teknik değişimin içsel belirleyicisi üzerinde durmaktadır. Kendinden önceki kalkınma kuramlarında ya hiç ilgilenilmeyen ya da dışsal olarak ele alınan bilgi, insan sermayesi, teknolojik gelişmeyi içselleştirdiği bir büyümedir. Teknolojik ilerlemenin yaparak öğrenme, dışsal ekonomiler ve insan sermayesi kavramları üzerine dururlar (Öztürk,2005;136).

Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımı ile Solow'un modeli, teknoloji nötr olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = f(K, L) = AK^a L^{1-a} \quad (1)$$

Fonksiyonda Y çıktı düzeyini, K sermaye miktarını, L emek miktarını ve A teknolojiyi göstermektedir. Solow büyüme modeli, üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Eğer sermaye ve emek iki kat artıyorsa, diğer girdiler üretimi iki kat arttıracaktır. Ayrıca $1 > a > 0$ 'dır. Bu üretim fonksiyonunda ekonomik büyümenin nüfus artışı ve teknolojik gelişme hızı tarafından belirlendiği görülmekte olup iki değişken de dışsal olarak belirlenmektedir.

Teknoloji, içsel büyüme modellerinin kabul görmesindeki en önemli faktör olarak sayılmaktadır. Geleneksel büyüme modellerinde esas alınan girdi ve çıktılardan farklı olarak bilgi ve teknoloji analiz edilmiştir. Bilgi ve teknoloji rekabetçi piyasa koşullarında kopyalanabilmekte ve aynı anda birçok birey tarafından kullanılabilir. Temelde teknolojik gelişme neo klasik modelde olduğu gibi kendiliğinden meydana gelen bir dışsal olgu olarak değil, bilinçli biçimde gerçekleştirilecek yatırımların sonucu ortaya çıkan içsel bir olgu olarak kabul edilmektedir (Yardımcı, 2006;100).

Neo Klasik büyüme modellerinin sermayenin azalan getirisini kabul etmesine karşın, içsel büyüme modellerinin insan sermayesini de kapsayan sermayenin artan getirisinin olabileceğini ve bu artan getirinin de uzun dönemde büyümeyi azaltmayacağını kabul etmeleri, "eski" ve "yeni" büyüme modelleri arasındaki en

önemli farkı oluşturmaktadır. Ekonomik büyümenin içsel iktisadi temelleri olduğu söylenen içsel büyüme modellerinde, ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıkılmaktadır. Neo klasik modelin aksine, bu modellerde AGÜ'ler eğer gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile arasındaki fark daha da artacaktır (Kar ve Taban,2006:161).

İçsel büyüme teorileri büyümenin itici gücü olarak tanımladıkları faktörler itibariyle üç grupta toplanmaktadır (Ercan,2000:129).

- Nüfus artışı ve insan sermayesi kavramını birer karar değişkeni olarak ele alanlar (Lucas)
- İçerilmemiş teknolojik değişmeyi piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına dayandıranlar (Romer)
- Büyümede kamunun rolünü dikkate alan içsel büyüme teorileri (Barro)

İçsel büyüme teorilerinde insan sermayesinin önemi ciddi şekilde vurgulanmaktadır. İnsan sermayesi kavramı kişinin ya da toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. İnsan sermayesi kavramını ilk kullanan iktisatçılar, Adam Smith, J.Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi klasik iktisatçılar olmuştur. Daha sonraları Denison, Schultz ve Becker gibi iktisatçılarda bu kavramın gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Ağır ve Kar,2003;3)

İnsan sermayesi faktörünün ekonomik büyüme ile ilişkisini açıklayan içsel büyüme modeli Lucas (1988) tarafından oluşturulmuştur. Lucas (1988) tarafından Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan hareketle türetilen ve insan sermayesini de kapsayan model aşağıda gösterilmektedir:

$$Y = AK^a (vhL)^{1-a} hw^m \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte Y çıktıyı, A teknoloji düzeyini, K fiziksel sermaye stokunu, v hane halklarının çalışmaya harcadıkları zaman dilimini, h çalışanların ortalama yetenek düzeyini ve L ise emeği temsil etmektedir. vhL İnsan sermayesinin üretim üzerindeki etkisini göstermektedir. Dolayısıyla çalışmaya harcanan zaman dilimi ve çalışanların ortalama yetenek düzeyleri arttıkça üretim miktarı da artacaktır. Bunların dışında kalan hw^m değişkeni ise insan sermayesinin doğrudan üretime katkısı dışında kalan, dışsal etkiyi göstermektedir. Dışsal etki modelin dışında tutulduğunda, fonksiyon Cobb- Douglas tipi üretim fonksiyonu ile çok benzeşmektedir. Fakat dışsal etki ile birlikte model Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan önemli bir şekilde ayrılır. Bu yeni fonksiyonda ölçeğe göre artan getiri söz konusudur.

İnsan sermayesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test edebilmek için birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları; Denison (1962); Mankiw, Romer ve Weil (1992); Baro (1991); Ranis, Stewart ve Ramirez (2000); Piazoła (1995); Webber (2002); Gregorio (1992); Tallman ve Wang (1990); Mayer (2001); Bloom, Canning ve Sevilla (2001); Brempong ve Wilson (2003); McDonald ve Roberts, (2002)'dir. Bu çalışmalarda insan sermayesi göstergeleri ile büyüme arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır. Az sayıda bazı çalışmada ise örneğin Monteils (2004)'in 19. ve 20. yüzyıllarını kapsayan Fransa için yaptığı araştırma ve Jaoul (2004)'un 1899-1937 dönemi Almanya için elde ettiği sonuçlarda, insan sermayesi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.(Taban ve Kar;2006;163)

Konu ile ilgili olarak Türkiye üzerine de birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda daha çok eğitim göstergeleri olarak eğitim harcamaları ile okullaşma oranlarının kullanıldığı, sağlık göstergeleri olarak sağlık harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi verilerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmada insan sermayesi olarak insani kalkınma endeksinin belirleyicileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Uygulama öncesinde insani kalkınma endeksi ve belirleyicileri tanımlanmıştır.

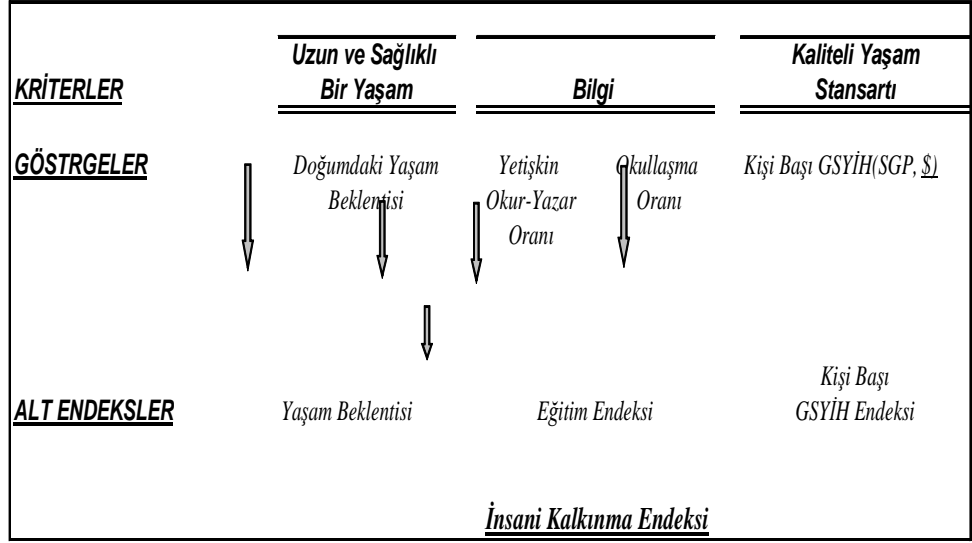
B. İnsani Kalkınma Endeksi

(İKE) İnsani Kalkınma Endeksi ilk kez Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında yayınlanmıştır. İKE eğitim düzeyi, okuma-yazma oranı, sağlık olanakları, ortalama yaşam düzeyi, kentleşme oranı, kadınların ekonomik ve siyasal yaşamdaki yeri, enerji tüketimi ve çevre bilinci gibi kriterler göz önüne alınarak ülkelerin kendi aralarında karşılaştırma yapılmasıyla belirlenmiştir.

1990 yılında 130 ülkeyi kapsayan endekse sonraki yıllarda yeni ülkeler eklenerek en son 2007/2008 yılı İnsani Kalkınma Raporu (Human Development Report)'nda hazırlanan 2005 yılı rakamlarını içeren İKE' de 177 ülkenin değerleri yer almıştır. Endeksin değeri 0 ile 1 arasında olup; 0'a yakın değerler insani açıdan daha düşük gelişmişlik seviyesini gösterirken, değer 1'e yaklaşması insani gelişmişlik seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir. İKE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre üç sınıfa ayrılmaktadır; İKE değeri 0-0,499 arasındaki ülkeler "Düşük İnsani Gelişmişlik", 0,500-0,799 arasında yer alan ülkeler "Orta İnsani Gelişmişlik" ve 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler de "Yüksek İnsani Gelişmişlik" kategorisinde bulunmaktadır. İKE'nde yer alan bulgular ise raporun çıkarıldığı yılın iki yıl öncesine ait verilerden elde edilmektedir. Örneğin 2007 İKE'de 2005 yılı verileri kullanılmaktadır (UNDP, Human Development Report, 2007/2008).

İnsani gelişmişliği; eğitim, sağlık ve gelir olmak üzere üç kriter üzerinden belirlemekte olan İKE'nin yanı sıra; bir ülkenin insani gelişmişliğini belirlemede doğumdaki çocuk ölüm oranları, cinsiyete göre belirlenen eğitim seviyesi gibi ölçüler de kullanılmaktadır. İKE'de temel alınan üç ana kriter tüm ülkeler tarafından sağlıklı verinin toplanabileceği kriterler olup endeksin ana amacı olan insani gelişmeyi yansıtmaya çalışmaktadır. UNDP'nin hazırladığı İGR (İnsani Gelişme Raporu)'nda, İKE'nin yanı sıra yayınlanan İnsani Yoksulluk Endeksi, Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi, Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ile ülkelerin sosyal gelişmişlik düzeyi daha iyi belirlenmeye çalışılmaktadır (Demir,2006:13).

Şekil 3: İnsani Kalkınma Endeksi

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2007/2008.

UNDP tarafından kullanılan insani kalkınma endeksi hesaplama yönteminde refah standardı, eğitim standardı ve sağlık standardı olmak üzere üç kriter kullanılmaktadır. Refah standardı tatminkar bir yaşam sürmeyi sağlayacak kaynaklara ulaşmaya, sağlık standardı uzun ve sağlıklı bir yaşama, eğitim standardı ise bilgi edinmeye karşılık gelmektedir (Human Development Report, 2007/2008:355-356)

Refah Standardı: Kişi başına düşen milli gelirin Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) ile hesaplanması ile elde edilmektedir. Kişi başı GSYİH değeriyle ölçülen endeksin kullanılmasında 100 dolar alt düzey kişi başına gelir olarak alınırken üst düzey olarak 40.000 dolar kullanılmıştır. Bu aralıktan hareketle GSYİH Endeksi 0 ile 1 arasında bir değer olarak hesaplanmaktadır.

Ülkenin kişi başı GSYİH'sı y ise,

$$\text{GSYİH Endeksi} = \frac{[\log(y) - \log(100)]}{[\log(40.000) - \log(100)]} \quad (3)$$

Eğitim Standardı: Endekste bu boyut iki değişkenle ölçülmektedir. Yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı ve ortalama eğitim süresi. Yetişkin okur-

yazar endeksi (15 yaş ve üstü) ve okullaşma endeksi için 0-100 aralığı kullanılarak, 0 ile 1 arasında bir değer bulunmaktadır.

Ülkenin yetişkin okur-yazar oranı: m % ,

Ülkenin okullaşma oranı: r % ise,

$$\text{Yetişkin Okur-Yazar Endeksi} = (m-0) / 100-0 \quad (4)$$

$$\text{Okullaşma Endeksi} = (r-0)/(100-0) \quad (5)$$

$$\text{Eğitim Endeksi} = 2 / 3 * (\text{Yetişkin Okur-Yazar Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{Okullaşma Endeksi}) \quad (6)$$

Sağlık Standardı: Endekste uzun ömür, sağlık standardı olarak nitelendirilmekte ve yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. 25 ve 85 olarak belirlenen yaş sınırları arasında yaşam beklentisi 0 ile 1 arasında bir değer alacak şekilde hesaplanmaktadır.

Ülkenin doğumdaki yaşam beklentisi: n yıl ise,

$$\text{Yaşam Beklentisi Endeksi} = (n-25) / (85-25) \quad (7)$$

İKE hesaplanırken Yaşam Beklentisi Endeksi, Eğitim Endeksi ve GSYİH Endeksi'nin aritmetik ortalaması alınmaktadır:

$$\text{İKE} = 1 / 3 * (\text{Yaşam Beklentisi Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{Eğitim Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{GSYİH Endeksi}) \quad (8)$$

Kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan GSMH ve fert başına düşen milli gelir uluslararası karşılaştırmalarda önemli bir kriter olmasına karşın, bir ülkenin gelişmişlik derecesini gösterme konusunda tek başına yeterli bir göstere değildir. Bu noktada nüfus önemli bir belirleyici olmaktadır. Kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan, elektrik enerjisi tüketimi, kapasite kullanım oranları, işsizlik oranı, vb. parasal olmayan ölçütler yanında insan ihtiyaçlarının karşılanmasını temel alan; barınma, eğitim, yaşam oranı, bebek ölüm oranı, beslenme vb. niteliksel

değişkenleri temel alan niteliksel ölçütlerde kalkınmanın ölçülmesinde diğer değişkenlerle birlikte kullanılmaktadır.

C. Uygulama

1. Ekonometrik Yöntem

Türkiye’de insan sermayesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği uygulama bölümünde insan sermayesi değişkenini temsil etmek üzere insani kalkınma endeksinin belirleyicileri kullanılmıştır. Yaşam beklentisi endeksi ile eğitim endeksini oluşturan okullaşma oranı ve okuma yazma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri test edilmiştir. Çalışmada kullanılan seriler 1969–2005 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Zaman serileri ile çalışılması nedeniyle bu bölümde ilk önce çalışmaya dahil edilen değişkenlerin durağanlık analizi yapılmıştır. Eş bütünleşme ve nedensellik analizinin yapıldığı çalışmada son olarak elde edilen uzun dönem ilişkiye dair sonuçlar yorumlanmıştır.

a) Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi

Zaman içinde ortalaması ve varyansı değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı süreç durağan olarak tanımlanır (Gujarati,1999:713).

$$\text{Ortalama}=E(Y_t)=\mu \quad (9)$$

$$\text{Varyans}=\text{var}(Y_t-\mu)^2=\sigma^2 \quad (10)$$

$$\text{Kovaryans}=\chi_k=E((Y_t-\mu)(Y_{t-k}-\mu)) \quad (11)$$

Zaman serilerinin durağan olmaması durumunda, zaman serileri trend içerecektir. Trend içeren zaman serileri genellikle artma eğilimindedirler. Bu seriler ile oluşturulacak regresyondan ise katsayılar anlamlı olmasa bile yüksek bir R^2 elde edilir. Serilerin

durağan olmaması kuşkulu bulgular elde edilmesine neden olmaktadır. Durağanlık sınaması serilerin grafikleri incelenerek de gerçekleştirilebilir. Kesin sonuçlar için ise kullanılan birim kök sınaması aşağıdaki modelle gösterilmiştir:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + U_t \quad (12)$$

U_t klasik varsayımlara uyan, ortalaması sıfır, varyansı değişmeyen ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimi olarak belirlenir. Bu hata terimi beyaz gürültü hata terimi olarak da ifade edilmektedir. Burada Y_{t-1} 'in katsayısı olan ρ 1'e eşitse birim kök sorunuyla yani durağan olmama durumu ile karşılaşırız. Birim kökü olan bir zaman serisi, zaman serisi ekonometrisinde rassal yürüyüş (random walk) diye bilinir. Rassal yürüyüş durağan olmayan zaman serisi örneğidir. Bu durum ise Y_t 'nin bir önceki dönem değerinden, sadece hata terimi kadar farklı olduğunu yani serinin durağan olmadığını göstermektedir (Gujarati,1999:718). Yukarıdaki tanımladığımız eşitliğin her iki tarafından Y_{t-1} çıkardığımızda;

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + U_t \quad (13)$$

eşitliği elde edilir. Burada ρ 'nin 1 olması durumunda;

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = U_t \quad (14)$$

Bu eşitlikle rassal bir yürüyüşün birinci farklarının U_t olması nedeniyle (U_t varsayım gereği rassaldır) durağan bir zaman serisidir.

Dickey Fuller sınamasında temel hipotez H_0 =Birim kök vardır ($\rho-1=0$) biçiminde kurulur. H_0 hipotezi kabul edildiğinde seri durağan olarak belirlenmektedir. Ancak yukarıdaki eşitlikte belirtilen serinin birinci farklarının alınması durumunda seri durağan hale geldiğinden bu seri birinci dereceden bütünleşik olarak tanımlanır ve I(1) olarak gösterilir. Genel olarak bir zaman serisinin d kez farkının alınması durumunda bu seri d'inci dereceden bütünleşik olarak tanımlanır ve I(d) olarak gösterilir. Ters durumda H_0 hipotezinin reddedilmesi diğer alternatif hipotezin (ρ 1'e eşit değildir) kabul edilmesi durumunda seri düzey seviyesinde durağan olarak tanımlanır ve I(0) olarak gösterilir.

Burada Dickey- Fuller testi yapılırken hipotezler arasında karar verme aşamasında t-1'in t istatistik değeri Dickey –Fuller tablo değeri ile karşılaştırılır. Eğer t istatistiğinin mutlak değeri Dickey ve Fuller mutlak esik t değerinden büyükse verilmiş zaman serisinin durağan olduğu ileri süren alternatif hipotezi reddedemeyiz. Öte yandan t istatistiği eşik değerin altında ise zaman serisi durağan değildir (Gujarati,1999:718)

Hata terimi bazen farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağılmış olabildiğinden Dickey-Fuller testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller testi olarak değiştirilmiştir.

$$\Delta Y_t = \gamma Y(t-1) + \beta_1 \Delta Y(t-1) + \beta_2 \Delta Y(t-2) + \dots + \beta_k \Delta Y(t-k-1) \quad (15)$$

Regresyon denklemi serideki k dereceye kadar olan içsel bağlantıyı gidermek üzere eşitliğin sağ tarafındaki β parametrelerine sahip değişkenlerle çoğaltılmıştır. Bu noktadan sonra birim kökün varlığı alternatif hipotezlerle karşılaştırılır. ADF testinde karar verme süreci yukarıda anlattığımız Dickey - Fuller testi ile aynıdır.

Phillips ve Perron (1988) Dickey-Fuller 'ın hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı genişletmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları Phillips-Perron testinde terk edilmiş hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir. Böylece Phillips-Perron Dickey – Fuller t istatistiklerini geliştirmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır

$$Y_t = \mu + \delta (t-T/2) + \rho y_{t-1} + v_t \quad (16)$$

T gözlem sayısını, (t-T/2) zaman trendini ve v_t de hata terimini göstermektedir. PP testinde ($H_0: \rho=1$) şeklindeki sıfır hipotezine karşılık y'nin deterministik bir trendle durağan

olduğunu savunan alternatif hipotez ($H_1: \rho < 1$) test edilmektedir. PP testi ADF testinden farklı olarak artıktaki oto korelasyonun düzeltilmesi için parametrik olmayan bir düzeltme uygulamaktadır.

b) Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Analizi

Zaman serilerinin düzey seviyede durağan olmaması sahte regresyon sorununu ortaya çıkarmaktadır. Eş bütünleşme sınaması sahte regresyondan korunmak için yapılan bir ön sına olarak düşünülebilmektedir. Zaman serileri durağan değilse rassal olarak ilerlemekte ama birlikte hareket ediyor gibi görünmektedirler.(Gujarati,1999:726) Serilerin farklarının alınıp birinci farkları alınan serilerin regresyona sokulması bu konuda çözüm bulmak için geliştirilen yöntemlerden birisidir. Ancak bu durum uzun dönem dengesi için önemli olan bilgilerin kaybedilmesine yol açmaktadır. Değişkenlerin birinci farkları kullanıldığından, bu değişkenlerin arasında olması muhtemel uzun dönemli ilişkiyi görme olasılığı ortadan kalkmaktadır.

Engle ve Granger (1987) eş bütünleşme analizi, aynı sırada durağan zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için geliştirilmiş bir yöntemdir. Düzey seviyede durağan olmayan, ancak aynı derece farkları alındığında durağan hale gelen serilerin, orjinal değerlerinin analizde kullanılmasına imkan vermektedir.

Engle ve Granger, x_t ve y_t gibi iki değişken arasındaki eş bütünleşme;

- her iki seri de $I(d)$ ise, yani aynı bütünleşme derecesine sahiplerse
- bu değişkenlerin $\alpha_1 x_t + \alpha_2 y_t$ gibi (varsa) doğrusal bir bileşimi $d-b$ dereceden entegrasyona sahip ise, $d \geq b \geq 0$ olmak koşuluyla, x_t ve y_t serilerinin d dereceden eş bütünleşmeye sahip oldukları söylenir ve $x_t, y_t \sim CI(d,b)$ biçiminde gösterilir. $[\alpha_1 \alpha_2]$ vektörüne de eş bütünleşme vektörü denir.

Engle ve Granger eş bütünleşme analizi iki aşamada gerçekleşmektedir. Ön koşul olarak değişkenlerin durağanlık testleri yapılmaktadır. Uzun dönem ilişkisinde iki değişken varsa ikisi de aynı bütünleşme derecesinden olmak zorundadır. İki den fazla (birden fazla açıklayıcı) değişken varsa bağımlı değişkenin bütünleşme derecesi açıklayıcı değişkenlerden hiçbirinin bütünleşme derecesinden yüksek olmamalıdır. Ayrıca, iki açıklayıcı değişken aynı bütünleşme derecesine sahip olmalıdır.

İlk aşamada, uzun dönem (koentegrasyon) denkleminin hata teriminin durağan olup olmadığına bakılmaktadır. Eğer durağansa eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilir. Ancak, eş bütünleşme için ADF testinde kullanılan kritik değerler, birim kök testi için kullanılan kritik değerlerden farklıdır. Eş bütünleşme denkleminde sabit ve mevsimlik kukla değişken olup olmamasına bağlı olarak da kritik değerler farklılaşmaktadır. Karar verme aşamasında, hesaplanan t değeri ilgili tablodaki alt kritik değerden küçükse, eş bütünleşme olmadığı biçimindeki boş hipotez alternatifini lehine reddedilir, eş bütünleşme olduğuna karar verilir. Bulunan değer üst kritik değerden büyükse eş bütünleşme olmadığına karar verilir. Ara değerler belirsizliğe işaret eder, karar vermeyi güçleştirir.

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + u_t \quad (17)$$

X ve Y serileri I(1) olan yani birinci farkları alındığında durağanlaşan seriler olsun. Bu noktada eğer bu iki serinin regresyonundan elde edilen u hata terimi

$$u_t = Y_t - \alpha - \beta X_t \quad (18)$$

durağansa yani I(0) ise seriler eş bütünleşiktir denilir. Yani seriler arasında uzun dönem denge ilişkisi vardır. Model çok değişkenli olarak oluşturulduğunda ise denklem

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 Z_t + u_t \quad (19)$$

şeklinde oluşturulur.

Bu çalışmada oluşturulan uzun dönem regresyonunda kısa dönemde ortaya çıkabilecek dengesizlikler “denge hatası” olarak adlandırılır. Bu dengesizliği düzelteren ilk kez Sargan tarafından kullanılan ancak Engle Granger tarafından geliştirilen hata düzeltme mekanizmasının çalışması da (ECM) eş bütünleşme analizinin ikinci aşamasıdır. Bu durumda kısa dönem dinamik denklem tahmin edilir ve ECM burada devreye girer.

$$\Delta Y_t = \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 (Y_{t-1} - \beta_0 - \beta_1 X_{t-1}) + u_t \quad (20)$$

Pratikte denklemin sağ tarafındaki parantez içindeki ifade yerine aynı anlama gelen hata teriminin bir dönem gecikmelisi kullanılmaktadır. Burada eş bütünleşme için gerekli ön koşul α_2 katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve $-1 < \alpha_2 < 0$ olmasıdır.

c) Granger Nedensellik Analizi

İki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yönünü test edebilmek için nedensellik testlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizi uygulamalı ekonometrik çalışmalarda zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi için en sık kullanılan yöntemdir.

Granger (1969), nedenselliği “Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında X’in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir” şeklinde tanımlanır. Bu tanımlamanın test edilmesi sonucunda nedenselliğin yönü $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir (Granger, 1988:554)

X ve Y arasındaki nedensellik analizi hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır.

$$X_t = \sum \alpha_i Y_{t-i} + \sum \beta_j X_{t-j} + u_t \quad (21)$$

$$Y_t = \sum \alpha_i Y_{t-i} + \sum \beta_j X_{t-j} + u_t \quad (22)$$

Eğer bu regresyonlarda Y'nin tahmin edilen katsayıları bir küme olarak istatistiki olarak sıfırdan farklıysa ve X'in gecikmeli katsayıları istatistiki olarak 0'a eşitse bu durumda Y'den X'e doğru nedensellik ilişkisi vardır. Tersine durumda ise yani Y'nin tahmin edilen katsayıları istatistiki olarak 0'dan farklı değilse ve X'in gecikmeli değerlerinin katsayıları 0'dan farklı ise X'den Y'ye doğru bir nedensellik vardır.

Her iki regresyondaki Y ve X katsayıları bir küme olarak 0'dan farklıysa bu karşılıklı nedensellik ilişkisi gösterir. Eğer bu iki regresyondaki X ve Y katsayı kümeleri istatistiki bakımdan 0'dan farklı değilse aralarında bağımsızlık bulunmaktadır.(Gujarati,1999:621)

2. Sonuçlar

Çalışmada İnsan sermayesi ve büyüme arasındaki uzun süreli ilişki incelenmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler yıllık olup 1969-2005 dönemini kapsamaktadır. İnsan sermayesi olarak tanımladığımız insani kalkınma endeksine ait verilerin 1969–1998 dönemi değerleri “Human Development Report Turkey 2001”den, 1999-2005 dönemi verileri ise bu yıllara ait “Human Development Report” lardan alınmıştır. Reel GSMH verileri ise Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi”nden alınmıştır.

RGSMH= Reel Gayri Safi Milli Hasıla

İKE= İnsani Kalkınma Endeksi

EGİ= Eğitim Endeksi

YSİ= Yaşam Süresi Endeksi

BOO=Bileşik Okullaşma Oranı

OYO= Okuma Yazma Oranı

Çalışmada aşağıdaki modelde tanımlanan İnsan sermayesi endeksinin belirleyicileri ve RGSMH arasındaki nedensellik ilişkisi dört ayrı regresyon kurularak incelenecektir. Değişkenler doğal logaritmaları alınarak kullanılmıştır.

$$\text{LRGSMH}=\beta_1 +\beta_2\text{LİKE} \quad (23)$$

$$\text{LRGSMH}=\beta_1 +\beta_2\text{LEGİ} \quad (24)$$

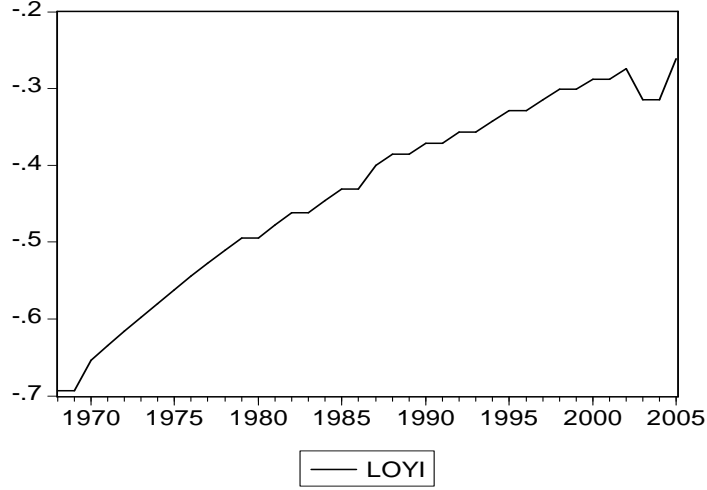
$$\text{LRGSMH}=\beta_1 +\beta_2\text{LBOO}+\beta_3\text{LOYO}+\beta_4\text{LYSİ} \quad (25)$$

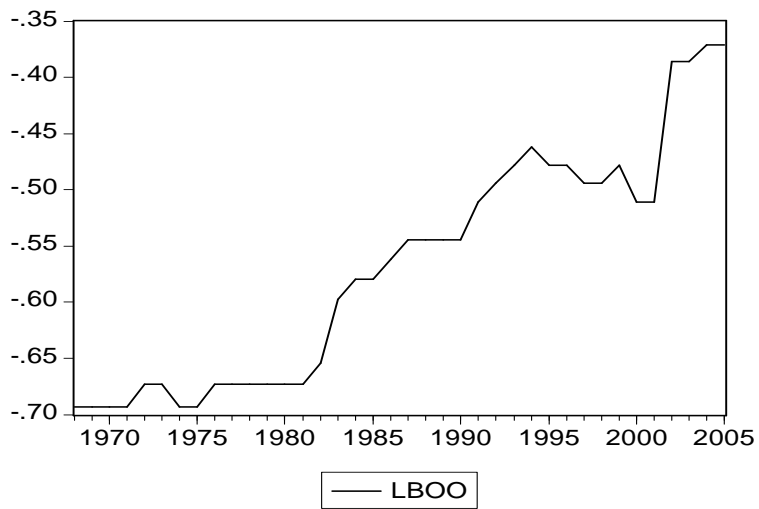
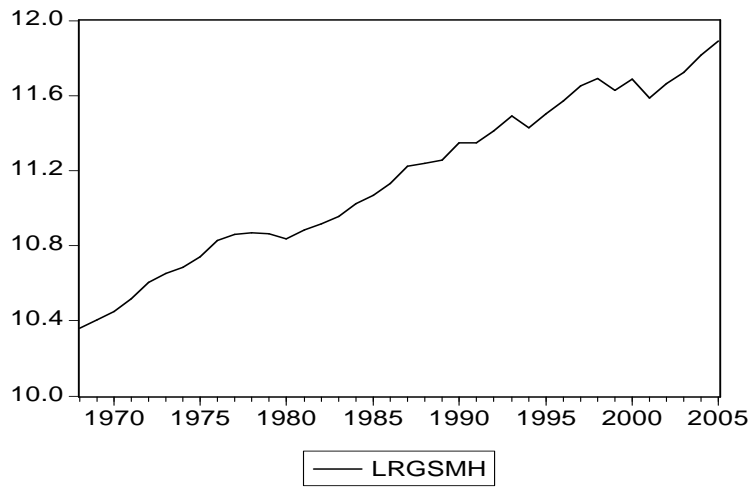
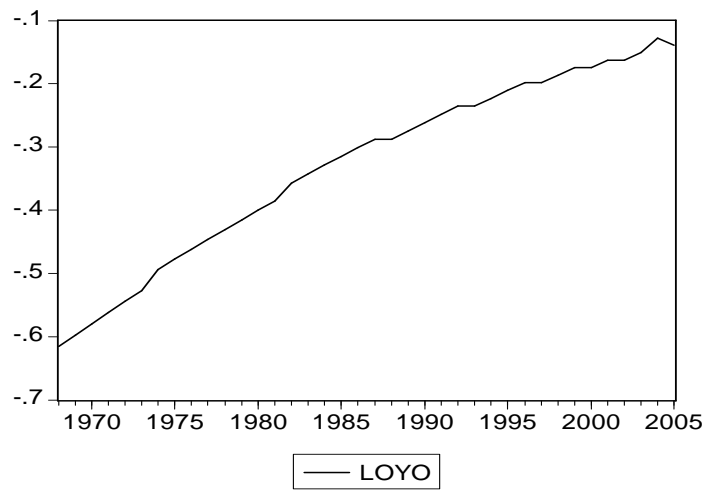
$$\text{LRGSMH}=\beta_1 +\beta_2\text{LBOO}+\beta_3\text{LYSİ} \quad (26)$$

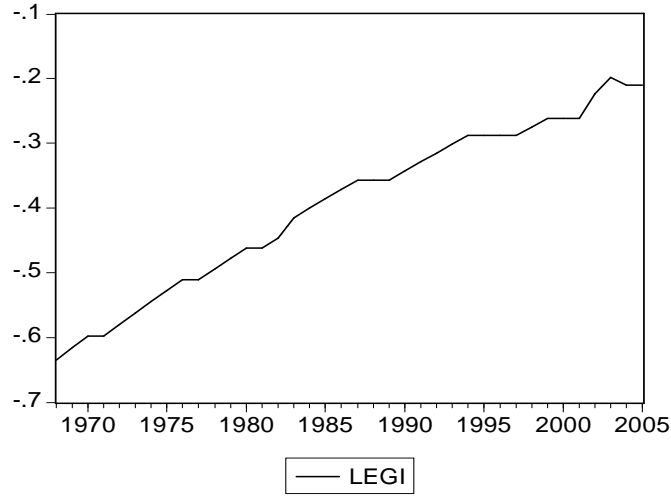
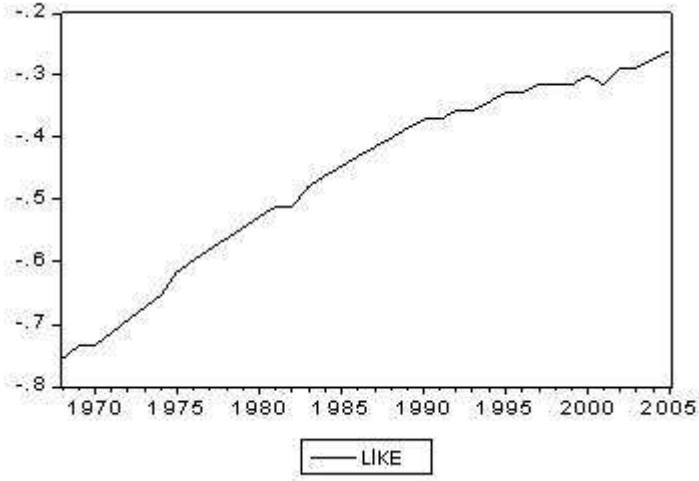
İlk önce zaman serilerinin durağanlıkları ADF testi ve Philips Peron ile incelenecek ve seriler I(1) bulunduktan sonra Engle Granger Eş Bütünleşme Analizi yapılacaktır. Son olarak LRGSMH, LBOO, LOYO, LYSİ, LİKE, LEGİ arasındaki Granger nedensellikler araştırılacaktır. Uygulamada E-Wievs 4 programı kullanılmıştır.

Serilerin durağanlıkları ADF ve Philips Peron testi ile sınımadan önce serilerin grafikleri aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 4: Serileri Grafiği

Serilerin grafiklerine baktığımızda yukarı doğru olan eğilimden dolayı zaman serileri durağan değildir diyebiliriz ancak kesin sonuçlar için ADF ve Philips Peron testi sınımlarının sonuçları Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18: Serilerin ADF ve Philips Peron Test Sonuçları

ADF TESTİ		
<i>Değişkenler</i>	<i>Düzy Kritik Değer</i>	<i>Birinci Derece Farkı</i>
LRGSMH	-2,70	-3,63
LİKE	-0,29	-4,67
LYSİ	-2,24	-6,68
LOYO	-0,78	-5,95
LBOO	-2,81	-5,05
LEGİ	-1,76	-6,66
<i>ADF Kritik Değerleri</i>		
1%	-4,23	-4,22
5%	-3,54	-3,53
10%	-3,2	-3,19

PHİLİPS- PERON		
<i>Değişkenler</i>	<i>Düzy Kritik Değer</i>	<i>Birinci Derece Farkı</i>
LRGSMH	-2,87	-6,41
LİKE	-0,57	-8,33
LYSİ	-1,85	-6,72
LOYO	-0,27	-7,87
LBOO	-2,67	-5,92
LEGİ	-1,37	-5,26
<i>ADF Kritik Değerleri</i>		
1%	-4,23	-4,22
5%	-3,54	-3,53
10%	-3,2	-3,19

ADF ve Philips-Peron test sonuçlarına baktığımızda serilerin I(0) düzeyinde durağan olmadıklarını görürüz. Düzy kritik değerleri mutlak değer olarak ADF kritik değerlerinden küçük olduğu için birim kök vardır seri durağan değildir şeklinde kurulan H_0 hipotezini reddetmeyiz. Diğer kısımda birinci derece farkları alınan serilerin değerleri mutlak değer olarak ADF kritik değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Serilerin birinci farkları durağandır denir. Serilerin aynı dereceden I(1) bulduktan sonra Engle-Granger testi uygulanabilir.

- İlk aşamada aşağıdaki dört ayrı uzun dönem (eş bütünleşme) regresyonu EKK ile tahmin edilmektedir:

$$1) \text{LRGSMH} = 12,45 + 2,81\text{LİKE}$$

$$\text{sh} \quad (0,09)$$

$$\text{t} \quad (29,54)$$

$$R^2=0,96$$

$$DW=0,25$$

$$2) \text{LRGSMH} = 12,46 + 3,34 \text{LEGI}$$

$$\text{sh} \quad (0,04)$$

$$t \quad (0,09)$$

$$R^2=0,97$$

$$DW=0,62$$

$$3) \text{LRGSMH} = 12,94 + 1,36\text{LBOO} + 0,10\text{LOYO} + 2,26\text{LYSI}$$

$$\text{sh} \quad (0,79) \quad (0,81) \quad (0,28)$$

$$t \quad (4,75) \quad (0,12) \quad (2,79)$$

$$R^2=0,98$$

$$DW=0,84$$

$$4) \text{LRGSMH} = 12,97 + 1,38\text{LBOO} + 2,36\text{LYSI}$$

$$\text{sh} \quad (0,23) \quad (0,19)$$

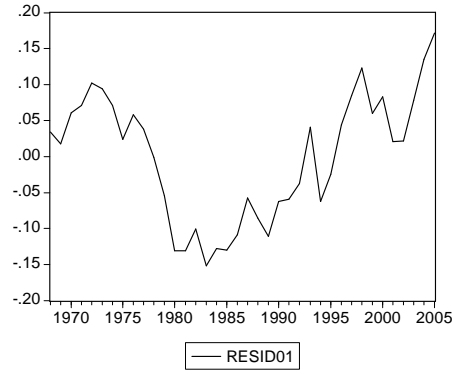
$$t \quad (5,95) \quad (12,27)$$

$$R^2=0,98$$

$$DW=0,86$$

- İkinci adımda, eş bütünleşme denkleminin hata teriminin durağan olup olmadığına bakılmaktadır. Eğer durağansa eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilir.

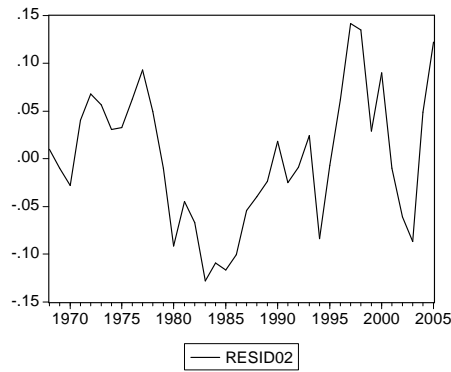
1) Regresyon modelinden tahmin edilen hata teriminin grafiği ve ADF test sonuçlarına baktığımızda serinin I(0) düzey durağan olmadığı sonucuna varılır. İKİ ve RGSMMH serilerinin eş bütünleşik olmadıklarına karar verilir.

ADF	
RESİD 01	-0,97

ADF Kritik Değerleri	
1%	-2,63
5%	-1,95
10%	-1,62

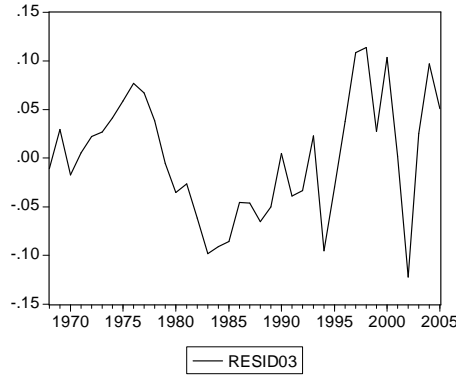
2) Regresyon modelinden tahmin edilen hata teriminin grafiği ve ADF test sonuçlarına bakıldığında serinin %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde $I(0)$ düzey durağan olduğu görülür. EĞİ ve RGSMH serilerinin eş bütünleşik olduğu sonucuna varılabilir. Seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır.

ADF	
RESİD 02	-2,29

ADF Kritik Değerleri	
1%	-2,63
5%	-1,95
10%	-1,62

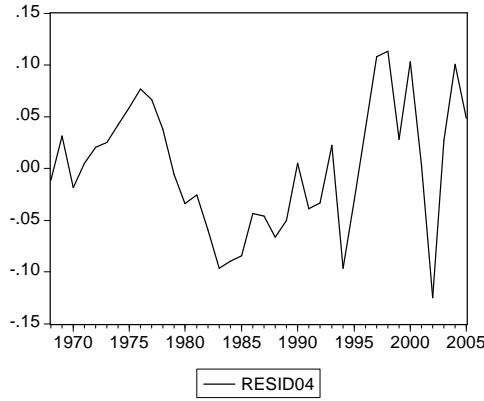
3) Regresyon modelinden tahmin edilen hata teriminin grafiği ve ADF test sonuçlarına bakıldığında serinin $I(0)$ düzey durağan olduğu sonucuna varılabilir. Regresyon modelinde yer alan değişkenler eş bütünleşiktir denilebilir.

ADF	
RESİD 03	-3,05

ADF Kritik Değerleri	
1%	-2,63
5%	-1,95
10%	-1,62

4) Regresyon modelinden tahmin edilen hata teriminin grafiği ve ADF test sonuçları değerlendirildiğinde serinin I(0) düzey durağan olduğu sonucuna varılır.

ADF	
RESİD 04	-3,12

ADF Kritik Değerleri	
1%	-2,63
5%	-1,95
10%	-1,62

- Seriler arasında uzun dönemli ilişki bulunduktan sonra kısa dönemde bir “denge hatası”nın ortaya çıkıp çıkmayacağı önemlidir. ECM bu dengesizliği düzeltmektedir. Hata teriminin I(0) durağan olması sonucunda hata düzeltme modeli kurulur ve EKK ile tahmin edilir. 1 nolu regresyonda hata terimi I(0) seviyesinde durağan bulunmadığından seriler arasında eş bütünleşme olmadığı sonucuna varılır. 1 nolu regresyonda İKE, istatistiki bakımdan anlamsızdır.

$$2) \Delta \text{LRGSMH} = 0,04 + 0,08 \Delta \text{LEGİ} - 0,28 U_{t-1}$$

$$t \quad (0,11) \quad (-2,73)$$

$$R^2 = 0,18$$

$$DW = 2,062$$

Bu regresyonda hata teriminin I(0) durağan olduğu sonucuna varılmıştır. 2 nolu regresyonda hata d¼zeltme mekanizması kurulmuştur. U'nun katsayısı %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde negatiftir. RGSMH ile EĞI arasındaki uzun d¼nem dengesizliklerinin her yıl 0,28 oranında giderileceğini g¼stermektedir. ECM alışmaktadır.

$$3) \Delta LRGSMH_t = 0,04 + 0,12\Delta LBOO_t - 0,35\Delta LOYO_t + 0,74\Delta LYSI_t - 0,10 U_{t-1}$$

t
(1,97)
(0,36)
(-0,34)
(1,22)
(-0,54)

$R^2=0,07$
 $d=1,90$

Hata teriminin I(0) durağan olduğu sonucuna varılmasından sonra regresyonda hata d¼zeltme mekanizması kurulmuştur Ancak regresyondan elde edilen bulgulara g¼re, u_{t-1} istatistiksel olarak anlamsız olduğundan hata d¼zeltme mekanizması çalışmamaktadır.

$$4) \Delta LRGSMH_t = 0,02 + 0,12\Delta LBOO_t + 0,28\Delta LYSI_t - 0,38 U_{t-1}$$

t
(0,45)
(2,54)
(-3,26)

$R^2=0,28$
 $d=1,87$

Hata teriminin I(0) durağan olduğu sonucuna varılmasından sonra regresyonda hata d¼zeltme mekanizması kurulmuştur. U'nun katsayısı %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde negatiftir. Hata teriminin katsayısı LRGSMH ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkinin uzun d¼nem dengesinden bir sapma olduğunda kısa d¼nemde yani her bir yılda bu sapmanın 0,38 kadarının d¼zeldiđi sonucuna varmak m¼mk¼nd¼r.

2 ve 4 nolu regresyonlarda hata teriminin negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmasından sonra ilk aşamada elde ettiğimiz uzun d¼nem eş b¼t¼nleřme regresyonlarının sonuçlarını yorumlayabiliriz. Regresyonları yorumlamadan ¼nce Grenger nedensellik analizi ile seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ve y¼n¼ incelenmiştir.

Tablo 19: Grenger Nedensellik Test Sonuçları

<i>Nedenselliğin Yönü</i>	<i>F değeri</i>	<i>P değeri</i>	<i>Karar</i>
LOYI → LBOO	2,72	0,08	<i>Red Edilir</i>
LBOO → LOYI	4,16	0,02	<i>Red Edilmez</i>
LOYO → LBOO	3,39	0,04	<i>Red Edilmez</i>
LBOO → LOYO	0,19	0,82	<i>Red Edilir</i>
LRGSMH → LBOO	1,94	0,16	<i>Red Edilir</i>
LBOO → LRGSMH	7,17	0,00	<i>Red Edilmez</i>
LOYO → LOYI	9,75	0,00	<i>Red Edilmez</i>
LOYI → LOYO	4,53	0,02	<i>Red Edilmez</i>
LRGSMH → LOYI	3,65	0,04	<i>Red Edilmez</i>
LOYI → LRGSMH	1,77	0,18	<i>Red Edilir</i>
LRGSMH → LOYO	0,26	0,76	<i>Red Edilir</i>
LOYO → LRGSMH	3,16	0,05	<i>Red Edilmez</i>
LEGİ → LRGSMH	3,54	0,04	<i>Red Edilmez</i>
LRGSMH → LEGİ	0,72	0,50	<i>Red Edilir</i>
LİKE → LRGSMH	0,38	0,68	<i>Red Edilir</i>
LRGSMH → LİKE	1,70	0,20	<i>Red Edilir</i>
LEGİ → LOYO	1,05	0,36	<i>Red Edilir</i>
LOYO → LEGİ	5,85	0,07	<i>Red Edilir</i>
LİKE → LOYO	0,46	0,63	<i>Red Edilir</i>
LOYO → LİKE	6,44	0,00	<i>Red Edilmez</i>
LEGİ → LOYI	15,50	2,20	<i>Red Edilir</i>
LOYI → LEGİ	3,71	0,04	<i>Red Edilmez</i>
LİKE → LOYI	7,07	0,00	<i>Red Edilmez</i>
LOYI → LİKE	1,00	0,38	<i>Red Edilir</i>
LBOO → LEGİ	4,66	0,01	<i>Red Edilmez</i>
LEGİ → LBOO	2,90	0,07	<i>Red Edilir</i>
LİKE → LEGİ	1,60	0,21	<i>Red Edilir</i>
LEGİ → LİKE	0,33	0,71	<i>Red Edilir</i>
LİKE → LBOO	5,30	0,01	<i>Red Edilmez</i>
LBOO → İKE	0,90	0,41	<i>Red Edilir</i>

Tabloya baktığımızda okuma yazma oranı ve insani kalkınma endeksi bileşik okullaşma oranının granger nedenidir. Ortalama yaşam endeksinin granger nedenleri; bileşik okullaşma oranı, okuma yazma oranı, reel gayri safi milli hasıla ve insani

kalkınma endeksidir. Okuma yazma oranının seriler arasındaki granger nedeni ise ortalama yaşam endeksidir. Oluşturduğumuz regresyonda bağımlı değişken olan reel gayri safi milli hasılanın granger nedenleri bileşik okullaşma oranı, eğitim endeksi ve okuma yazma oranıdır. Okuma yazma oranı insani kalkınma endeksinin granger nedeni olup eğitim endeksinin granger nedenleri ise ortalama yaşam endeksi ve bileşik okullaşma oranıdır. Burada okuma yazma oranı ile ortalama yaşam endeksi arasında çift yönlü nedensellik vardır.

2 ve 4 regresyonlara ait uzun dönem eş bütünleşme regresyon modelleri aşağıda gösterilmiştir.

$$2) \text{LRGSMH} = 12,46 + 3,34 \text{LEGİ}$$

$$\text{sh} \quad (0,04)$$

$$\text{t} \quad (0,09)$$

$$R^2=0,97 \quad \text{DW}=0,62$$

Uzun dönem regresyon modeline baktığımızda değişkenler arasında yüksek bir korelasyon katsayısı olmasına karşın EGİ katsayısının istatistiki bakımdan anlamsız olduğunu görürüz.

$$4) \text{LRGSMH} = 12,97 + 1,38\text{LBOO} + 2,36\text{LYSİ}$$

$$\text{sh} \quad (0,23) \quad (0,19)$$

$$\text{t} \quad (5,95) \quad (12,27)$$

$$R^2=0,98 \quad \text{DW}=0,86$$

%98 gibi yüksek bir korelasyon katsayısına sahip regresyonda BOO ve YSİ istatistiki bakımdan anlamlı bulunmuştur. DW değerinin küçük olmasının nedeni ise eksik değişken olmasıdır. RGSMH değişkeninin tek belirleyicilerinin BOO ve YSİ değildir. Katsayılara bakıldığında ise BOO meydana gelecek %1'lik artışın RGSMH'yı %1,4, YSİ meydana gelecek %1'lik artışın ise RGSMH'yı %2,36 oranında arttırdığı sonucuna varılabilir.

Aşağıda Türkiye'nin yıllar itibariyle İKE verileri gösterilmiştir. 1965 yılından 2005 yılına kadar yetişkin okuryazar oranı %53'den %87,4'e yükselmişken okullaşma oranı aynı hızda artış gösterememiştir. %45'den %69 seviyesine artan okullaşma oranı genç nüfusu çoğunlukta olan ülkemiz açısından yetersiz kalmaktadır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkileri İKE üzerinde de görülmektedir. Türkiye 2008 yılı Human Development Report'da 84. Sırada yer almıştır ve orta gelişmişlikteki ülkeler arasında yer almaktadır

Tablo 20: Türkiye'nin Yıllar İtibariyle İnsani Kalkınma Endeksi

Türkiye	Yetişkin	Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başına	Ortalama Yaşam İndeksi	Eğitim İndeksi	GSYİH İndeksi	Beşeri Kalkına İndeksi	(Dünya) Sıralama	Ülke Sayısı
	Okur-yazarlık Oranı (%)		Düşen Gerçek GSYİH (SAGP\$)						
1965	53	45	791	0,467	0,503	0,34	0,438		
1970	57	50,6	927	0,518	0,549	0,37	0,48		
1975	63,3	50,9	1,523	0,57	0,592	0,455	0,539	56	102
1980	68,7	51,1	2252	0,615	0,628	0,52	0,588	64	113
1985	74,1	56,4	3340	0,65	0,682	0,586	0,639	68	121
1990	78	58,4	4691	0,688	0,715	0,642	0,682	79	136
1995	80,5	61	5230	0,69	0,74	0,94	0,715	75	145
2000	84	61	6422	0,74	0,76	0,69	0,747	85	175
2001	85,5	60	5890	0,75	0,77	0,68	0,734	96	175
2005	87,4	68,7	8407	0,773	0,812	0,74	0,775	84	177

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2001

UNDP, Human Development Report 2002

UNDP, Human Development Report 2007/2008

Tablo 16'da yıllar itibariyle Türkiye'nin İKE değerinin artmasına rağmen sıralamasının düşerek 2005 yılı değerleriyle 84. sırada yer almıştır. İKE'lerinde yıllar itibariyle İKE değerleri hesaplanan ülke sayısı değişiklik gösterdiğinden, ülkelerin sıralamalarında, yeni ülkeler için de endeks hesaplanmaya başlanmasının etkisi bulunmaktadır. Türkiye 1975 yılında 56. sırada iken %54,9'luk dilimde yer almıştır. 2000 yılında ise, 85. sırada yer almasına rağmen yine %54,9'luk dilime girmiştir.

Uygulama sonuçlarından da görüldüğü üzere insan sermayesi kuramı ve içsel büyüme kuramının öngördüğü üzere eğitim ve sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi görülmektedir. Toplumun sağlık düzeyi ilk önce insan sermayesinin kullanılabilirliğini etkilemektedir. Bireylerin bilgi ve yeteneklerini kullanmaları, ancak sağlıklı oldukları sürece geçerli olmaktadır. Nüfusunun büyük bir bölümü genç nüfusa sahip olan ülkemiz açısından devletin bu alanlara yaptığı yatırımlar oldukça önemlidir. Devletin eğitim alanında geliştireceği sosyal politikalar, uzun vadeli ve toplumsal mutabakata dayanmalıdır. AB'ye üye olma hedefi olan Türkiye'nin uzmanlaşmış genç nüfusunun önemi büyüktür. AB'nin hızla yaşlanan nüfusu içinde Türkiye'nin uzmanlaşmış işgücü bir fırsat olarak nitelendirilebilir. Ancak bu durum köklü bir eğitim reformu ile gerçekleşebilir. Ülkemiz açısından eğitim konusunda gerçekleştirilecek en önemli değişim ise yıllardır ezbere dayalı sorgulayıcı olmayan, itaatkar eğitim anlayışının değişimidir. Aynı zamanda eğitim arttıkça bilgi toplumu olma yolunda bireylerin bilgi teknolojilerine uyum sağlaması da çok daha çabuk gerçekleşmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlanan ve ülkenin batılı eğitim sistemleri yanında kendi dinamiklerini oluşturduğu eğitim seferberliği büyük bir projedir. Daha sonraki yıllarda yaşanan krizler, darbeler ve siyasi kararlardan en çok etkilenen ise eğitim politikaları olmuştur. Türkiye'nin insan sermayesine yapacağı uzun vadeli ve köklü yatırımların, ülkemizin kalkınma yolunda kümülatif bir etki yaratacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Günümüzde dünya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler; eşitsiz gelir dağılımı, hızlı nüfus artışı, teknolojik gerilik, düşük okuma-yazma oranı, politik istikrarsızlık gibi birçok sorunla uğraşmaktadır. Afrika kıtasında insanlar hala kıtlık olgusu ile karşı karşıyayken, dünyanın küçük bir bölümünde tüketim çılgınlığı yaşanmaktadır.

Devletin öneminin azaldığı ve rolünün değiştiği günümüzde neo liberal politikalar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere serbest piyasa ekonomisi içinde yapısal uyum politikaları sunmaktadırlar. Enflasyon, kamu açıkları, iç ve dış borç gibi kısa hedefler üzerine yoğunlaşılması, uzun dönemli ekonomi politikalarının ve sosyal devlet kavramının geri plana bırakılması ile AGÜ'ler için kalkınma daha zor bir sürece girmiştir. Gelişmiş ekonomiler tarafından az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilere önerilen söz konusu politikaların tersine gelişmiş ekonomilerde insanın refahını artırmaya yönelik olarak sosyal devlet vardır ve izlenen politikalara bağlı olarak gelir dağılımı eşitsizlikleri de daha azdır. Ayrıca, gelişmiş ekonomilerde insana yatırım alanında devletin varlığı nedeniyle bu ülkelerde gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğinin ağır ekonomik ve sosyal maliyetlerinin olmadığı ifade edilebilir.

Kapitalizmin kendini geliştirme sürecinde AGÜ'lerin tarihsel olarak rolleri ve konjoktürel olarak önemleri de değişmiştir. 19.yy'da Newton fiziğine ve evrimci dünya görüşünün olduğu neden sonuç ilişkisine dayalı pozitivist düşünce içinde şekillenen düşünce yapısı, kendini gelişmiş olarak tanımlayan toplumların kendilerinden farklı toplumları gelişmemiş olarak nitelendirmelerine yol açmıştır. Gelişmenin kendi geçtikleri aşamalar üzerinde olacağı görüşü de bu dönemde oluşmuş ve modernleşme kuramlarının da habercisi olmuştur.

Gelişme yollarını belirleyen ve tüm toplumların bu yolla kalkınacaklarını öngören modernleşme kuramları, gelişmeyi içsel dinamiklerle açıklamışlardır. Bu ülkelerin kültürel yapılarını, dinlerini, sosyal ilişki biçimlerini, örgütlenmelerini, modernleştirerek gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabileceği ifade edilmiştir. Bu

düşünce biçimi farklı olanı kendine benzetme biçimi içermektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi tarihlerinde bir sömürge olma durumu yaşanmamış, aksine zamanında sömürgeleri olan ülkeler bugünün gelişmiş ülkelerini oluşturmuşlardır. Birbirinden tamamen farklı tarihsel sürece sahip bu ülkeleri homojen bir yapı olarak düşünmek yanlıştır.

Bağımlılık kuramları ise az gelişmişliğin nedenini kapitalist sistemdeki eşitsiz ilişki biçimine bağlamaktadır. Az gelişmişliğin nedenini tamamen dışsal faktörlere bağlayan bağımlılık kuramlarına göre AGÜ'lerin varlığı ile diğer ülkeler gelişmiştir. Ve bu ülkeler kapitalist sistem içinde değil; ancak sosyalist sistem içinde gelişebileceklerdir. Kötümser bir bakış açısına sahip olan bağımlılık kuramlarının ancak sistem değişikliği ile öngördükleri bir gelişme bulunmaktadır. Bağımlılık kuramları ilk defa AGÜ'lerden gelen bir analiz olması ve kapitalist sistemin içerdiği eşitsizlikleri kalkınma literatürü içine alması bakımından önemlidir.

Keynesyen ekonominin gözden düştüğü 1970'li yıllar ile birlikte neo liberal politikalar tekrar gündeme gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin önem kazandığı, refah devletinin ve ulus devletin gözden düştüğü bir dönem başlamıştır. Kapitalizmin kendini tekrar yenilemesiyle ve SSCB'nin dağılmasıyla tek kutuplu bir dünya haline gelen yeni dönemde AGÜ'lerin sorunları daha az dile getirilir olmuştur. IMF ve DB'nin getirdiği yapısal politikalarla birlikte büyük bir borç sarmalı içinde yaşayan AGÜ'lerin sorunları büyüyerek devam etmektedir.

Kalkınma birçok faktörün etken olduğu, tarihsel, sosyolojik, iktisadi ve politik olarak incelenmesi gereken çok boyutlu bir kavramdır. Yapılan analizlerin bu derinliğe sahip olması ise çok önemlidir. Farklı gelişmişlik evreleri bulunan ülkeleri buldukları konjoktüre bağlı farklı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Geleneksel kuramların öngördüğü, ülkelerin gelişmişliklerini milli gelir hesaplamaları ile yapmaları ise büyümenin kalkınma ile eş anlamlı olarak algılanmasını sağlamıştır. Oysa kalkınma ekonomik faktörlerin yanında birçok sosyal, kültürel, toplumsal değişimi de içinde barındırmaktadır. Fert başına düşen

milli gelir yanında, okur-yazar oranının, bebek ölümlerinin, ortalama yaşam beklentisi gibi birçok değişkenin yer aldığı İnsani Kalkınma Endeksi kalkınmışlığın göstergesi olarak büyük önem taşımaktadır.

Ulus devletin tasfiye sürecine girdiği küreselleşme ile birlikte yeni kalkınma kuramları kalkınmayı sadece ekonomik değişkenlerle açıklayan geleneksel anlayıştan farklı olarak sosyal değişkenleri de kalkınmanın içine almıştır. İnsanı bu sürecin içine koyan temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve insan merkezli kalkınma yanında ekonomik büyüme ile ekolojik dengeyi birlikte ele alan sürdürülebilir kalkınma ve yerel kalkınma anlayışları yeni kalkınma anlayışının en önemlileridir.

Ülkemizde az gelişmişliğin nedeni sorgulanırken çok kapsamlı bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Modernleşme kuramının belirttiği içsel değişkenler son dönemlerde Batılı devletler karşısında güçsüz kalan Osmanlı'yı açıklayabilmektedir. Weber'in Batı kapitalizmini açıklarken kullandığı sav doğrultusunda dinin laikleşerek Protestanlıkla birlikte kapitalist gelişmeyi sağlanması, Osmanlı'da olmamıştır. Modernlik ise sadece belli kurumların modernleşmesi olarak algılanmış, alafranga yaşam biçimi seçkin zümre tarafından benimsenmiş, düşünce sistematığında bir değişiklik olmamıştır. Taklitçi bir zihniyetle gerçekleştirilen yenilikler halk tarafından benimsenmemiştir.

Buna karşın sadece içsel faktörler değil, bu dönemde değişen ticaret yolları, deniz taşımacılığındaki gelişim ve teknolojik gelişime katılamama gibi birçok dışsal etkende Osmanlı'nın gelişimini durdurmuş ve gerilemesine yol açmıştır. Genç Türkiye'de ise batılılaşma büyük bir proje olarak tasarlanmış "muasır medeniyetler" seviyesine ulaşma bir hedef olarak belirlenmiş ve büyük değişimler yaşanmıştır. Ulus devlet yapısı, laiklik, eğitimde ve hukuksal yapıdaki değişimler, ekonomik gelişme için gerekli olan yatırımlar gibi birçok adım modernleşme yolunda oldukça önemli değişimlerdir. Ancak daha sonraları bu proje içselleştirilememiş ve kendi tarihsel ve toplumsal yapısına uzak kalmıştır. Batı kapitalizminin kendisine biçtiği görev çerçevesinde bir gelişme gösteren Türkiye'de; eğitim sistemi, kendine güveni

olmayan toplumsal yapı ve günü kurtarma çabası içindeki düşünce sistemi en temel sorunlar olarak göze çarpmaktadır.

AGÜ'ler ve özelde Türkiye için en önemli kalkınma sorunlarından birisi doğal kaynak yetersizliği değil insan faktörünün gelişmemiş olmasıdır. Her ülke için insan faktörünün gelişmemesinin nedenleri tarihsel, sosyolojik, dinsel vb birçok faktöre göre farklılık taşısa da önemli olan insan sermayesinin gelişmesinin kalkınma üzerinde yaratacağı katkıdır. Ülkeler arasındaki tarihsel, sosyolojik, dinsel vb farklılıklar insan sermayesinin gelişmesi için gerçekleştirilecek politikalarda belirleyici olmalıdır. Bilgi toplumu olma yolunda ülkeler arasındaki rekabette bilgi en değerli üretim faktörü olmuştur. Teknoloji üretebilen bir ülke olmak için en önemli yatırımların insan sermayesine, dolayısıyla eğitime ve sağlığa olması gerekir.

İnsan sermayesinin ve kalkınma üzerindeki etkisinin incelendiği uygulama çalışmasında; insan sermayesi değişkeni olarak, ülkelerin gelişmişlik farklarını belirlemede bir ölçüt olarak kabul edilen insani kalkınma endeksi belirleyicileri, kalkınma değişkeni olarak da reel gayri safi milli hasıla alınmıştır. Reel gayri safi milli hasılda ki artışta birçok belirleyici faktör olmakla birlikte yapılan çalışmada diğer ekonomik değişkenler dikkate alınmamıştır. İnsani kalkınma endeksinin belirleyicilerinden olan eğitim ve sağlık endeksi ile bu endekslerin belirleyicisi konumundaki okullaşma oranı, okuma-yazma oranı, ortalama yaşam süresi değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada Türkiye'de 1969-2005 yılları verileri kullanılmış olup, GSMH bağımlı değişken olarak yer almıştır. Bugüne kadar gerçekleştirilen birçok araştırmada insan sermayesi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkiye rastlanılmıştır. Uygulama çalışmasında ele alınan modelde, BOO ve YSI meydana gelecek artışın RGSMH üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Uygulama sonuçları, değişen kalkınma anlayışının en önemli kuramlarından olan insan sermayesi kuramı ve içsel büyüme kuramını desteklemektedir. Türkiye açısından sağlık ve eğitim yönüyle insan sermayesine yapılan yatırım uzun vadeli bir planlama içinde arttıkça bu faktörlerin ekonomik büyüme yanında kalkınmaya etkisinin katlanarak artacağı düşünülmektedir

Ülkemizde eğitim konusunda; okullaşma oranı, öğretmen sayısı, sınıfların kalabalıklığı gibi niceliksel sorunların yanında eğitimin kalitesinde yaşanan sorunlar, bu konuda bölgeler arasındaki ve cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler, uzun vadeli olmayan eğitim politikaları çok daha zor ve derin sorunlardır. Gelişmiş ülkeler yanında, eğitime ve sağlığa ayrılan kaynakların yetersizliği ve eşitsizlikler bu konuda yol alınmasını yavaşlatsa da özellikle sivil toplum örgütlerinin gösterdiği çabalar önemlidir. Uzun dönemli uygulanabilir, teknolojik gelişmeyi sağlayabilecek, insanı ve yaşadığı çevreyi merkez alan politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Gerek bugüne kadar literatürde gerçekleştirilmiş uygulamalardan gerekse bu çalışmada gerçekleştirilen uygulama sonuçlarından genç nüfusa sahip ülkemizde gerçekleştirilecek uzun vadeli ve toplumsal mutabakata dayalı bir eğitim ve sağlık reformunun toplumsal ilerlemeye katkısının büyük olacağı düşünülmektedir. Yeni kalkınma anlayışında devletin değişen rolünü dikkate alarak Türkiye ekonomisinde de devletin sosyal dengeleme politikalarıyla insana yatırım alanında kalite boyutunu göz ardı etmeden yeniden yapılandırma ve değişim sürecine girmesi, bu kapsamda toplumsal barışın, demokrasinin, bireyler arasındaki fırsat eşitliğinin ve özgürlüklerin insan sermayesine ve kalkınmaya büyük katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

Akça,G. ve Hülür, H. (2007). Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.(21):235-270

Akçay,Ü. (2006). Türkiye’de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak. *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*. (ss.229-255). Ankara: Dipnot Yayınları

Aktan, C. ve Tunç, M.(1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*. 4(19): 118-133

Altun F. (2005). *Modernleşme Kuramı*. İstanbul: Küre Yayınları

Altunbas, D. (2004). Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma ekseninde Türkiye’deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış. *B.İ.İ.B.F. Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1-2(1): 103-119

Appelbaum,R.P. (1987).*Toplumsal Değişim Kuramları*. Çev: Türker Alkan. Ankara: İş Bankası Yayınları

Arndt,H.W. (1981). Economic Development : A Semantic History. *Economic Development and Cultural Change*, 3(29):457-466

Aschraft,R. (1990). Marx and Political Theory. Karl Marx's Social and Political Thought: Critical Assessments. (ss.1-36) Der: Bob Jessop ve Russel Wheatley. London: Routled

Aslan S., ve Yılmaz A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2(1): 93-109

Ayda Eraydın, Bölge Planlamının Değişen Vurgu Noktaları ve İçeriği. "Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet", , (2001), s.7-26.

Aytaç, Ö. ve İlhan, S. (2007) Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (18): 101-122.

Baran, P. (1974). *Büyümenin Ekonomi Politikası*. Çev: Engin Günçe, İstanbul: May Yayınları.

Başkaya, F. (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi

Başkaya, F.(2001). *Az Gelişmişliğin Sürekliliği*. Ankara: İmge Kitabevi

Berber, M. ve Ebru, Ç. (2005). Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu- 13-14 Ekim 2005: 149-150

Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010). DPT Temmuz 2006. www.dpt.gov.tr

Birleşmiş Milletler Konferansı İnsan Çevresi Raporu, Birleşmiş Milletler yayını Stockholm, 5–16 Haziran 1972

Bock, K. (2002) İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Derleyen Tom Bottomore ve Robert Nisbet. Çev. Aydın Uğur. Ankara: Ayraç Yayınları

Boeke, JH. (1953). *Economics and Economic Policy of Dual Societies*. New York: Institute of Pacific Relations

Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 2007

Burcu,E. (1998). Evrimci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojji, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 15(2):175-186

Canoğlu, A. (1989). *Talcot Parsons'ın Amerikan Sosyolojisine Katkıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Cirhinlioğlu, Z. (1999). *Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara:İmge Kitabevi

Collins, R. (1999). Socially Unrecognized Cumulation. *The American Sociologist*. 2(30):41-61

Corbridge, S. (2000). *Development: Critical Concepts in the Social Sciences*. London: Routredge

Coşkun, İ.(1989). *Modernleşme Kuramı Üzerine*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi

Cypher, J. M., ve Dietz J. D. (2004) *The Process of Economic Development*. Padstow, Cornwall :Great Britian by T.J. İnternational Ltd

Çağlar, K. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları

Çetin, M. (2007). Yerel Ekonomik Kalkınma Yaklaşımı ve Uluslararası Organizasyonlar. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1):153-170

Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. *Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*. Ankara:DPT

Demircan, E., ve Sivrekli, E., M. (2003-2004) IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri. *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi*.1(1-2):83-102

Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler Bağlamında Osmanlıda Batılama Hareketi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(13):389-408

Development Strategies in a Globalized World, Working Papers, London, 1-19www.ilo.org/dyn/empent/empent.portal?p_prog=L&p_subprog=&p_category=PUBerişim: 19.07.2007

Dinler, Z. (2000). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi

Doğan, İ. (2001). Tanzimat Sonrası Osmanlı Devlet Yönetiminde Toplumsal Örgütlenmeye Bakış. *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*. 4(2):30-38

Dulupçu, M., 2000. Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi*, 20, 46-70

Durkheim, E. (1995). *Toplum Bilimsel Yöntemin Kuralları*. Çev.Cemal Bali Akbal. İstanbul: Engin Yayıncılık

Dülgeroğlu E. (1999). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basım Evi

Edgar S. ve Dunn.Jr. (1971). *Economic and Social Development: A Process of Social Learning*. Baltimore, MD: Resources For The Future

Egeli, H, A. (2001) Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri Ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (ss.150-160)

Eğilmez, M. (2000). Enflasyonla Mücadelede 10 yıl 4 Program, *Ekonomik Forum*, Nisan:10-12

Emrealp, S. (2005) Yerel Günden 21 Programı. İstanbul: Birmot Matbaası

Ercan, N, Y. (2000), “İçsel Büyüme Teorisi”, DPT- *Stratejik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Planlama Dergisi*, Özel Sayı.

Ercan, F. (2003). *Modernizm, Kapitalizm ve Az Gelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Erdoğan, İ.(2000). *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Kardelen Ofset

Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51 (1): 275-287

Erkan H.(1994). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları

Erkan, H. ve Erkan, C. (1998), *Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar; Türkiye'nin Geleceğine Yönelik Kültür Değerleri ve Politikaları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı

Eroğlu, N. (2003) Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003). 80. *Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*. İstanbul: MÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi

Ertuna, Ö. (2001). Ekonomik İstikrar Programı ve Borçlanma Stratejisi. *MuhasebeFinansman Dergisi*. Nisan (10):11-22

Eşiyok, A. (2001) Türkiye Ekonomisinde Yeniden Yapılanma sürecinde İhracat ve Rekabet Gücündeki Gelişmeler. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü www.tkb.com.tr (14.04.2008)

Eşiyok, A. (2004) Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü*. Ankara www.tkb.com.tr (14.04.2008)

EURADA. (1999). Creation, Development and Management of RDAs

Falck,H.(2005).The Post- Washington Consensus in Mozambique. *From Crisis to Growth in Africa?*. Derleyen: Mats Lundahl. (ss.169-193).New York: Routledge

Frank, A., G. (1975). *On Capitalist Underdevelopment*. New York: Oxford University Pres.

Frank, A., G. (2001), *The Development of Underdevelopment. Imperialism: Critical Concepts In Historical Studies*.(ss.26-37) Derleyen Peter J. Cain ve Mark Harrison London: Routledge

Franko P. (2007). *The Puzzle of Latin American Economic Development*. United States Of America: Rowman &Littlefield Publishers Inc

Freund, J. (1968). *The Sociology of Max Weber*. New York: Pantheon Boks

Galbraith, K. J. (2004). *İktisat Tarihi*, Çev: Günay Müfit, Ankara:Dost Kitabevi

Global Information Technology Report 2007-2008
<http://www.insead.edu/v1/gitr/wef/main/home.cfm>

Global Information Technology Report. 2007-2008
<http://www.insead.edu/v1/gitr/wef/main/home.cfm>

Gujarati, D.M. (1999) *Temel Ekonometri*, Çeviren: Ü. Senesen ve G.G. Senesen, Literatür Yayıncılık: İstanbul.

Gönenç,L.(2006). 2000'li Yıllarda Merkez-çevre İlişisini Yeniden Düşünmek. *Toplum ve Bilim Dergisi*. (105)

Göymen. K., ve Kaya, E. (2004). Yerel Kalkınma Önderi ve Paydası Olarak Belediyeler. *Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü*. (ss:13-39) İstanbul: Pendik Belediyesi Yayınları

Güneş, B. (2003). Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı Ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn Ve Alan D. Sokal. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1):23-44

Gürbüz, İ. (2003). Avrupa Birliği ve Kütüphaneler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Halevy, E., E. (1981). *Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Han ve Kaya, E. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Harrison. D.(1988). *The Sociology Of Modernization And Development*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Hayami.Y. ve Godo.Y. (2005). *Development Economics: From The Poverty To The Wealth Of Nations*. New York: Oxford University Pres

Hicks, N. and Streeten, P. (1979). "Indicators for Development: The Need for a Basic Needs Yardstick". *World Development*, 7, pp567-580.

Hiç, M. (2004). Gelişme Ekonomisinin Evrimi ve Uygulama: Kapalı Ekonomiden Küreselleşmeye. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İİBF

Hirshman, A. (1981). The Rice and Decline of Development Economics. *Essay in Trespassing*. New York: Cambridge University Pres

<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf>, (08. 06. 2008)

<http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf>

Human Development Report;2007/2008

İçli, G. (2002). Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi 3. Ulusal Sosyoloji Kongresi.Düzenleyen Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2-4 Kasım 2000

İçli,G.(2003) Gelişme Sorunu, Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi.4(5)

İlkin, A.(1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: Yön Ajans

İnsel, A. (2000). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları

İnsel, A. (2005). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları

İsmayilov, A.(2007). AGÜ'lerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi

İşgüden,T (1995).Kalkınma Kuramları. *Gelişme İktisadı Kuram- Eleştiri- Yorum*.
derleyen:T.İşgüden, F.Ercan,M. Türkay. İstanbul: Beta Yayınları.

Jain, T.R. ve Ohri V.K (2006). *Development Economics*. New Delhi: V.K.
Publications

Kadıoğlu,A.(1999). *Cumhuriyet İdaresi-Demokrasi Muhakemesi*.İstanbul: Metis
Yayınları

Kar, M. ve Ağır, H. (2003). Türkiye’de İnsan sermayesi ve Ekonomik Büyüme:
Nedensellik Testi. *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler
Kitabı*, İzmit:181-192

Kaynak, M. (2003). Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji.
Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 4(49):11-43

Kazgan, G. (1999) *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Altın
Kitaplar

Kazgan, G. (2002). *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*.
İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kazgan, G.(2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul:
Remzi Kitabevi

Kepenek, Y. Ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi
Kitabevi

Kızılçelik, S. (2004). *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan
Doğası*. Ankara:Anı Yayıncılık

Kongar E. (1985). *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Koştaş, M. (1994). 19. yüzyıl İdealist Felsefe Akımı ve Weberci Görüş. *Felsefe Dünyası*,11:31-36

Köker, L.(2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları

Lewis,W.A. (1994). Economic Development With Unlimited Supplies of Labour. *Paradigms Problem of Economic Development*. Derleyen: Rajani Kanth (ss.47-58).New York: M.E. Sharpe

Levy,M.J.(1996). *Modernization & The Structure of Societies*.New Brunswick: Transaction Publishers

Maç, N. (2006). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye. *Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi-Araştırma Raporu*. 117(76)

Manisalı, E. (1982). *Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Ar Yayın Dağıtım

Mardin, Ş. (2006). *Türk Modernleşmesi*, Ankara: İletişim Yayınları

Mihçı, H. (1996). Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 7(23):65-86

Nurkse, R., 1994. *International Currency Experience: Lessons of the Inter-War Period*, Geneva: League of Nations

Nurkse,R.(1994). Some International Aspects of the Problem of Economic Development. *Paradigms Problem of Economic Development*. Derleyen: Rajani Kanth (ss.47-58).New York: M.E. Sharpe

Nixson, F.(1984). Economic Development: Utopian İdeal or Historical Process?.
Metu Studies in Development. 11(1-2)

Odaman, A.(2006). 1929 Büyük Buhran Sonrası Meksika'da Korporatist Populizm ve Türkiye'de Dolidarist Devletçilik Karşılaştırması: Küçükkeyu ile Yoğrulan Tezler.(ss.37-61). *Türkiye'de Kapitalizin Gelişimi*, Ankara: Dipnot Yayınları

Ortaylı, İ.(2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları

Öğüt, M. (1998). Kalkınma Teorilerinde Paradigma Arayışları, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Öniş, Z. ve Şenses, F. (2007), Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development. *ODTU Gelisme Dergisi*, 2(34):251-286

Öniş,Z.(2004). Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları. Etkinlikler-Voyvoda Toplantıları.http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_ziyaonis.html

Öztürk, N. (2005). *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Roma Yayınları

Özkiraz, A.(2003). *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları

Parasız, İ. (1995). *Kriz Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi

Parasız, İ. (2005). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi

Parlak B. ve Özgür H. (2002). *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*. İstanbul: Alfa Yayınları

Preston W. (1996). *Development Theory: An Introduction*. USA: Blackwell Publishers

Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work*, Princeton: Princeton University Pres

Ranis G. (2004). Arthur Lewis’ Contribution to Development Thinking and Policy, Yale University.<http://www.econ.yale.edu/~egcenter/research.htm>

Reynolds L. G. (1996). Tarihsel Perspektiften Ekonomik Kalkınma. Çev: S. Öztürk, *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi* (ss.) Derleyen Fikret Şenses, İstanbul: İletişimYayınları

Rodríguez-Pose, A. (2001), *The Role of the ILO in Implementing Local Economic*

Rostow,W. (1970). *İktisadi gelişmenin Merhaleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Rostow. W.W (1966). *Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış*, Çev.Yorgi Demirgil. *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.

Sarıca, İ. (2001). Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 1(1):154-204

Savaş, V.(1986). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. Yayınları

Sen. A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Smelser J. N. (1967).Towards a Theory of Modernization.,Derleyen: Robert M. Cook and W. E. Moor. *Reading on Social Change*. Englewood. Cliifs N.J.

So, A. Y. (1990). *Social Change and Development: Modernization, dependency and world-system theories*. Californias: Sage Publications Inc

Sorokin,P. (1975). *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*. Çev. M.Münir ve Raşit Öymen. İstanbul: Yayınlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü

Stewart, F. (2006). Basic Needs Approach. *The Elgar Companion to Development Studies*. Derleyen David Alexander Clark, UK: Edward Elgar Publishing

Stiglitz, J. (1998). More Instruments and Broader Goals: Moving Towards the Consensus. *Wider Annual Lecture*, Helsinki 7 January

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları Çev:Akınhay,Osman

Şahin, Ç. : Kapitalizm ve Yoksulluk, Berdan Matbaası,İstanbul:2000.

Şaylan, G. (2002). Postmodernizm. Ankara: İmge Kitapevi.

Şenses, F.(2003). Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme –Nereden Nereye. *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*.(ss.93-128). Derleyen Fikret Şenses. İstanbul: İletişimYayınları

Şimşek,H. (1994). Pozitivizm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram Ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar. *Eğitim Yönetimi*.3(1):97-109

Taban, S. ve Kar, M., (2006). İnsan sermayesi ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1):159-181

Talas, C.(1977) *Ekonomik Sistemler*. Ankara: Doğan Yayınları

Tazegül, M.(2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Babil Yayınları

Temel, A., Boyar, E. ve Saygılı, Ş. (2002). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değiş. *DPT'nin Kuruluşunun 42.yılı. Özel Sayı*. Ankara. [ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/49 temela.pdf](http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/49%20temela.pdf)

Todaro, M.(1981). *Economic Development in The Third World*. England: Longman

Torun, İ. (2002). Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2):89-98

Torun, İ. (2003). *Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi* İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık

Tören, T. (2006). Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*. Ankara: Dipnot Yayınları

Tubiana, L. (1998). İktisadî Modellerin Sonu. (Çeviri: Burak Gürbüz). *Üçüncü Dünyanın Sonu mu?* (ss. 20-31). İstanbul: İletişim Yayınları

Tunç, M. (1997) Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları Ve Türkiye`de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türkey, M.(2005). 1945'den 2000'lere Söylem ve Gerçeklik Arasında "Kalkınma"nın Halleri. *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 16(55):31-42

Ülgen, O. (1990) Sosyolojik Düşünce Tarihi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Ülken, H. Z. (1963). Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Türk Düşünürleri. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 11(28):27:30

Üşür, İ. (2001). Küreseldik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez. *Mülkiye Dergisi* 25(229):127-162

Van B., G. ve Logtestijn V., (2002). Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique. Cooperative Branch International Labour Office, Geneva, Switzerland.

Wallerstein, İ. (1997). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19.yy Paradigmasının Sınırları*. Çev.Doğan Taylan. İstanbul: Avesta Yayınları

Waters,M. (2000). *Modern Sociological Theory*. London :Sage Publications Ltd.

Weiss L. ve Hobson M.J.(1999). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*, Çev:Dündar, Kıvanç, Ankara:Dost Kitapevi

Wolfensohn, J. D. (2004). Development and Poverty Reduction Looking Back Looking Ahead. *Annual Meetings of the World Bank and IMF* www.worldbank.org.

World Development Report .(1994)

World Development Report. (2008)

Yamada, H. (1966). Boeke's View of Eastern Society. The Developing Economies, (335-347). Tokyo : Institution of Economic Research

Yardımcı, P. (2006).*Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyüme Dinamikleri*. Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi.(10)

Yılmaz, K. R. (2006). *Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek*. (ss.121-161) Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik. Ankara: Dipnot Yayınları

Yılmaz, S. Kapitalist Sistemde Sermaye Birikiminin Evrimi. www.werichrd.wordpress.com/e-kitaplar/, Erişim: 04.04.2007

Yujiro H. ve Godo, Y. (2005). *Development Economics*. New York: Oxford University Press

Yücel, F. (2003). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanması Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Birlikteliği ve Karşılıklı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11):100-120